

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

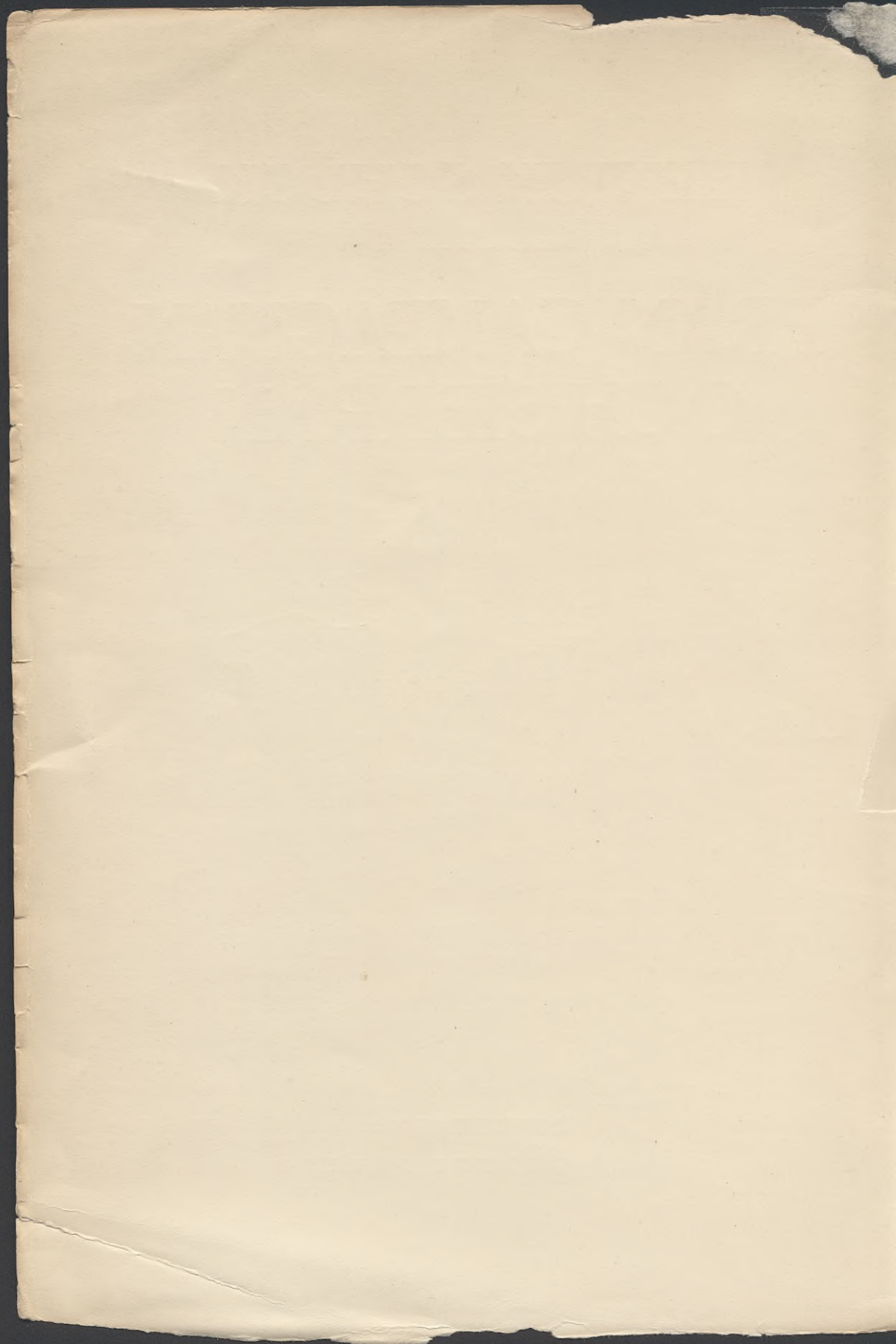
HENRIK SCHÜCK

FRÅN CAMPAGNAN
OCH SIERRAN

STOCKHOLM

HUGO GEBERS FÖRLAG

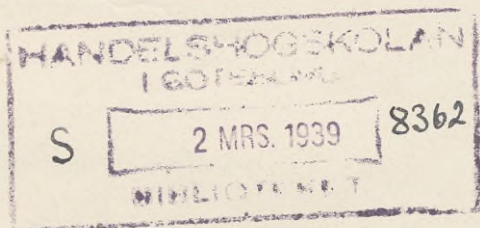
Sp. nesh. (reviska)

FRÅN CAMPAGNAN OCH SIERRAN

AV

HENRIK SCHÜCK

MED 55 ILLUSTRATIONER

STOCKHOLM
HUGO GEBBERS FÖRLAG

INSTITUTO IBERO-AMERICANO
de Gotemburgo, Suecia

Centraltryckeriet
Stockholm
1926

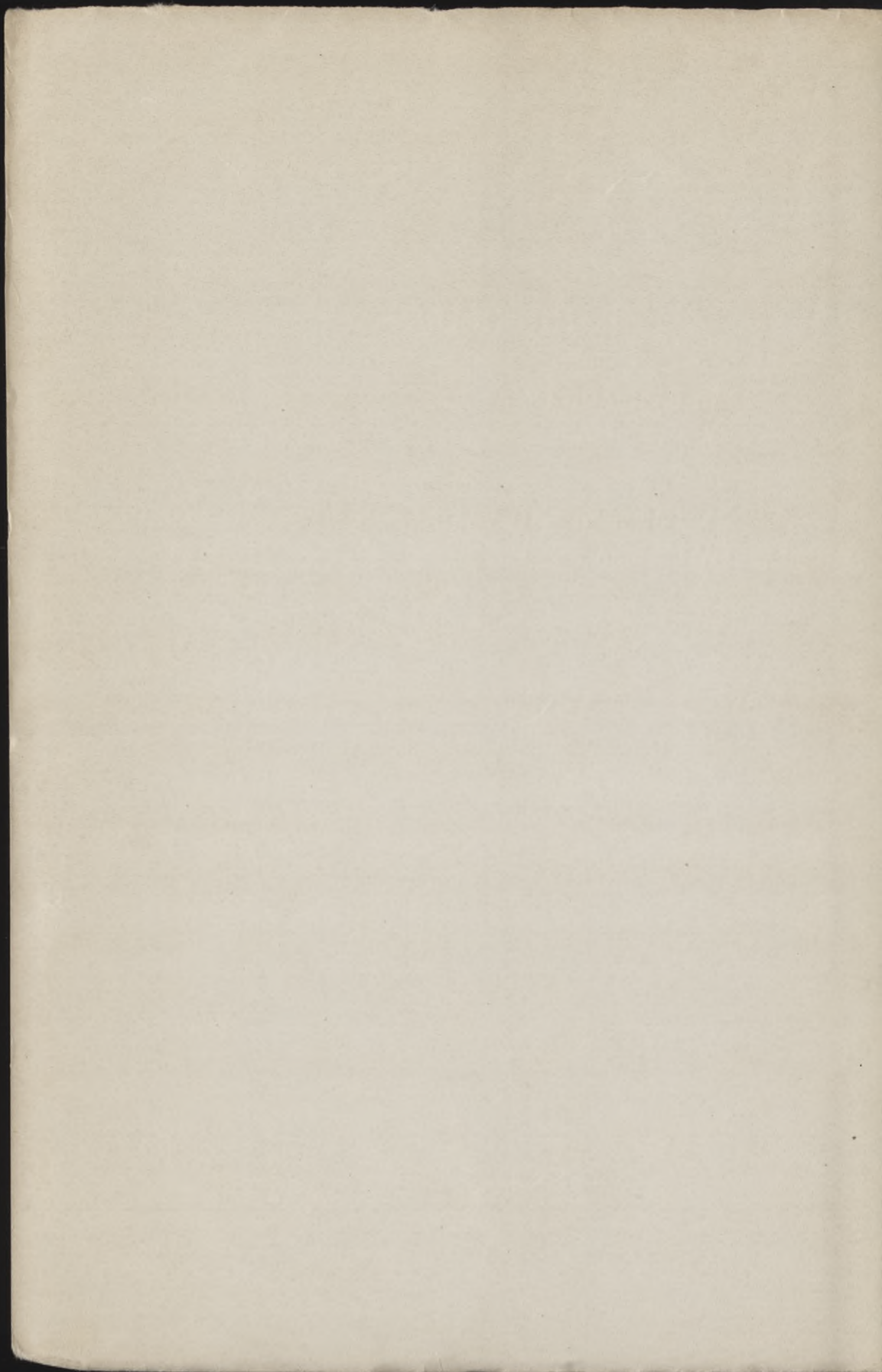
INNEHÅLL

FRÅN CAMPAGNAN

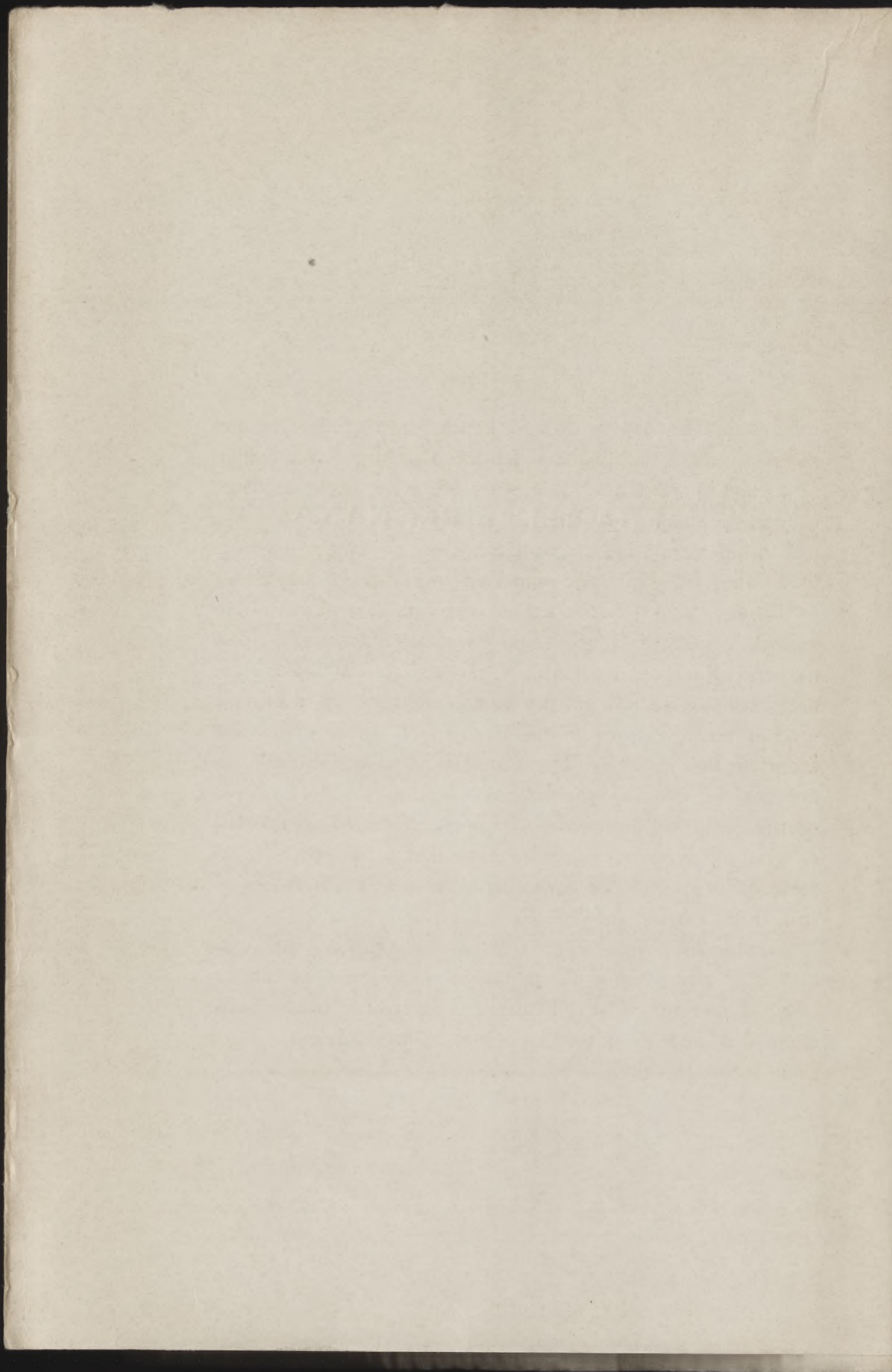
	Sid.
I. Roms Campagna	7
II. Ostia	66
III. I Albanobergen.....	95
IV. Det forna Rom efter kriget	116

FRÅN SIERRAN

I. Det nya Spanien	147
II. I Kastilien.....	164
III. Sevilla och Cordova	179
IV. Granada och Murcia	193
V. Den spanska östkusten	205
Illustrationsförteckning	215

FRÅN CAMPAGNAN

I.

ROMS CAMPAGNA.

Egendomligt nog kan man kanske bäst studera Roms historia ute på Campagnan, och här kan man ännu tydligt följa med de växlande öden, som den eviga staden genomgått, nästan mera åskådligt än innanför murarna, där den nya tiden varje dag bortsopar spåren av denna forntid. Men ett dylikt studium, som roat mig ända sedan fyrtio år tillbaka, hade i min ungdom oerhörda svårigheter, enär man då nästan uteslutande var hänvisad till apostlahästarna, och alldeles oavsett att en dagsmarsch på den brännheta Campagnan var ganska ansträngande, så blev utbytet mycket ringa. På en dylik dagsmarsch hann man med ofantligt litet, nästan blott Campagnan i Roms närmaste omnejd. De nya automobilerna hava här medfört en väsentlig fördel, ty på tre veckor har jag nu farit över hundra svenska mil i alla riktningar och kunnat besöka platser, på vilka förut ej var att tänka. Det är några anteckningar från dessa färder, som jag här meddelar.

Campagnan är ett högst svävande begrepp, ty det motsvarar ej alldeles det gamla Latien, enär man dit räknar också det sydetruskiska området. I allmänhet menar man därmed det plana fältet kring Rom, vilket fält i öster begränsas av den bergskedja, som stryker fram genom hela

Italien, här de sabinska, albanska och volskiska bergen, ehuru man också räknar dit de på deras sluttningar belägna städerna, Tivoli, Frascati, Albano, Ariccia m. fl. I söder sträcker sig denna romerska Campagna till den i havet utskjutande bergsudden Monte Circeo, ty söder om denna vidtager den neapolitanska Campagnan. I norr anser man området gå ungefär till Civita Vecchia.

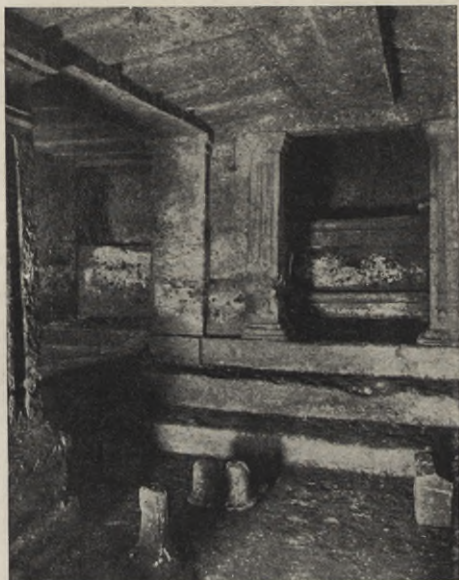
Då man med järnvägen till Rom överfar Campagnan, förefaller denna såsom en alldeles plan, endast lindrigt vågig slätt. Detta är emellertid ett misstag. Ty här finnas ganska stora höjder — Monte Mario t. ex. strax bredvid Rom är 157 meter högt. Men även de delar, som först förefalla ligga alldeles i plan med den allmänna nivån, skiljas ofta från varandra genom svindlande branta raviner, så att de bilda ett slags ur Campagnan uppskjutande klippöar. Denna karaktär hos Campagnan var en av orsakerna till att området redan under forntiden blev tätt befolkat, ty under dessa orosfyllda århundraden blevo klippöarna ett slags naturliga fästningar, på vilka traktens befolkning lätt kunde försvara sig mot en fiende. En annan orsak var den vulkaniska markens bördighet, ty i motsats till vad man vanligen anser är denna i och för sig synnerligen givande, ehuru den nu genom århundradens vanvård sjunkit ned till en gräsvall. Men även utan jordbruksarbete erbjuder den ett förträffligt kreatursbete. Ett annat misstag, till vilket man oftast gör sig skyldig, är att anse Campagnan som en alldeles torr, vattenlös slätt. Ty på själva Campagnan får blott Tibern icke mindre än 27 tillflöden, av vilka Anione är den största. Och dessutom finnas här bortåt tolv olika, av Tibern oberoende bäckar, av vilka de

största äro Arrone, som bildar utloppet för Lago di Bracciano, och Astura, som flyter ut i havet vid slottet med samma namn. Och dessutom hade den forna Campagnan flera nu torrlagda sjöar, t. ex. Regillussjön vid Gabii.

Campagnan blev också tidigt befolkad, och redan under stenåldern vistades människor här, ehuru de rester man funnit av denna befolkning äro ganska obetydliga

— på intet sätt att jämföra med dem, som påträffats i ett svenskt landskap. Den egentliga bosättningen tyckes här hava börjat under den s. k. Villanovatiden med troligtvis samma folkstammar, som vi sedan under historisk tid möta på Campagnan.

Dessa stammar voro flera. I norr bodde etrusker, och flera av deras städer stodo i betydelse och storlek vida över det äldsta Rom. En sådan gravstad som den, vilken f. n. uppgräves vid Cerveteri, det forna Cære — mellan Rom och Civita Vecchia — hör till de mest imponerande rester, man äger av italisk forntid, och ännu så länge har man tydligen blott hunnit till början av utgrävningsarbetet. Ännu närmare Rom, blott omkring två mil därifrån, låg en

Gravkammare i Cerveteri. Fotografi.

annan etruskisk fornstad, Veji, som länge var Roms farligaste motståndare, men vars område ännu är så gott som utforskat. Vidare bodde här sabinska folk, herniker, æquer och volsker, och även dessa hade stora och blomstrande städer, vida mera betydande än det ursprungligen mycket oansenliga Rom, såsom volskernas starkt befästade, nästan otillgängliga Norba och den likaledes mäktiga staden Corioli. De latinska städerna, Rom, Gabii, Ardea m. fl. lågo i allmänhet vid Tiberns nedre lopp samt uppe i Albanobergen och voro både till utsträckningen väsentligen mindre och i politisk makt svagare. Campagnan var således i forntiden översållad av städer eller — såsom vi skulle säga — av olika »riken», ty varje stad var ett självständigt politiskt samhälle, och att döma av Livius' utan tvivel i huvudsak riktiga framställning lågo dessa duodesriken i ständiga krig mot varandra. Vi hava litet svårt att föreställa oss ett dylikt samhällsskick. Rom och Veji, som betraktade sig såsom två stormakter, lågo ej längre från varandra, än att en romersk här efter några timmars marsch kunde stå framför fiendestadens portar — vägen dit är blott vid pass två svenska mil. Andra »riken» som Gabii, Antemnæ, Fidenæ, Ardea, lågo ungefär på samma avstånd, och på den efter svensk måttstock så obetydliga Campagnan voro bortåt ett fyrtiotal dylika »riken» sammanträngda, fränsett de etruskiska. Och det märkvärdigaste är, att de tydligen haft en ganska stor befolkning, Veji under sin glanstid kanske lika mycket som Aten, Faleria sannolikt också. Förmodligen kan detta delvis förklaras därav, att inga människor bodde på den omgivande landsbygden. Att där uppföra några stadigvarande

bostäder var ytterst riskabelt på en tid, då de olika rikena på Campagnan lågo i ett nästan permanent krig med varandra och då deras politik till en stor del synes hava gått ut på att röva boskap från grannarna. I stället bodde »rikets» alla invånare i staden, dit de mot kvällen även drevo sina hjordar tillbaka. På morgonen begav man sig ned på fältet att så eller skörda, att låta kreaturen beta o. s. v. Men där reste sig blott tillfälliga bostäder av samma art, som ännu fortlever på Campagnan, spetsiga, stråtäckta kojor, som stodo på en enkel stenfot. Om dylika brändes av fienden, var det ju ingen förlust.

Detta levnadssätt förklarar ock dessa fornstäders i våra ögon oerhört stora areal. Ty i dem skulle finnas plats icke blott för människornas kojor, utan ock för fallor åt kreaturen. När den ursprungliga akropolen blev för trång för den växande staden, byggde man nya på de närliggande kullarna. De äldsta voro akropolen och nekropolen, den senare en höjd bredvid den förra, ty bruket tillät ej, att man begrov en död inom staden. Begravningsplatsen förlades därför på en kulle bredvid. Men när den ursprungliga staden, akropolen, vuxit för stor, lade man en ny dotterstad på en angränsande höjd.

Däremot voro Campagnans äldsta bebyggare knappt några jägare, ty där har alltid varit ont om »storvilt». I äldsta tider funnos här varg, räv, hare, hjort, vildsvin, men för övrigt blott fåglar, skogsråttor, mullvadar o. d. Nu har nästan allt vilt utrotats, och ehuru »caccia» även bland det lägre folket är ett omtyckt nöje, inskränker sig utbytet i de flesta fall till några småfåglar. Faunan på Campagnan tyckes redan i äldsta tider huvudsakligen hava bestått av

tama kreatur, nötboskap, svin, får, åsnor och hästar; buf-feln, som nu är så karakteristisk för Campagnan, är en nykomling från 600-talet e. K.

För övrigt har forntidens Campagnaliv bibehållit sig ovanligt segt. I min ungdom funnos där ännu knappt några egentliga lantgårdar, utan folket bodde fortfarande i de tämligen avlägsna städerna. Särskilt erinrar jag mig några arbetare, som hade sin sysselsättning vid de då alldeles öde och obebyggda Pontinska träskan. Varje kväll vandrade de upp till Norma — minst en timmes promenad uppför ett brant berg — och så hade deras förfäder gjort sedan flera tusen år tillbaka. Nu har detta ändrats, och bondgårdarna nere på Campagnan äro jämförelsevis talrika, ehuru jordbruksbefolkningen fortfarande liksom förut helst bor i »paesen». De uråldriga halmtäckta kojorna äro, liksom för tretusen år sedan, fortfarande i bruk och av alldeles samma form, och levnadssättet hos denna befolkning är ännu nästan lika primitivt. På sista tiden har väl Campagnan, som förut blott var en betesmark, betydligt uppodlats, men ännu får den sin egentliga karaktär av de hjordar av hästar, får och nötboskap, som man möter på vägarna och som drivas fram av beridna »butteri» — ett kraftigt, ovanligt vackert folk.

Den äldsta forntiden lever således ännu kvar på Campagnan, och i det följande skall jag skildra några av de mera märkliga förromerska städer, som jag besökt. Ännu kraftigare lever den rent romerska tiden kvar på Campagnan i de väldiga akvedukter, som genomkorsa denna, i de ännu bevarade vägarna och broarna, i de stympade resterna av stormännens och kejsarnas slösande rikt ut-

smyckade villor samt icke minst i gravarna, både de hedniska och de kristna — antalet katakomber, som man hittills påträffat, är över fyrtio. För tämligen länge sedan beräknade Lanciani antalet av funna hedniska gravinskriftioner till över 30 000, och med varje år, nästan varje månad, har sedan antalet ökats. Dessa gravskrifter, som vid första blicken förefalla den oinvigde ganska litet upplysande och ganska ointressanta, innehålla emellertid ett rent ovärderligt material till Roms kulturhistoria och giva oss icke blott upplysningar om samhällsinstitutioner, ämbeten, topografi o. d. utan låta oss även blicka in i genomsnittsromarens livsåskådning, som vida bättre kan bedömas med stöd av dessa av den enkle romaren själv nedskrivna uppgifter, än av författarnas framställning. Endast ett häfte för 1923 av *Notizie degli Scavi* meddelar icke mindre än 43 nyfunna gravskrifter från en grävning vid Via Labicana.

Utän tvivel är det av den romerska tiden, som Campagnan ger det starkaste intrycket, särskilt den av ruiner efter gravar och villor alldeles överfyllda Via Appia antica. Men nästan lika starkt verkar här medeltiden i de stympade baronialtorn, som överallt resa sig på slätten, och i de små städer, som nästan ända sedan medeltiden bevarat sitt utseende — exempelvis Cori, där folket ännu bor i hus, som uppförts på 1200-talet, och där gatorna bibehållit sig oförändrade från samma århundrade. Den ojämförligt mest levande och åskådliga föreställningen om medeltidens Rom får man nog av det nästan orörda Pellegrinikvarteret i Viterbo och av dess grannstad Bolsena.

Men även ungrenässansen har här avsatt sina spår i

borgar som Bracciano och Ronciglione, högrenässansen i jaktvillan Magliana, senrenässansen i slott som Caprarola, Villa Lante vid Bagnaja, de många villorna vid Frascati m. m.

Campagnans historia är således också Roms.

* *
*

Redan före den historiska tidens gryning var den romerska Campagnan översållad med fornstäder, av vilka de flesta nu nästan alldeles försvunnit, men vilka en lång tid voro Roms medtävlare. Den skildring, som Livius och andra antika författare ge av denna strid, är helt visst mera saga än historia, men resultatet står emellertid fast: Rom blev segraren. Utan tvivel berodde detta på en mångfald av faktorer, som historikerna ända sedan Montesquieus tid sökt finna, men vilka samtliga de troligen aldrig skola kunna framlägga. Så mycket synes dock säkert, att en av de bidragande orsakerna varit Roms läge. Tibern var den stora samfärdselvägen i forntidens Latium; den första punkt vid denna, som kunde befästas, var Rom, och detta medförde en merkantil fördel, som så småningom också blev en politisk. De tre obetydliga byarna på Palatinus, Esquilinus och Qvirinalis, som från början tydligen voro mycket mindre än de samtida städer, om vilka jag strax skall tala, växte därmed ut till en storlek, som kunde upptaga tävlan med t. ex. Veji, som synes hava varit en bland den antika världens större städer.

Dessa fornstäder lågo dels vid kusten, dels uppe i ber-

gen, några även på slätten. Direkt vid havet lågo, så vitt jag vet, inga latinska, väl därför att detta under dessa sjörövertider ej var rådligt, enär stranden här blott var en öppen maremma, som ej erbjöd några naturliga försvarsverk. I norr och söder, där kusten är mera klippig, hade däremot volsker och etrusker flera sjöstäder, volskerna Antium och Anxur, etruskerna, som

Bolsena. Fotografi.

yoro ett sjöfolk, ännu flera. Den latinska stad, som låg närmast havet, var Ardea, som fortifikatoriskt hade ett ganska gott läge. Dess akropol eller borg befann sig på den nästan enda klipplåtå, som på denna del av Campagnan skjuter upp bland de ondulerande jordkullarna, och denna plåtå är på alla sidor tämligen brant. Läget förstärkes ytterligare därav, att klippan omslutes av den lilla floden Incastros tvenne armar, som således bildade en naturlig vallgrav. För närvarande är vattendraget mycket obetydligt, men var säkerligen under forntiden vida större.

Ardea, som tidigt erövrades av romarna, spelade sedan ingen roll, delvis i följd av det osunda klimatet. Under medeltiden byggdes väl här ett kastell på de antika rui-

nera. Detta, som omtalas redan i början av 1000-talet, tillhörde då munkarna i San Paolo och har sedan, mångfaldiga gånger ombyggt och tillökadt, tillfallit ätten Cesarini, som nu äger Ardea och dess omnejd. För närvarande är själva Ardea blott en alldeles förfallen bondby med två- à trehundra invånare, som hålla till i de gamla, bofälliga medeltidshusen. Den nuvarande byn upptager blott en mindre del av den gamla akropolen. Till denna kommer man upp genom en port, som visserligen härrör först från medeltiden, men blott är den förromerska i ombyggt skick. På den motsatta sidan av bergplatån har man däremot kvar både den gamla latinska muren och den gamla stadsporten, vilka visa, att Ardea var en ganska starkt befästad stad. Nedanföör akropolen låg den egentliga staden av vilken man nu dock blott ser några obetydliga rester. På akropolen däremot kan man ännu vid byns eländiga osteria iakttaga substruktioner till Ardeas forna Junotempel.

Några mera omfattande undersökningar hava här emellertid ej gjorts. Vida mera betydande voro därför de upptäckter, som i slutet av det förra århundradet gjordes vid den i närheten belägna volskiska staden Satricum och för vilka redogöres i *Notizie degli scavi* 1896. Satricum förstördes redan på 300-talet f. K. av romarna och omtalas sedermera icke vidare. Läget har även varit omtvistat. Men numera torde väl alla arkeologer vara ense därom, att akropolen befunnit sig på den plats, som nu heter Conca, där det under medeltiden uppfördes ett kastell, som delvis ännu finnes kvar i den fredliga lantgård, som där reser sig. Men staden, som låg nedanföör akropolen, tyckes hava

Norba. Fotografi.

varit ganska vidsträckt och hava sträckt sig åtminstone en kilometer därifrån till den nuvarande byn Ferriera, där man 1895 upptäckte resterna av ett antikt tempel, troligen ägnat Mater Matuta, som omtalas såsom Satricums huvudtempel och som skonades vid den allmänna förstörelsen. Denna upptäckt är en bland de viktigare, som på den sista tiden gjorts i Roms omnejd. Själva substruktionen till det gamla tufftemplet erbjuder visserligen föga av intresse, ty dylika substruktioner finnas i mängd. Men dessutom fann man här massor av de terrakottor, med vilka tuffen var klädd, så många att man utan större svårighet kan göra sig en föreställning om templets utseende. Terrakottorna, som nu förvaras i museet i Villa di Papa Giulio, förskriva sig

Segni. Stadsmur och stadsport. Fotografi.

från 500-talet f. K., och av alldeles samma art var tydligen det stora Jupiterstempolet på Capitolium, av vars terrakottabeklädnad icke en enda bit bevarats. Tack vare fynden i Satricum och Falerii kan man nu bilda sig en föreställning om detta.

Satricum var en volskisk stad, en utpost nere på Campagnan. Men volskernas mest betydande städer lågo på höjderna och sluttningarna av de vilda och branta volskerbergen. Den intressantaste och fornåldrigaste av dessa är utan tvivel Norba, som befinner sig på en rent svindlande hög bergstopp, och varav nu blott de väldiga kyklopiska murarna stå kvar. Det område, som denna stad omfattade, var, så vitt jag av ögonmått och minne kunde bedöma, större

Segni. Fotografi.

än Tiryns och Atens akropoler — det lär vara 2 470 meter i omkrets — och den ännu bevarade stadsporten visar, att försvarssystemet här var detsamma som i Tiryns. Hade fienden brutit sig igenom porten, hade han råkat in i en jämförelsevis smal gång, som på bägge sidor omgavs av höga försvarsmurar, från vilka volskerna kunde överhölja de inträngande med stenar, pilar och allehanda andra projektiler. Och till ytterligare försvar reste sig på platåns höjd en borg, vars substruktioner likaledes finnas kvar. Vid själva ingången ligga väl några ruiner från romersk tid, men däremot hava, så vitt jag vet, icke några rester av andra byggnader här påträffats. Förmodligen bestodo dessa blott

Rest av den kyklopiska stadsmuren i Cori. Fotografi.

av sådana halmtäckta, runda kojor, som ännu begagnas av bergens och Campagnans herdar.

Ännu väldigare äro resterna av det gamla Signia (Segni), som likaledes ligger på en otillgänglig bergstopp, och vars kyklopiska murar hava en omkrets av sex kilometer. Stadsporten gjordes på en tid, då man ännu ej kände valvet, utan måste reda sig med s. k. överkragning. Men dessutom genombrytes muren av några andra egendomliga mindre portöppningar.

Den bäst bevarade av dessa i volskerbergen belägna städer är Cori, som i motsats till Norba och Segni levat kvar också under medeltiden. Staden, som tillhörde det latinska förbundet, ligger i en brant sluttning, och gatorna med

Hercules-templet i Cori. Fotografi.

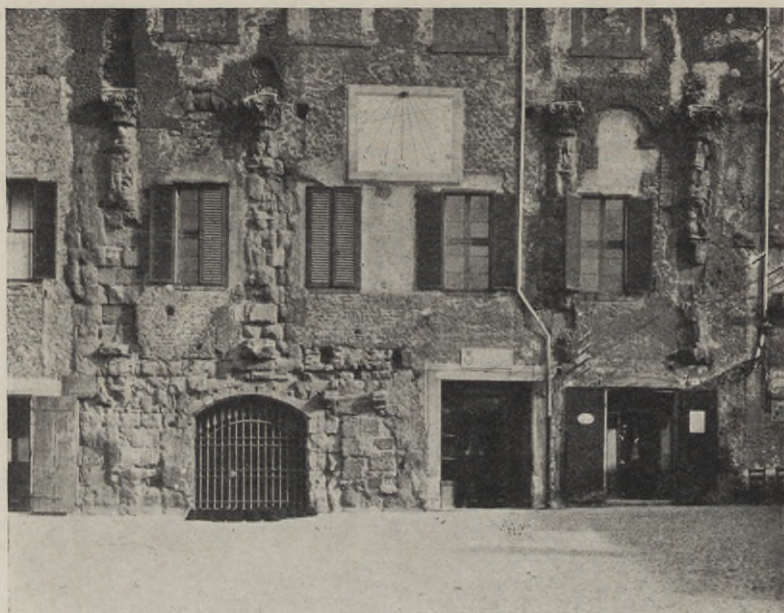
Porta S. Cesareo i Palestrina. Fotografi.

sina trappor och backar erinra närmast om sidorna på en pyramid. Husen i den övre staden göra nästan alla intryck av att förskriva sig från 1200-talet, och få italienska städer hava ett så pittoreskt utseende som Cori. De gamla stadsmurarna finnas här och var ännu kvar, men lära vara från vitt skilda tider. De äldsta äro kyklopiska, sedan komma fornlatinska, fornromerska, romerska från Sullas tid och till sist medeltidens. Från Sullas tid förskriver sig ock det vackra, väl bevarade Hercules-tempel, som dominerar staden och som utgör en bland de tidigaste rester man har av en hellenisk konst i det gamla Latium.

En annan bergstad, som också levat under alla tider, är

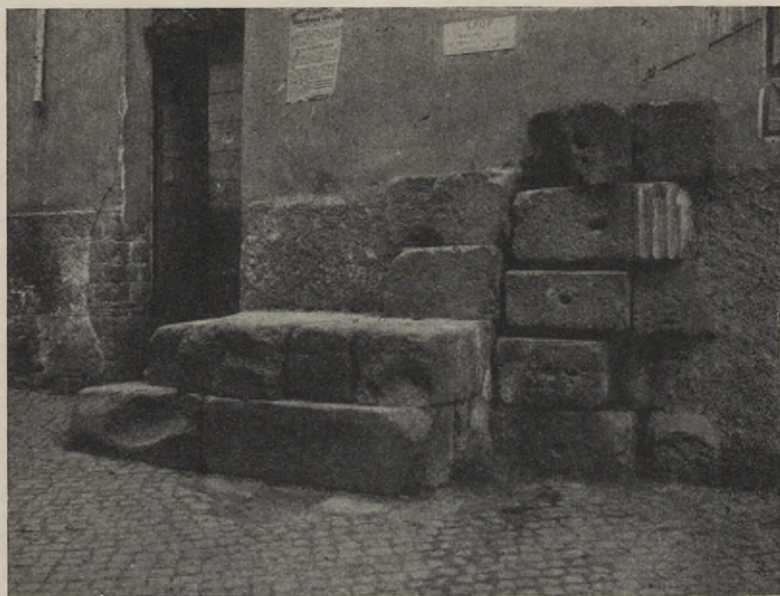

Palazzo Barberini i Palestrina. Fotografi.

Rester av Fortuna-templet i Palestrina. Fotografi.

det gamla Præneste, nu Palestrina, som förefaller att hava haft en oerhörd utsträckning. Den nuvarande staden utgör nämligen blott den nedre delen av den antika, och en vandring därifrån upp till den bergstopp, där akropolen låg, tager förmodligen till fots betydligt över en timme. På vägen dit kan man ännu iakttaga den kyklopiska mur, som förband understad och akropol. Själva toppen upptages nu av ett kastell, S. Pietro, som under medeltiden uppfördes av släkten Colonna, som var Palestrinas herrar och som här hade sitt tillhåll, när den var förjagad från Rom. Omfattningen av den kyklopiska muren visar även den äldsta stadens ofantliga utsträckning, ty denna mur

Palestrina. Rest av stadsmuren. Fotografi.

kan man iakttaga icke blott uppe vid Arx, utan ock vid Porta del Sole eller den nedersta ingången till den nuvarande staden, och Præneste tyckes under denna forntid hava varit centrum för en livaktig konstnärlig bronsindustri, kärl och speglar, av vilka många finnas bevarade i Roms museer och även i Barberinis palats i Palestrina. På grund av sitt hälsosamma läge var staden under den romerska tiden en starkt besökt kurort, och från denna tid förskriva sig de väl bevarade resterna av en romersk teater, på vilken sedan byggts Palazzo Barberini — en smakfull renässansbyggnad. Stadens förnämsta sevärdhet under antiken var dess kolossala Fortuna-tempel, av vilket här och var stora delar kunna iakttagas. Men de rekonstruktions-

Gata i Palestrina. Fotografi.

försök, som gjorts, synas mig ytterst fantastiska och föga sannolika. Egendomligt är emellertid, att så pass mycket av detta tempel finnes kvar, ty under medeltiden förstördes staden ytterst grundligt. Colonnasläktens bitte fiende, den hatfulle Bonifacius VIII, lät fullkomligt riva den, och till tecken på dess oåterkalleliga undergång lät han plojen gå fram över ruinerna samt strödde salt i fårorna. 1435 skall den ännu en gång hava förstörts, men ingendera skövlingen måtte hava varit så grundlig som uppgives, ty av antiken finnas ännu talrika rester, och i det hela har staden, såsom några här meddelade vyer visa, bevarat sitt medeltida utseende.

Det återstår blott att nämna några ord om ännu ett par bekanta fornstäder på Campagnan, som jag under sommaren 1924 besökt. Av det latinska Gabii, som låg vid foten av Sabinerbergen på en höjd vid den nu uttorkade Regillusjön, återstår mycket litet, endast några av den gamla borgens murar. Men att stadens utsträckning varit ganska stor, framgår av några på ett tämligen långt avstånd därifrån belägna ruiner av ett tempel och en teater. Under

medeltiden uppfördes här ett kastell, Castiglione, som ännu finnes kvar, men för övrigt ligga här endast en lantgård och några halmkojor. Vida intressantare äro Veji och det gamla Falerii, nu Civita Castellana.

Castiglione (Gabii).

Då Rom ännu blott bestod av några obetydliga bondbyar på Tiberkullarna, var Veji redan en stor och mäktig stad, och den tradition, som den romerska sagan bevarat av tarquiniska konungar i Rom, återgår måhända till ett historiskt faktum, till minnet om en tid, då Rom stod under etruskiskt herravälde. De senaste undersökningarna hava visat, att Vejis murar inneslutit ett område av 200 hektar, och med den utanför belägna gravstaden stiger detta till 1 000 hektar. Under de senaste grävningarna 1913—1916 hava funnits ej mindre än 1 200 gravar från 900-talet till 500-talet f. Kr. I gravarna har man påträffat bortåt 6 000 olika föremål. Stadsmurarnas längd läser uppgå till nio kilometer. Dessa undersökningar äro emellertid ännu blott påbörjade, men hava, så obetydliga de än varit, givit förvånande rika resultat. Frånsett några alldeles enstaka fynd började de först 1913, ehuru man borde hava anat, att stora skatter här dolde sig under jorden. Veji var som bekant Roms farligaste medtävlare, och då staden slutligen efter ett tioårigt krig 396 erövrades, förstördes den så

Isola Farnese. Fotografi.

grundligt, att den aldrig mera skulle kunna resa sig ur askan. Dess skyddsgudomlighet, Juno, fördes därifrån till Rom, invånarna dödades eller såldes till slavar och Veji fick ligga såsom ett öde område. Först Julius Cæsar grundade där en ny stad, men denna låg betydligt högre än den gamlas nivå, och efter de senaste grävningarna kan man se, huru den romerska landsvägen gick fram över förstörda etruskiska tempel. Kolonien tyckes aldrig hava varit betydande, och i en av sina dikter skildrar Propertius det en gång så ärorika Veji såsom en öde plats, där blott herdar vaktade sina hjordar. Några fynd från denna tid visa dock, att det romerska Veji hade åtminstone några praktbyggnad-

Apollo från Veji. Fotografi.

Apollo från Veji. Fotografi.

der. Så uppgives den vackra Tiberius-statyn i Vatikanens rotunda hava blivit funnen här, likaså de marmorkolonner, som Gregorius XVI 1839 lät uppresa framför frontpalatset vid Piazza Colonna — en allmänt förekommande uppgift, om vars sanning jag dock haft svårt att övertyga mig, ty kolonnerna förefalla mycket moderna. Men någon betydande romersk stad blev Veji aldrig, och under medeltiden tyckes området hava varit så gott som övergivet. Vid vattenfallet fanns väl en kvarn och strax bredvid ett »Castellum», som omtalas redan 1003 och då tillhörde abboten i SS. Cosma och Damiano. Kring detta kastell uppstod en liten by, som ännu finnes kvar, men vars befolkningstal troligen ej stiger till hundra personer. Byn heter Isola Farnese, och att befolkningen ej heller på 1700-talet kan hava varit mycket talrikare, framgår av ett egendomligt kontrakt, som ännu finnes kvar. Byn anställde då en särskild läkare, och bland de skyldigheter, som ålåg denne, var att, »såsom bruket var», en gång i veckan raka varje karl i byn.

En stadsport i Veji. Fotografi.

På avstånd förefaller Veji ej hava haft något särskilt starkt fortifikatoriskt läge. Staden ser ut att ligga på en vanlig campagnakulle. Men då man kommit fram, finner man sitt misstag. Isola Farnese, som av Tomasetti anses hava varit Vejis akropol, ligger på en mycket hög klippa, på vilken sedan det medeltida kastelet uppförts, utan tveivel på den gamla etruskiska borgens substruktioner, vilka utfyllt klippans ojämnheter. Att komma uppför en dylik nästan tvärbrant höjd synes för en fiende hava varit omöjligt, trots det att bergplatåns område är synnerligen vidsträckt; den nuvarande byn och kastelet befinna sig blott på en mindre del av denna. Flera arkeologer anse emel-

lertid, att akropolen legat på en annan kulle, den längst i söder belägna, som nu kallas Piazza d'Armi. Även där ha utgrävningar gjorts, varvid man påträffat rester av primitiva bostäder, vilka sannolikt i det väsentliga varit av trä; likaså har man här funnit terrakottor, vilka tyckas härröra från något tempel.

På andra, liknande kullar lågo de andra delarna av staden, och utom av murar skyddades de av en svindlande djup ravin, genomfluten av en ström, som med ett ej obetydligt vattenfall utgjuter sig i denna naturliga vallgrav. Då man passerat vattenfallet, kommer man fram till den stadsdel, där man nu börjat gräva och som kallas Portonaccio. Därvid återfann man särskilt ett stort etruskiskt tempel, som våldsamt förstörts och över vilket sedan lagts en romersk gata. Av terrakottabeklädnaden återfunnos stora fragment, och av särskilt intresse var en stor Apollostaty av målad terrakotta, som nu uppställts i museet i Villa di Papa Giulio. Antagligen utgjorde den en grupp tillsammans med en Herakles, av vilken några mindre delar likaledes återfunnits. Förmodligen ha de icke stått i någon cella såsom kultbilder, utan hava, såsom upptäckaren förmodar, varit tympanonfigurer på templets framsida, vid vars förstörelse de störtat ned till platser ett stycke framför templet, där de nu återfunnits. Av stilen att döma härröra de från 500-talets slut och äro något äldredomligare än den bekanta Aeginetergruppen. Så vitt jag kan erinra mig finnes ingen annan stor italisk staty från denna tid, och Apollo från Veji intager således en mycket viktig plats i konstens historia. Av samma karaktär var utan tvivel den Jupiter, som stod i det capitolinska templet

i Rom, ty enligt traditionen hade denna utförts av en konstnär från Veji.

En annan lika stor och efter vad det förefaller lika ointaglig fornstad som Veji var Falerii, som förstördes av romarna 241 f. K. — sedan anlades en ny romersk koloni Falerii några kilometer därifrån, och av denna ej obetydliga stad hava åtminstone stadsmurarna ovanligt väl bevarats. Det faliskiska Falerii, som i det stora kriget mot Veji ställde sig på romarnas sida, hade ungefär samma läge

som Veji. Ur Campagnan skjuter här upp en samling stora klippöar med tvärbranta sidor, tydligen alldeles otillgängliga för en fiende med blott forntidens anfallsvapen. På de stupande ravinernas botten flyter en ström, som således bildar, alldeles som i Veji, en naturlig vallgrav. På en av dessa klippöar ligger den nuvarande staden Civita Castellana, som troligen var det etruskiska Faleriis akropol, och till vilken man nu kommer på en väg, som slingrar sig vid

Grekiskt huvud från Civita Castellana. Fotografi.

Arkaiskt huvud från Civita Castellana. Fotografi.

ravinens rand — automobilfärden på denna var ganska nervspännande. Ingången till staden är uthuggen ur själva klippan och är troligen densamma som under forntiden. Utom läget erbjuder själva staden föga av intresse, och det märkligaste är dess uråldriga dom, som förmodligen förskriver sig från den longobardiska tiden. Men i den del av staden, som kallas Lo Scasato, gjorde man 1887 ett stort, högeligen intressant fynd av terrakottor från ett faliskiskt tempel, av vars substruktioner dock endast några obetydliga spår kunde iakttagas. Fynden befinna sig nu i museet i Villa di Papa Giulio och äro både arkeologiskt intressanta och konstnärligt betydande — stora delar av en vackert målad terrakottafris och en mängd figurer i två tredjedels naturlig storlek, som antagligen varit templets akroteriefigurer. Männens hudfärg är röd, kvinnornas blekgul, och kläderna äro i andra färger. Figurerna tillhöra ganska

skilda tider, några äro arkaiska, men andra tillhöra den antika konstens bästa tid och äro troligtvis utförda av grekiska konstnärer. Särskilt har jag fäst mig vid en rent härlig Apollostaty från 300-talet. Men tyvärr finnas nästan inga avbildningar av dessa så betydande konstverk, och även fyndbeskrivningen är mycket ofullständig.

Året förut eller 1886 gjorde man en annan betydande upptäckt, nämligen av det under antiken berömda Juno Quiritis' tempel. Upptäckten gjordes vid foten till den strax bredvid Civita Castellana belägna klippö, som nu bär namnet Celle och endast upptages av några lantgårdar, ehuru platsen är så vidsträckt, att det tog mig över en timme att där klättra kring. Även där låg en stad, en del av det faliskiska Falerii, och åtminstone en av dess väldiga stadsportar finnes ännu kvar. Vart stadsmurarna tagit vägen, finner man också lätt, om man betraktar de väldiga tuffkvadrer, som på Celle och trakten däromkring nu göra tjänst som gärdesgårdar. De äro tydligen rester av Faleriis stadsmur. Det var också under en grävning efter dylika tuffkvadrer, vilka man ville använda för en vigna, som man 1886 stötte på Juno Quiritis' tempel. Templet låg, som sagt, vid foten av Celle-höjden, och dess baksida stödde sig mot klippväggen. Dess väggar voro rikt dekorerade med målade terrakottor från den tid, då den etruskiska konsten redan helleniserats. De mest betydande fynden tillhörde dock templets yttersidor, den yttre frisen och akroteriefigurerna. Templet hade tre cellor — alldeles som det stora Jupiterstemplet på Capitolium — och de tre gudomligheter, vilkas nu försvunna statyer här voro uppställda, voro förmodligen Juno, Jupiter och Minerva.

Madonna del Parto. Fotografi.

Tyvärr har grävningsarbetet dock avbrutits, och blott frontpartiet är blottat. Andra byggnader ligga bredvid templet, men dessa hava ännu ej undersökts.

Falerii tyckes under den tidigare medeltiden hava varit en nästan övergiven trakt, ty i bergväggen närmast över Junotemplet finner man en eremithåla med några ytterst primitiva kristna målningar. Dylika rester av den äldsta kristna tidens liv finnas icke så få i trakten. Egendomligast är kanske den kyrka, S. Maria del Parto, som ligger strax utanför Sutri. Den är urholkad ur klippan, och det kan knappt råda något tvivel, att vi här hava en stor etruskisk grav, som helt enkelt apterats till kristen kyrka.

För det äldsta Rom betydde Campagnan allt. Romarna

voro äldst bönder utan någon egentlig industri, och de levde av åkerbruk och boskapsskötsel. De inbördes strider, om vilka tradition och historia berätta, rörde sig också alla om äganderätten till jorden utanför Rom. Och denna bondeuppfattning kommer även fram hos den bekante fornforskaren Varro. Våra förfäder, säger han, föredrogo de romare, som bodde på landet, framför dem, som bodde i staden. De förra ansågos vara mera arbetsamma, de senare mera näriga. Det var också denna härdiga, tappra bondebefolkning, som först skapade Roms storhet under kampen mot de andra grannstäderna.

Den del av Campagnan, som låg närmast Rom, kallades *ager romanus antiquus*, förblev ständigt densamma och dess gräns var helig. Denna gräns låg mellan den femte och sjätte milstolpen från Rom, och vid gränsen befunno sig flera uråldriga, högt skattade helgedomar, av vilka den måhända mest betydande var *Lucus deæ Diæ*, där arvalernas brödraskap hade sin helgedom och där de genom sakrala danser och sånger skulle vädja till gudarna att skänka den romerska jorden bördighet. Det var också här, vid *Via Portuensis*, strax väster om Rom, i den nuvarande *Vigna Jacobini*, som man 1510 och 1866 fann en rik samling av arvalinskrifter och resterna av arvalernas gamla tempel. Utanför *ager romanus antiquus* låg *ager peregrinus* eller den jord, som tillhörde städer, vilka, såsom *Gabii*, först slutit förbund med romarna, och bortom denna sträckte sig *ager publicus* eller den erövrade jorden, om vilken striden mellan Roms medborgare stod och vilket område allt mer och mer utvidgades. Denna *ager publicus* blev snart så tätt bebyggd, att hela området närmast liknade en enda stad.

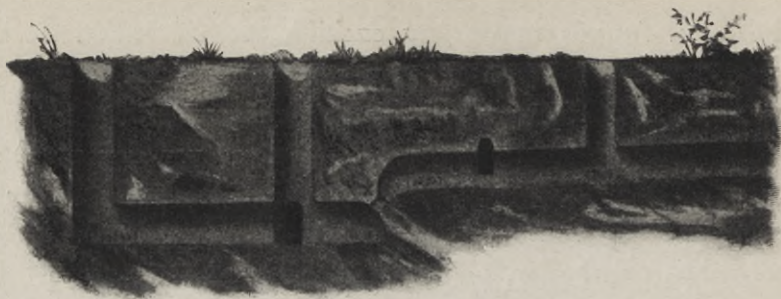
Tack vare den betydelse, som Campagnan härigenom fick, blev den också mycket tidigt föremål för de romerska statsmyndigheternas särskilda omsorger. En bland de viktigaste uppgifterna var anläggandet av ordentliga vägar till de nyerövrade städerna, Fidenæ, Præneste m. fl., och dessa väganläggningar utfördes även av Roms konsulter med en sällspord energi. Några av dessa hava i senare tider nedlagts, men ännu fungera icke mindre än aderton av dessa gamla romerska vägar, vilka såsom ett nät utstråla från Rom. I allmänhet gingo de rakt fram och väjde ej för några höjder; var trakten träskartad, pålades den. Den minsta lagliga bredden för en dylik väg var åtta romerska fot (= 2,37 meter), men detta minimummått iaktogs sällan. Via Appia är fyra och en halv meter, och på några ställen har man en vägbredd av över sex. De äldsta lära icke hava varit stenlagda, men mycket tidigt täcktes de alla med dessa breda stenplattor, som man ännu efter mer än tvåtusen år kan iakttaga. Vid varje mil upprestes ett märke med uppgift om väglängden från Rom. Arbetet drog enligt den tidens myntvärde en betydande kostnad och skall för varje mil hava stigit till lägst 7 500 sestertier, vilket visserligen blott motsvarar ungefär 1 400 kr. i vårt mynt, men som under republiken var en stor summa. Att det blev så pass billigt, berodde väl därpå, att stenen togs från statens stenbrott och att arbetet utfördes av krigsfångna slavar. För vidmakthållandet av dessa vägar funnos särskilda ämbetsmän, duumviri viis extra urbem curandis, vilka under sig hade flera olika tjänstemän; en av dessa, procurator ad silices, svarade för stenläggningen. Och utom dessa allmänna landsvägar, som underhöllas på statens be-

kostnad, funnos massor av enskilda, som från de stora vägarna ledde till de olika egendomarna vid sidan och vilka anlades och sköttes av respektive jordägare.

En huvuduppgift för dessa stora vägar var den snabba postbefordringen. På vissa avstånd funnos därför »stationes» eller — vad vi skulle säga — gästgivaregårdar med värdshus och bodar, och där hästar funnos för resan till nästa station. En särskilt stor och viktig station kallades Forum, som närmast var ett för posten avsett torg i grannskapet av en betydande stad. Dylika fora — Forum Appii, Forum Popilii, Forum Claudii m. fl. — växte snart ut till små städer. På dessa vägar sköttes postbefordringen av åkande postiljoner, tabellarii, under olika postmästare, præfecti vehiculorum, och för övervakandet av säkerheten på vägarna fanns ett särskilt gendarmeri.

Till vägarna hörde ock broarna, och huru förträffliga dessa voro, framgår bäst därav, att ännu i våra dagar omkring tjugo av dessa gamla romerska campagnabroar kunna användas. Några av dem torde vara väl kända av varje Romfarare såsom Ponte Molle, Ponte Nomentano, Ponte Salaris m. fl. En bidragande orsak till hållbarheten var en lag, som måhända borde återupplivas i våra dagar. Då bron var färdig, fick byggmästaren betalt, men han fick lämna säkerhet för den utbetalade summan, och höll ej bron i fyrtyo år, gick han hypoteket förlustig. Först efter dessa fyrtyo år fick han det tillbaka, så vida ingen befogad anmärkning kunde göras.

Ännu en viktig angelägenhet var Campagnans dränering. Luften där torde alltid hava varit feberförande. I följd av markens vulkaniska beskaffenhet samlar sig lätt

Antik dränering av Campagnan.

grundvatten, och där det ej får något utlopp, uppstå farliga miasmor. Romarna hade tidigt sin uppmärksamhet fästad härpå och grävde icke blott underjordiska utlopp för de båda kratersjöarna vid Albano och Nemi, utan dränerade även hela Campagnan på ett fullkomligt modernt och effektivt sätt. Den, som särskilt ur denna synpunkt studerat Campagnan, är en romersk lärde, prof. Tommasi-Crudeli, och de fotografier, han meddelar av de rester, han funnit av detta arbete, äro onekligen högst förvånande. Det kan tilläggas, att dessa kanaler, sedan de blivit upprensade, ännu kunna fungera.

Då Rom blivit ett världsvälde, på 100-talet f. K., ändrade emellertid Campagnan karaktär. Man hade icke längre behov av campagnaböndernas spannmål, ty dylik förde man från de erövrade provinserna, från Egypten och Afrika, och denna spannmål utdelades gratis till Roms sysslolösa proletärer. Jordbruket på Campagnan lönade sig därför icke längre, ty det hade förlorat sitt avsättningsområde. Bondgårdarna försvunno i följd härav för att lämna plats för stormännens villor, och det är resterna av dessa, som till

en väsentlig del giva den nuvarande Campagnan dess karaktär. En av dessa villor, Hadriani villa vid foten av Tivolibergen, besökes väl nästan av varje Romfarare och är även den bäst bevarade; med alla sina olika byggnader verkar den ju närmast såsom en liten stad. Men även rester av andra, en gång kanske lika betydande villor finnas. En av dessa ligger vid Via Appia antiqua, och ruinfältet är här så väldigt, att det av folktraditionen döpts till Roma vecchia. Enligt Tomasettis uppgift skulle villan hava haft en omkrets av tre kilometer, och näst Hadriani villa torde den vara den största, som bevarats. Man finner här ruinerna av tempel, av palats, av vattenledningar, av två stora nymföer, av thermer, av amfiteatrar, av hippodrom m. m. Under humanismens tid, år 1485, gjordes här en upptäckt, som då och även i våra dagar mycket låtit tala om sig. Man fann nämligen en marmorsarkofag och i denna ett lik av en ung flicka med en av döden alldeles oberörd kropp, med svart — enligt en annan uppgift gyllene — hår, med smidiga lemmar, med levande ansiktsfärg och kläder, som ännu doftade av vällukter. Det märkliga fyndet fördes till Rom, där det utställdes i Konservatorspalatset, varefter det beskådades av en oerhörd människomassa, och de lärda humanisterna trodde sig hava funnit, att liket var Ciceros så ofta omtalade dotter. Men när kroppen någon tid varit utsatt för luftens inverkan, blev den svart, och för att undvika oordningar bland det nyfikna folket lät påven i hemlighet under natten begrava det underbara liket utanför Porta Pinciana.

Huru mycket i denna historia som är sant och huru mycket som beror på överdrift, låter sig nu ej avgöra; att

fyndet ingenting haft att göra med Ciceros dotter kan bevisas, och antika lik med bevarat hår lära ej vara alldeles sällsynta. Detta fynd var emellertid det första, som gjordes i Roma vecchia. Men först 1787 började man där att gräva, varvid flera märkliga fynd gjordes. 1828 återupptogs dessa grävningar, och då upptäckte man villans historia. Den hade tillhört två bröder, Condius och Maximus Quintilius, som levde på Commodus' tid. De voro ytterligt rika, tyckas hava övergått till kristendomen, och förmodligen togs detta till förevändning av kejsaren att anklaga dem för högförräderi och indraga deras egendom. Quintiliernas villa blev nu kejsarlig och lämpade sig även för en dylik uppgift, ty den var, som sagt, översållad med byggnader av olika art, portiker, fontäner, nymféer o. s. v., och man vet, att Commodus under ett upplopp i Rom just begav sig till denna villa, som även efter hans död tyckes hava förblivit kejsarlig. Byggnaderna tillhöra, såsom en undersökning visat, tre olika perioder: Hadrianus', Septimus Severus' och Maxentius'. Den villa, på vilken Commodus lade beslag, var således den hadrianska.

Under medeltiden förvandlades även denna villa till en fästning. Nymféet, som låg närmast Via Appia, byggdes då om till en borg, och kring större delen av området uppfördes en medeltida fästningsmur, som har en betydligt större omfattning än den vid Capo di Bove. När och av vem denna fästning anlades, synes ej rätt säkert, möjligen av den på 1100-talet betydande ätten Astalli.

Resterna av en annan nästan lika stor kejsarvilla, Gordianus', ligger vid Via Prenestina och går nu under namnet Tor dei Schiavi. Såsom man vet funnos här tre basilikor,

en portik med tvåhundra kolonner och en bland världens största badhusanläggningar. Av all denna härlighet återstå blott några torftiga rester, som sticka upp ur marken, men av dessa en tämligen väl bevarad rundbyggnad med kupol, som kraftigt vittnar om romarnas förmåga som arkitekter.

Hela Campagnan och bergen däromkring voro för övrigt översållade av dylika villor, så att större delen av det område, med vilket vi nu sysselsätta oss, mot antikens slut kunde betraktas såsom kejsrerlig privategendom, »Patrimonium Cæsaris», och som jag strax får tillfälle att visa, blev detta icke utan betydelse för den påvliga kyrkostatens uppkomst. Särskilt var Nero en dylik villabyggare, och två av hans många villor hava visat sig såsom mycket givande fyndorter, den ena i Subiaco uppe i bergen, den andra i Antium vid havet. Där kan man nere vid kusten vandra timtals över neroniska ruiner, som skjuta ut i vattnet, och det var där, man nyligen fann den beundrade »Fanciullo d'Anzio», som f. n. befinner sig i Thermmuseet. Enligt den sannolikaste traditionen var det också här, som man upptäckte Apollo di Belvedere. Från Neros bergsvilla härrör den s. k. gossen från Subiaco, som för icke länge sedan där uppgrävdes och väl torde få anses såsom ett bland de bästa skulpturverken i Thermmuseet.

Jag vill till sist blott påpeka en villa, som endast få torde hava sett, då den ligger tämligen långt ute vid Via Flaminia, vid Prima Porta, nämligen den villa, som Augusti gemål Livia här inrättat åt sig. Även denna var kolossal, och väldiga murmassor sticka här upp, ehuru det mesta tydligen ligger under jorden. De — som vanligt — aldrig

slutförda grävningarna här hava också visat sig ovanligt givande. De första gjordes 1863, och därvid fann man en av det vatikanska museets mest betydande skulpturer, den härliga Augustusstatyen i Braccio nuovo, vilken då ännu hade kvar de friska färger, med vilka den var målad. Ett annat fynd kan blott ses på stället, nämligen ett rum i villan, vars målningar äro ovanligt väl bevarade. Jag såg dem för trettioåtta år sedan, och så vitt jag kan minnas, var färgen då ej friskare än nu. Dessa målningar skilja sig från alla andra, som man känner från antiken, i Pompeji och Rom (Palatinen, Vatikanen och Thermuseet), och hava en kraftig kolorit samt en naturalistisk uppfattning. De framställa trädgårdar med buskar och flygande fåglar och verka ovanligt moderna.

Utan tvivel befinna sig andra dylika rum i den blott ytterst ofullständigt undersökta kulle, där man nu funnit dessa målningar.

* . *

*

Ingen period i Roms historia kan bättre studeras på Campagnan än medeltiden. I själva staden har denna så gott som försvunnit; på Campagnan däremot äro minnena från medeltiden nästan de första, som tilldraga sig uppmärksamheten — de då förstörda akvedukterna och gravarna samt framför allt ruinerna av medeltidens slott och borgar, vilka här förekomma troligen talrikare än i någon annan trakt i Europa. Vi skola därför taga en kort överblick av Campagnans medeltidshistoria, och vi skola då finna, att denna i huvuddragen återger stadens egen.

I viss mån kan man säga, att Campagnans förfall började redan under den romerska republikens sista århundrade, då bondgårdarna förvandlades till stormansvillor och då jordbruket i följd därav upphörde. Men i det yttre företedde Campagnan en den mest lysande bild av rikedom och lycka, och förmodligen har ingenstädes i världshistorien ett så pass stort område upptagits av idel lyxanläggningar. Större delen av detta område hade genom köp, våld och på annat sätt övergått till kejsaren, och dessa vidsträckta, dyrbara besittningar sammanfattades under namnet *Patrimonium Cæsaris*. Men så inträffade samtidigt två viktiga tilldragelser: kristendomens seger och huvudstadens förflyttning till Byzans, båda under Konstantin den store i början av 300-talet. Någon egentlig glädje av sina romerska villor kunde den i Byzans residerande kejsaren ej hava, och redan Konstantin började därför att av *Patrimonium Cæsaris* bortskänka stora delar till påven och olika romerska kyrkor. Det var dessa donationer, som sedan gävo upphovet till den medeltida fabeln om »Konstantins donation», genom vilken han till påven skulle hava avstått den världsliga suveräniteten över Kyrkostaten, och den ursprungliga titeln *Patrimonium Cæsaris* förvandlades av samma anledning — ehuru först jämförelsevis sent — till *Patrimonium Petri*.

Kejsaren var emellertid icke den ende jordägaren på Campagnan, utan också de rika senatorerna i Rom hade där sina villor. Men även en stor mängd av dessa flyttade över till Byzans, och för de kvarvarande blevo villorna genom beskattningen mycket dyrbara besittningar, så dyrbara, att även de föredrogo att göra sig av med dem genom

att överlåta dem på påven och kyrkan, som i allmänhet åtnjöto skattefrihet för sina egendomar. Så småningom blev därför Campagnan en väsentlig kyrklig egendom.

Men samtidigt förvandlades den även i ett annat avseende. Genom barbaranfallen och andra ekonomiska olyckor förlorade det romerska väldet de provinser, som dittills försett huvudstaden med livsförnödenheter, och kyrkan fann det därför lämpligt att lägga om Campagnan till ett jordbruksdistrikt. Men knappt hade denna omläggning börjat, förrän den stora katastrofen inträffade — barbarskarnas infall. Det var nu under denna tid, 400-talet, som villorna förstördes och hela Campagnan förhärjades. För själva jordbruket betydde väl detta mindre; snarare ökade de nedbrända villorna den till åkerbruk användbara arealen, och barbarerna uppehöll sig ju på Campagnan en jämförelsevis kort tid. Men dess mera ödesdigert blev det ursinniga, under aderton år (535—553) pågående kriget mellan greker och goter. Rom förvandlades därigenom till en nästan folktom stad, Campagnan blev en ödemark, och även städerna på och invid denna blevo ruinhopar, vilkas forna befolkning dödats eller flytt. Huru öde och övergivna alla dessa fordom så folkrika platser blivit, framgår bäst därav, att flera av dem uppsöktes av världsskygga eremiter, vilka ville leva i vildmarkens enslighet.

I allmänhet har man ansett, att detta grekisk-gotiska krig oåterkalleligen för hela medeltiden beseglat Campagnans öde, så att denna allt framgent förblev en ödemark, på vilken endast några rövertorn restes, avsedda för de rovriddare, som levde av att plundra pilgrimerna till den eviga staden. I sitt stora arbete över Campagnan har emel-

lertid Tomasetti uppvisat, att denna mening knappt kan hålla stånd inför en förnyad prövning av källorna och att den i varje fall måste betydligt modifieras. Själva Rom sjönk väl ned till en obetydlig, blott glest befolkad stad, vars bebodda areal endast upptog en bråkdel av den antika, knappt mer än Marsfältet nere vid Tibern, men detta har sin förklaring däri, att detta medeltida Rom knappt hade något ekonomiskt existensberättigande; det var varken en handels- eller industristad. Men däremot förefaller det, som om kampen för livet i viss mån fört detta medeltida Rom tillbaka till det allra äldsta — till ett boskapsskötande och åkerbrukande samhälle. På de förhärjade kullarna innanför den aurelianska muren hade man faktiskt fått en ny Campagna inom staden, där romarna såsom på Cincinnatus' tid ännu kunde låta sina hjordar beta och där de hade sina grönsaksträdgårdar, någon gång även sina åkerfält. Och utanför hade de den halvt herrelösa Campagnan — alldeles som under den grå forntiden. Ännu vid renässansens början gjorde Rom på de andra italienarna intryck av en primitiv bondby. I början av 1400-talet skrev en humanist: »Under påvens frånvaro var Rom såsom en stad av oxfösare. Kor och getter betade, där man nu ser köpmännens bodar. Alla voro klädda i tjocka mantlar samt hade i följd av gatustriderna och kurians frånvaro alldeles förvildats».

Men om staden Rom således kunde sägas hava återgått till de rent primitiva förhållandena, gällde detta ännu mera om den egentliga Campagnan. På 600-talet började denna ånyo att befolkas av bönder, som brukade jorden och skötte kreatur. För att övertyga sig om, att Campagnan på 600-

och 700-talen återbefolkats, behöver man — säger Tomasetti — blott läsa de kyrkliga dokumenten från denna tid. Campagnan var då uppdelad i en mängd små biskopsstift och hade ett ofantligt stort antal kyrkor, vilka nu försvunnit; ruiner av omkring 50 dylika finnas ännu kvar. Men kyrkor utan församlingsbor kunna ej gärna tänkas, och de talrika lik, som påträffats i kyrkogårdarna, tyda också på en tämligen tät befolkning. På en plats vid Via Labicana, som nu är alldeles öde, lågo icke mindre än tolv kyrkor.

Efter allt att döma var det påven, som framkallade denna nya bosättning. Campagnan var till större delen hans och de romerska kyrkornas egendom, och han hade således en ekonomisk fördel av att området uppodlades. För honom såsom staden Roms egentlige styresman var det även av vikt att skaffa livsförnödenheter till dess befolkning. Genom låga arrendeavgifter lockades nu folk att bosätta sig där, och Tomasettis mening är också, att jordbruket under tiden 700—1000 snarast gått framåt på Campagnan. Kyrkan sökte ock i ett annat avseende främja sina underlydandes väl. Med 800-talet började saracenernas rövaranfall på den italienska kusten, och för att skydda befolkningen läto påvarna dels nere vid havet uppföra en följd av vaktorn, av vilka ännu flera finnas kvar och i ödsligheten verka ytterst romantiskt, dels vid de större egendomarna bygga kastell. Även biskoparna och de kyrkliga korporationer, som rådde om delar av Campagnan, uppförde dylika torn till försvar mot de saracenska överfallen. Dessa försvarsverk voro således från början alls icke avsedda till några rövarborgar utan en byggnadsskyldighet, som egendomsägaren pålade arrendatorerna. Men som vi skola se blevo de dock en av or-

sakerna till det feodalväsende, som med det nya årtusendet utvecklade sig på Roms Campagna och omintetgjorde de föregående framstegen.

Detta feodalväsen grundade sig här icke, såsom oftast i det övriga Italien, på erövringens rätt, ty Campagnan hade icke erövrats vare sig av franker eller longobarder, utan på rent romerska förutsättningar. 900-talet betecknar påvemaktens djupaste förfall, och denna hade då sjunkit ned till ett redskap i de kämpande adelsfraktionernas hand. Det var dessa, som tillsatte och avsatte påvar, och nu började även den påvliga nepotismen. De kyrkliga egendomarna utdelades nu i län till de olika påvarnas ättemän och anhöriga, nominellt mot skyldigheten att mot saracenerna försvara området och i det syftet där uppföra en borg. Visserligen bibehölls en avgift till ägarna, men tydligen blott i syfte att markera vasallskap och äganderätt, ty denna vasallavgift var ofta löjligt låg — ett fat vin, en jakthund, en falk o. s. v. Vasallen blev därför den faktiske ägaren. Från en samling kyrkliga egendomar förvandlades Campagnan till bortåt sjuttio världsliga adelslän, och överallt reste sig nu dessa bistra adelsborgar, som vida mindre avsågo ett försvar mot saracenerna än att vara »Zwinger» för egendomens halvt livegna befolkning. Det var också nu, som Campagnans egentliga förfall började. Avgifterna blevo alltmera tryckande, jordbruket gick i följd därav tillbaka och även befolkningssiffran började sjunka, men allt detta, såsom Tomasetti visat, mindre snabbt än man förmodat. Den egentliga avfolkningen av Campagnan skedde i verkligheten först under perioden 1600—1800, då flera förut relativt stora bysamhällen blevo folktomma. Han

anför ett ganska talande exempel. Från ungefär 1300 har man en lista på folketal i de olika kommunerna. Galeria, som ligger mellan Rom och havet, hade då en befolkning på 1 250 personer. 1663 hade denna sjunkit till 300 och 1809 fanns där ingen. Några andra siffror kunna anföras från de städer, om vilka jag förut talat. Gabii hade 1300 800 invånare och har nu förmodligen ej 20. Ardea hade 1300 800, men 1906 blott 356, Isola Farnese 400, men nu knappt 180 o. s. v.

Att befolkningens villkor under medeltiden ännu kunde göras relativt drägliga, berodde på det bistånd, som jordbruksbefolkningen på Campagnan hade av republiken Roms demokratiska styrelse, vilken under hela tiden förde en ursinnig kamp mot adeln. Denna hade sitt stöd i de besittningar, den hade på Campagnan, och till dessa drogo de sig tillbaka, när de blivit slagna i Rom. För folkpartiet i Rom gällde det därför att minska campagnabaronernas makt över dessa besittningar, och till sist tilltvingade sig staden Rom ett slags skiljedomarskap i tvister mellan baronen och hans underlydande. Vidare bestämde den demokratiska senaten priset på den spannmål, som från Campagnan såldes till Rom, och sökte åtminstone hindra, att denna exporterades till andra orter. De gillen, som bildats i Rom, fingo ock en viss makt över Campagnan, särskilt det inflytelserika Sodalizio dei boattieri, som handlade med kreatur och spannmål samt arrenderade områden på Campagnan både till kreatursbete och åkerland; detta gille omtalas redan 1088. Genom dess ingripande skedde en viss inskränkning i egendomsägarens rätt, och från den 8 maj till den 29 september kunde vem som helst släppa sina krea-

tur på bete ute på Campagnan. Tack vare denna hjälp av romarna, vilka under medeltiden själva voro snarast bönder, ehuru bosatta i en stad, kunde campagnabefolkningen någorlunda värna sin frihet mot borgherrarna.

Men spåren av den gamla feodalismen äro här fortfarande synnerligen starka. Till den allra väsentligaste delen äges Campagnan fortfarande av några få adelssläkter, vilka likaledes äga en stor del av campagnastäderna: Barberini Palestrina, Cesarini Ardea, Ruspoli Cerveteri, Torlonia Cere, Gaetani Norma, Sermoneta m. fl. Själva »agro romano», som har en areal av över 2 000 kvadratkilometer, hade 1910 428 »tenute» eller egendomsområden, men av listan på jordägarna framgår, att dessa till den ojämförligt största delen voro romerska »principi». Den störste jorddrotten förefaller Torlonia vara, och denna släkt synes äga jord överallt. Andra äro Del Drago, Aldobrandini, Colonna, Borghese, Caffarelli, Rospigliosi, Buoncompagni m. fl. Även de kyrkliga institutionerna äro fortfarande ganska stora jordägare, men borgerliga privatpersoner äro jämförelsevis få. Enligt en uppgift från 1900-talets början ägde kyrkan och fromma stiftelser 75 000 hektar; men det mesta innehades av den romerska adeln.

För den resande, som ej studerar den nuvarande Campagnans egendomsförhållanden, framträder den medeltida feodalkaraktären hos denna i de massor av borgruiner, som överallt resa sig på Campagnan. Rent arkitektoniskt skilja sig dessa borgar icke så litet från dem, som man känner från Frankrike och Tyskland samt även från det övriga Italien. De romerska äro nämligen i en stor mängd fall uppförda

Grotta Marozza.

på antika ruiner, som helt enkelt apterats till försvarsverk, ofta gravar, men även byggnader i de forna villorna. Dylika hava vi redan från 1000-talet, såsom Grotta Marozza vid Via Salara. Men den mest kända och bäst bevarade dylika borg är

Capo di Bove vid Via Appia. Här har som bekant Cecilia Metellas väldiga rundgrav förvandlats till baronialtorn. Toppen på denna grav var av samma form som på Hadriani och Augusti mausoleer i Rom, d. v. s. bestod av en troligen med cypresser planterad jordhög i konisk form, således ej av en kupol, och denna överdel tyckes hava funnits kvar ännu på 1000-talet, ty i en handling från denna tid kallas graven »monumentum peczutum», d. v. s. det spetsiga gravmonumentet. Vid denna tid — och icke först på 1200-talet, som man i allmänhet ansett — synes graven hava förvandlats till ett försvarsverk. Den låg ju vid Via Appia, som var den viktigaste landsvägen till Rom. Ty det var på denna, som fienden från havet kunde marschera på Rom, och den var även förbindelseleden mellan Rom och Albanobergen, där de »tuskulanska grevarna» hade sitt tillhåll. Dessa, som vid denna tid voro de mäktigaste i Rom, voro även de första, som befästade den strategiskt viktiga platsen. Några spår av dessa befästningar kunna ännu iakttagas på den åt Rom liggande delen, och av hand-

Kyrkan och borgen vid Cecilia Metella. Fotografi.

lingar framgår, att efter den ursprunglige ägaren, den romerska kyrkan, området innehafts av Del Giudice, som var en gren av den tuskulanska släkten, Gabellestii, Savelli och Gaetani. Det är egentligen från den sista släktens tid, som de nuvarande befästningsverken stamma. Bonifacius VIII (1294—1304), som befann sig i ett ständigt krig med ätten Colonna, insåg med rätta, att denna punkt på den romerska Campagnan kunde bliva ytterst farlig, om den råkade i händerna på Colonna, och genom en skenförläning överlät han därför Capo di Bove till sina ättmän, Gaetani, som genast förvandlade den till Campagnans kanske starkaste fästning. Den lades på bägge sidor om Via Appia och behärskade fullkomligt denna viktiga samfärdselled.

Själva huvudtornet i detta fort utgjordes av jättegraven, som nu försågs med tinnar och andra försvarsverk; någon vallgrav kunde däremot ej åstadkommas. Vidare byggdes i anslutning till huvudtornet en mur med icke mindre än sexton rektangulära torn, av vilka åtta ännu finnas kvar, och ett baronialpalats, som visserligen ligger i ruiner, men i det hela är tämligen väl bevarat. Det hade två våningar och en av salarna hade en loggia, som vette utåt Campagnan. Även kan man här ännu spåra några rester av freskomålning. Golvet mellan våningarna liksom taket är borta, och fönstren äro tyvärr moderna. Slutligen har man här kvar den enskeppiga, ursprungligen romanska kyrkan, som befunnit sig inom fästningsgördeln. Även detta är en avvikelse från den vanliga medeltida typen för en dylik borganläggning. Kyrkan befann sig i icke-romerska borgar vanligen inne i själva tornet och var avsedd blott för slottsherren. Gaetanis borg var däremot — liksom flera av campagnatornen — en liten stad med en jämförelsevis talrik befolkning, som behövde en kyrka, och av ett inventarium finner man, att här funnits omkring femtio hus, några trädgårdar o. s. v.

Gaetanis äganderätt till Capo di Bove upphörde med Bonifacius VIII:s fall, och hans efterträdare förlänade den till Giovanni Savelli, under vars tid den uthärdade en belägring av kejsar Henrik VII, som erövrade den, varefter den övergick till Colonna. Dess följande historia är mindre känd. Men den tyckes alltmera hava förfallit, och då den slutligen blev ett tillhåll för rövare, lät den kraftfulle brigantutrotaren Sixtus V bryta ned den liksom åtskilliga andra campagnatorn, som också övergått till rövarborgar. Det var

då även fråga om att förstöra själva graven. Men lyckligtvis förhindrades denna vandalism.

I stort sett ger oss denna historia alla de andra campagnaborgarnas, ty ungefär liknande öden hava även de genomgått. Men det återstår att nämna några ord om de olika arter av dylika borgar som funnos.

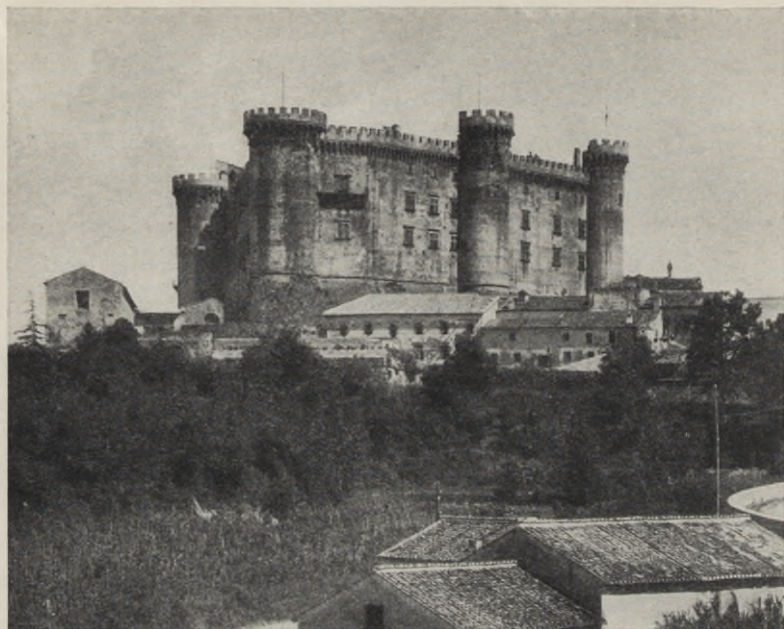
De äldsta tornen voro de, som redan på 700- och 800-talen anlades nere vid havskusten till försvar mot saracenernas rövaranfall, och i regeln uppfördes de av påvarna och de religiösa korporationer, som här voro egendomsägare. De kallades därför Torri saracinesche. Det äldsta bevarade är S. Anastasia vid Anzio, vilket likväl på 1500-talet, då faran för turkarna var särskilt stor, ändrades om till ett mera modernt försvarsverk. Då förbättrades och nybyggdes även en mängd andra gamla torn nere vid havet, bland dessa också Torre Astura, som är ett bland de mest romantiska i Italien, icke minst genom de historiska minnen, som anknyta sig till detta nu övergivna, i en ren vildmark belägna slott. Ty det var här, som den siste Hohenstaufern, Konradin, förrådiskt tillfångatogs av Asturas slottsherre, Frangipane, och utlämnades till Karl av Anjou.

Jämte dessa vid kusten belägna torn byggdes även andra inåt landet vid de stora landsvägarna, närmast vad vi skulle säga vårdkastorn, som genom eldsignaler, det ena från det andra, skulle angiva, när någon fara var på färde. Även dessa torn, som voro mindre än de rena försvarstornen och i regeln ej omgävos av murar, finnas ej så fåtaligt kvar på Campagnan.

Åter andra torn byggdes inne i landet av biskopar och abboter samt hade till kommandant en av slottsherren till-

satt castellanus. Dessa castellaner voro icke så sällan munkar, och särskilt Subiacos historia visar, att de ofta voro mycket krigiskt sinnade. Levnadssättet på dessa munkborgar kunde ofta vara lika vilt som på de världsliga baronialslotten, och den kyrkliga castellanen förtryckte klostrets underlydande med samma grymhet som den comes eller vice comes, som satt på ett världsligt slott. Icke så sällan förde de olika klostren krig mot varandra, belägrade varandras borgar o. s. v.

Slutligen funnos de världsliga borgarna. De första synas ha tillkommit på så sätt, att en tapper krigare av kyrkan erhöll en förläning, först nere vid kusten, mot skyldighet att där uppföra ett försvarstorn mot saracenerna. Redan 999 omtalas Gregorius de Tusculana såsom præfectus navalis, och en stor del av havstornen synes härröra från denna tid. Andra fingo på liknande villkor län vid de stora landsvägarna på Campagnan. Men adelns egentliga tornbyggnadstid inföll under 1200- och 1300-talen, som just kännetecknas av de stora adelsfamiljernas ursinniga strid mot varandra. Från denna tid härröra bl. a., utom det nyss omtalade Capo di Bove, Castel Savelli bredvid Albano och S. Pietro, som av Colonna uppfördes på toppen av det berg, där Palestrina ligger. De sista dylika medeltidsslotten uppfördes under ungrenässansen. Av dessa ligger det i Ronciglione i ruiner, men ypperligt bevarat är däremot Bracciano, som nu äges av furst Odeschalchi och där man nästan lättare än i Rom kan studera ungrenässansens dekorationskonst. Själva läget är för övrigt underbart vackert — på en höjd med utsikt över hela Lago di Bracciano. Efter denna tid skilja sig de rena försvarsverken från adelsslotten. Me-

Bracciano-slottet. Fotografi.

deltidens vilda partikamp hade nu upphört, och påven hade blivit Kyrkostatens herre. Det var han, som byggde fästningarna, under det att adeln hädanefter blott uppförde slott utan all tanke på försvar. Den vackraste komplexen ligger väl vid Frascati, men nästan överallt träffar man nu dylika, Caprarola, Villa Borghese vid Anzio m. fl.

Ett uttryck, som den resande måhända finner egendomligt, är »castelli romani» för några av städerna uppe i Albano- och Sabinerbergen. Romarna hade där inga kastell. Men uttrycket beror på en annan anledning. Under 1300-talet synes Rom starkt hava avfolkats. Orsaken kan knappt eller åtminstone i ringa mån sägas hava berott på påvarnas

överflyttning till Avignon, ty i verkligheten hade påvarna före denna tid mycket litet bott i Rom, utan i stället i andra städer, i Viterbo, Anagni, Sutri, Segni m. fl. Påvepalatset i Rom, Lateranen, var förfallet redan före 1300-talets början, under det att det i Viterbo just härrör från 1200-talet. Orsaken till avfolkningen berodde i stället på de rasande partistriderna. Än segrade Savelli, än Annibaldi, än Colonna, än Orsini, och de romare, som anslutit sig till den besegrade fraktionen, måste då fly till partihövdingens stad uppe i bergen. Av den anledningen skedde en emigration till Orsinis Marino, till Savellis Albano, Ariccia och Castel Gandolfo, till Colonnas Monte Porzio, Nemi och Genzano, Annibaldis Roca di Papa o. s. v. De borgar, som här funnos och vilkas underlydande nu till stor del kommo att bestå av landsflyktiga romare, fingo i följd härav namnet castelli romani.

Såsom jag redan nämnt utvecklade sig baronialtornen på Campagnan under medeltiden till rena rövarborgar, och detta var nog anledningen till, att befolkningen där återgick till samma bosättningsförhållanden som under den äldsta antika tiden, eller med andra ord: man upphörde att bo i öppna bondgårdar utan föredrog att bo inom den befästa staden, vars murar gävo ett skydd mot grannarnas förvärvsbegär. Ty rövarväsendet hade nämligen på Campagnan blivit en nästan permanent institution och har så förblivit ända till den sista tiden, om än under växlande former. Om den allmänna osäkerheten under medeltiden har man blott några sparsamma underrättelser, så t. ex. i Petrarcas brev. Då han skulle lämna Rom, efter att där hava krönts till poeta laureatus, förföljdes han av rövare och nödgades att

fly tillbaka till Rom, varifrån han sedan fick en eskort av beväpnade män; en god vän till honom, som skulle komma till kröningen, hindrades därifrån av banditer. Under renässansen växte detta rövarväsen till i styrka trots den järnhårde Sixtus V:s alla försök att undertrycka det. Ty under denna tid hade lönnmördaryrket blivit rent av populärt och uppmuntrades ivrigt av de stora släkterna. En dylik berömd mördare var en präst, Giovanni Valenti, som var så fruktad, att ingen vågade angiva honom, och han uppträdde under hederstiteln *il rè della campagna romana*. Han gick t. o. m. så långt i oförsynthet, att han lät slå mynt med sitt eget namn. Till sist blev han dock förrådd och miste huvudet, som man skickade till Rom. En annan rövare från samma tid, Marco Sciarra, uppträdde 1590 i spetsen för ett band på 1 500 man, därav 600 beridna, med vilka han hemsökte Abruzzerna och Campagnan. För att få bukt med honom måste man använda icke blott påvliga, utan ock toskanska och neapolitanska trupper. I drabbningen blev han slagen och jämte honom hans högtättade kamrat Alfonso Piccolomini, hertig av Monte Marciano, vilken 1591 avrättades i Florens. Sciarra själv lyckades däremot fly, blev antagen i venetiansk tjänst, men till sist utlämnad, torterad och avrättad.

På 1600- och 1700-talen blev säkerheten knappt mycket större, och 1725 t. ex. avrättade man en dylik campagnarövare, som på en enda dag begått åtta mord. Men sin egentliga blomstring fick rövarväsendet under den napoleonska tiden, då det i viss mån stod under högsta ledning av kardinal Ruffo. Den ryktbaraste av den tidens briganter var den genom Aubers opera bekante Fra Diavolo, vars

egentliga namn var Michael Pezza, men vars levnad har föga likhet med Aubers hjältes. Snarast var han ett melanting mellan en vanlig bandit och en condottiere från renässansens tid, och 1799 uppträdde han i Velletri såsom »kommendant och general för den vänstra flygeln av Hans Majestäts (konungens av de båda Sicilierna) trupper, vilka nu marschera på Rom». Han erövrade verkligen Velletri, Albano och Marino, men begick sådana våldsdåd, att den befälhavande generalen måste låta arresteras honom. Han sattes nu i S. Angelo, men lyckades fly och återtog sitt forna rövarliv, denna gång i Syditalien. Ännu en gång kom han att spela en politisk roll och blev verkligen av den fördomsfrie konung Ferdinand utnämnd till hertig av Casano, men blev icke dess mindre arresterad och avrättad på Piazza del Mercato i Neapel (1806). Den siste mera berömda rövarhövdingen från denna tid var den också i musiken förevigade Antonio Gasparone, som uppträdde omkring 1820 och som gick under namnet *il rè della macchia* (småskogens konung). 1825 måste han giva sig, fick tillbringa sextio år på tukthus, men blev efter denna tid frigiven och slutade sina dagar i Rom. Han fick väl åtskilliga efterföljare, men den italienska regeringen har här ingripit med en sådan kraft, att rövarväsendet på Campagnan kan sägas vara alldeles utrotat, och trakten kring Rom är nu minst lika säker som trakten kring Stockholm.

Såsom ännu en karakteristisk företeelse för Campagnan kan man tillägga malarian. Om dess historiska förhållande till Campagnan trodde man sig förut veta mera än vad man nu verkligen vet. Malarian är ju, såsom man nu känner, en särskild art av feber, framkallad av vissa myggbett.

Ninfa. Fotografi.

Men har malarian funnits ända sedan äldsta tider på Campagnan? Därom vet man i själva verket ingenting med säkerhet. En engelsk läkare, Jones, som 1907 utgav ett arbete om malarian, tror att denna sjukdom först på de puniska krigens tid överförts till Italien genom de kartagiska trupper, som då en längre tid uppehöll sig där, ty egentligen hör malarian enligt hans mening hemma i Afrikas sumptrakter. Huru därmed förhåller sig, lär väl knappt kunna utredas, men faktiskt är, att den romerska litteraturen mycket talar om olika slag av febrar, assidua, tertiana, quartana etc. och att man åt den fruktade gudomligheten Febris reste tempel. Men i vad mån dessa febrar varit malaria, vet man ju icke säkert. Ännu mindre ger oss medeltiden några säkra uppgifter, ehuru man i dräneringens förfall har en grundad anledning att antaga malariefebrens utbredning. Det finnes dock ett starkt skäl, som talar för, att den egentliga epidemien tagit fart först med 1600-talets början. Ty det är först då, som vissa nu såsom malariaorter kända områden på Campagnan börja att våldsamt avfolkas.

Den mest kända av dessa är Ninfa vid foten av Volskerbergen vid en liten sjö eller vattensamling, som bildats av den från bergen strömmande bäcken, som likaledes bär namnet Ninfa. Under den romerska tiden låg här ett åt nymferna upprest tempel, av vilket man 1908 återfann några rester, då man byggde om den här förut liggande kvarnen till ett elektricitetsverk. Ninfa hörde liksom andra här liggande orter till Patrimonium Cæsaris och skänktes vid mitten av 700-talet till påven. När sedan århundradet därpå saracenernas anfall på den italienska kusten

började, befanns Ninfa hava ett strategiskt viktigt läge och blev därför befäst — antagligen av de tuskulanska grevarna, vilka då voro Roms och Campagnans herrar. Under den följande tiden blev Ninfa ett slags gränsfästning mot det normandiska riket i söder, och ehuru staden i ett brev av 1110 fick förbinda sig att förstöra sina murar, tyckas dessa tvärtom hava förstärkts.

Staden tillhörde påven, var under 1100-talet förlänad till den mäktiga baronialsläkten Frangipane, men överlämnades av Bonifacius VIII till Gaetani, vilken ätt ännu är ägare till Ninfa, Norba, Sermoneta och kringliggande orter. Under Gaetanis signoria, som började omkring 1300, tyckes Ninfas egentliga blomstringstid hava infallit, och av denna kan man ännu iakttaga de skövlade resterna. Staden hade och har ännu en dubbel mur, och ur denna skjuta elva torn fram — förut voro de flera. Man träder in i staden genom en port, vars skottgluggar ännu äro bevarade, och stannar först vid en ruin, som synes hava varit stadens Palazzo municipale, därefter passerar man en bro över floden, som delar staden i två delar. På andra sidan ligger det ännu relativt väl bevarade baronialtornet från Gaetanis tid, omgivet av en skyddsmur. I själva staden funnos under dess välmaktstid ända till nio kyrkor, men av dessa återstå nu blott ruinerna av tre.

Allt detta är nu emellertid en öde samling av ruiner. När jag för mer än trettio år sedan besökte Ninfa, föreföllo mig ruinerna bättre bevarade än nu, men möjligen såg jag dem under intryck av en skildring av Gregorovius, som kallar staden »medeltidens Pompeji». Detta är, som jag vid mitt senaste besök funnit, en betydlig överdrift, och det

intryck man får av Ninfa är snarast detsamma som av Trajani thermer. Men det, som grep mig och väl även Gregorovius, var traktens oerhörda ödslighet. Den enda människa, som vid mitt besök bodde i Ninfa, var mjölnaren vid kvarnen, och han berättade mig, att hela hans familj, hustru och barn, skördats av — malarian. Det var denna hemiska sjukdom, som var Ninfas demon och som förvandlat den förut folkrika staden till en ödemark, en ruinhop, över vilken en vild vegetation ostörd fick breda sitt täcke.

På de trettio åren har platsen emellertid alldeles förvandlats. Huvudmannen för ätten Gaetani, hertigen av Sermoneta, har av vildmarken skapat en rent förtjusande trädgård, en lummig oas mitt på Campagnan. Men så hänförande vackert Ninfa nu än är, kan jag dock ej neka, att jag mera imponerades av den forna, dystra övergivenheten.

Ninfa är väl fortfarande så gott som folktomt. Men där bo dock nu tre familjer, som efterträtt den i malaria avlidne mjölnaren. Alla äro de visserligen malariapatienter, men tack vare de läkemedel, som nu finnas, ansågo de sig dock kunna trotsa faran. Ninfa, som ligger vid de Pontinska träskens rand, är således en bland de värsta malariaorterna på Campagnan. Man kan då fråga: när fördrev malarian befolkningen? I varje fall knappast under medeltiden, då staden uppstod och växte till. Ännu på 1400-talet kan invånareantalet på grund av saltkonsumtionen beräknas till 2 500 personer. Men 1681 berättar kardinal Piazza, att den redan var övergiven och överhöljd av grönskan. En av hans samtida hade ännu sett den befolkad, och det vill härav synas, som om invånarna först vid mitten av 1600-

talet drivits därifrån till de närbelägna städerna Norma och Sermoneta.

Emellertid har även malarian, liksom rövarväsendet, under den sista tiden väsentligen vikit tillbaka, och en statistik, som jag sett i en italiensk medicinsk tidskrift, är i detta fall mycket talande. År 1888 steg antalet dödsfall i Italien på grund av malaria till 15 987. Sedermera har kurvan år för år sjunkit, så att dödsfallen 1914 blott utgjorde 2 042.

II.

OSTIA.

En bland de utgrävningar, som på den sista tiden mest låtit tala om sig, har varit den, som sedan 1908 pågått i Roms forna hamnstad, Ostia, och intresset för det här utförda arbetet har ytterligare ökat därigenom, att man avsett att av Ostia skapa en havsbadort för Rom. Men i själva verket är Ostia blott ett namn för den nya badort, som man anlagt och som ligger vid pass en fyra kilometer från den antika staden, med vilken den alls icke har någon annan kommunikation än järnvägen. Då tågen äro jämförelsevis få, göra de, som vilja besöka båda platserna, det därför klokast, om de anslå två olika dagar till besöken.

Det nya Ostia ligger vid havskusten, flera kilometer söder om Tiberns utlopp och har en väldig plage. Vid denna har på mindre än två år vuxit upp en hel stad med hotell, restauranger etc., och särskilt bör platsen vara ett Eldorado för dem, som älska Birra Paszowski, ty denna läskedryck serveras i vartannat hus. Nere vid stranden ligga dels det stora badetablisementet, dels flera enskilda, en rad av bortåt två kilometer — så vitt jag vet den största dylika anläggning i Italien, större än Viareggio och Venedigs Lido. Redan i maj var badet i full gång, och på sista söndagen i månaden förde tågen från Rom nog bortåt en

30 000 personer till Ostia. Tågen voro i varje fall proppfulla. Nästan alla besökare tillhörde den lägre romerska medelklassen — en bland de mest sympatiska och städade, som någon världsstad äger, särskilt sedan Mussolini skyddat denna mot proletarietets övermod. Mot vad jag förmodat tyckes Ostia således fylla ett behov i staden Roms liv.

Men — som sagt — med det antika Ostia har badorten endast namnet gemensamt, och det moderna livet har ej sträckt sina verkningar till den gamla ruinstaden, vars enda restaurang utgöres av en mycket tarvlig osteria.

Då jag för en fyrtio år sedan första gången besökte Ostia, var där föga att se. Några murar stucko här och var upp ur sanden — det var allt, och det hela gav blott en bild av ödslighet och övergivenhet. Emellertid fordrade det ej mycken eftertanke för att finna, att här var ett ypperligt utgrävningsfält, i viss mån väl mindre givande än Pompeji, men å den andra sidan mera lättbearbetat. För att förstå detta, behöver man blott känna de grövsta dragen av Ostias historia.

Enligt den romerska traditionen hade Ostia grundlagts av sagokonungen Ancus Martius. Hur gammal staden i verkligheten är, vet man dock icke. Måhända fanns här redan i äldsta tider en koloni av arbetare, som av havsvattnet framställde salt, vilket sedan på Tibern fraktades uppåt landet. Men detta är blott en förmodan, och hittills ha inga spår av en dylik boplats blivit funna. Icke ens de vasskärvor, som här talrikt påträffats och som för den arkeologiska dateringen äro så viktiga, tyda på en högre ålder än — äldst — 300-talet f. K. Vaglieri samman-

ställde därför stadens grundläggning med den romerska sjömaktens utveckling på 200-talet. På 260-talet utnämndes de första quæstores classici, av vilka en skulle vara stationerad i Ostia. Men denna stationering förutsätter, att Ostia redan då hade en viss betydelse som flottbas, och anläggningen torde väl därför härröra från de sista åren av 300-talet. Såsom vi sedan skola se hava också rester av detta äldsta Ostia, ett romerskt Castrum, återfunnits vid de sista grävningarna.

Läget såsom hamnstad för Rom var emellertid ingalunda odelat fördelaktigt. Väl låg Ostia vid inloppet till Italiens stora handelsväg, Tibern, men detta inlopp igen sandades med en fruktansvärd hastighet. Torre Bovacciana, ett medeltida torn, som — med orätt — ansetts vara uppfört på resterna av det antika Ostias Pharus eller fyrbåk och som på Richard Lejonhjärtas tid låg vid Tiberns utlopp, befinner sig i våra dagar en anseelig sträcka från utloppet. Torre di San Michele, som 1567 byggdes »nere vid stranden», ligger nu 2 000 meter därifrån, och från Torre di San Clemente, som så sent som 1773 uppfördes »vid havskusten», är det nu en halv kilometer dit. Dessa ogynnsamma förhållanden medförde också, att man under kejsartiden, under Claudius och Trajanus, nödgades anlägga en ny hamn, Portus, ungefär tre kilometer norr om Ostia vid det nuvarande Fiumicino, vilken anläggning genom kanaler förbands med havet och Tibern. Emellertid fortfor Ostia att under hela kejsartiden göra tjänst som hamn- och stapelstad. Här och i det närbelägna Portus avlastade de större skeppen sina varor i de väldiga magasin, som där funnos, vilka varor sedan på smärre fartyg

fördes upp på Tibern till Rom, där de lade till vid de olika kajer, som voro anvisade för de särskilda varuslagen.

Sin blomstringstid hade Ostia under den senare republikanska tiden och under kejsartiden. Men mot slutet av denna senare drog sig handeln allt mer till Portus. På 400-talet började barbaranfallen på det romerska riket, och därmed förföll Ostia fullständigt. Det hade nu ej längre något existensberättigande. Såsom vi veta erhöill Roms befolkning gratis spannmål av regeringen. Denna spannmål kom från de erövrade provinserna, särskilt från »Africa». Men nu erövrades provinsen Africa av vandallerna, och därmed upphörde sädestributen till Rom. Inga fartyg från de afrikanska hamnarna kommo längre till Ostia. Det var den ena sidan av saken. Men det fanns ock en annan. Under Antoninerna torde Rom hava haft en befolkning på vid pass en million och var således ett väldigt avsättningsområde, vars varubehov i huvudsak tillgodosågs av Ostia. Men särskilt under det gotiska kriget på 500-talet sjönk befolkningssiffran fruktansvärt. Enligt det vanliga antagandet hade Rom vid det gotiska krigets slut knappast över 20 000 invånare, och dessa voro allesammans tiggare, som i regeln levde på kyrkans nåd. Ostia hade således förlorat även sitt avsättningsområde. Visserligen tyckes det oaktat en fåtalig befolkning hava hållit sig kvar i staden, men då saracenerna på 800-talet började sina rövaranfall på den italienska kusten, blev trakten även för dessa kvarsittare allt för osäker. Väl lät påven Gregorius IV här, omkring 840, uppföra ett försvarsverk, Gregoriopolis, av vilket man på 1860-talet återfann några rester, men detta var ytterst primitivt, snarast blott några

barrikader, och då febrar också sällade sig till osäkerheten, blev trakten snart så gott som öde. Omkring år 1300 kan man på grund av saltkonsumtionen beräkna invånarantalet i Ostia till vid pass 800 personer. Men dessa bodde säkerligen *icke* i det antika Ostia, utan i den längre in i landet belägna byn kring det nuvarande kastellet, och det var här, som Gregoriopolis anlades — något, som tyder på, att det forna Ostia redan på 800-talet var övergivet. Det var detta, som räddade monumenten. Sanden fick nu ostörd breda sitt skyddande täcke över ruinerna, och kring de murrester, som stucko upp ur denna, spann sig den yppiga sydländska vegetationen. Väl plundrades staden på allt, som kunde plundras. Här liksom i Rom skalades monumenten rena från marmor, och under de sista grävningarna har man bland ruinerna återfunnit en hel följd av medeltida kalkugnar, i vilka marmorn förvandlades till murbruk. Likaså har man i Pisa och Florens, i Amalfi och Palermo funnit talrika sarkofager, som en gång stått i Ostia. Men de makter, som i Rom voro de antika monumentens farligaste fiender, verkade ej i det övergivna Ostia. Där behövde man ej bryta ned några praktbyggnader för att få material till medeltidens baronialtorn, ty inga dylika funnos i Ostia, där byggdes ingen ny stad över den gamla, och då renässansen kom, som för det antika Rom var den mest fördärvbringande perioden, låg Ostia redan såsom en bortglömd ödemark. Dess byggnader doldes icke, såsom Herculaneums och Pompejis, av lava eller aska, utan blott av sand, som lätt kunde undanskaffas. De delar, som ligga närmast den medeltida och nuvarande byn, förefalla att hava blivit mest utplundrade, men ju mera de nya gräv-

ningarna avlägsna sig från den punkt, där de börjat, dess bättre bevarade äro ruinerna. De ännu ouppgrävda partierna äro därför antagligen de bäst konserverade.

Mot slutet av 1700-talet företogos här åtskilliga utgrävningar i syfte att finna statyer. Men de förbjödos av Pio VII med den riktiga motiveringen, att de icke medförde någon nytta varken för fornforskningen eller för historien. Men tyvärr kan samma omdöme fällas om de grävningar, han själv lät anordna. Ostias verkliga återuppståndelse började därför först på 1800-talet, under Pio nono, då de bekanta arkeologerna P. E. och C. L. Visconti här och var gjorde några försöksgrävningar, »tasti», genom vilka man åtminstone fann, att Ostia dolde stora arkeologiska skatter. Men den förste, som — på 1880-talet — framkastade planen på en systematisk utgrävning, var den man, som gjort mer än någon annan för det antika Roms återuppståndelse, Rodolfo Lanciani, vilken till för kort tid sedan var professor i staden Roms historia vid universitetet. Utgrävningarna började då också med stor kraft, och flera gamla byggnader blottades. Men efter någon tid avstannade arbetet ånyo och återupptogs först 1908 under ledning av den skicklige arkeologen Vaglieri, som dock tyvärr avled redan 1913. Sedan anförtroddes överinseendet åt chefen för Thermuseet, arkeologen Paribeni, vilken överlämnat den närmaste ledningen av arbetet åt Guido Calza. Den uppgift, som här föreligger, drar emellertid en rundlig tid, och så vitt jag efter ögonmått kan bedöma har man ännu, efter nära tjugu år, knappt hunnit med mera än högst en femtedel av det hela. Detta kan ganska lätt beräknas, ty Ostia var en tämligen regelbunden romersk stadsanläggning. En

dylik delades genom två varandra skärande huvudgator, Decumanus och Cardo, i fyra kvarter. Av dessa har nästan endast det minsta, och detta knappt mer än till hälften, utgrävts. På den sista tiden har dock ett avsevärt parti på andra sidan Cardo blottats. Men ännu torde minst fyra femtedelar av det antika Ostia ligga under marken.

* *
 *
 *

När man från Rom närmar sig Ostia, stannar man först vid ett bistert, men vackert torn, vilket såsom kustförsvar byggts av kardinal d'Estouteville och Julius II, medan denne ännu var kardinal och vars Roverevapen flerstädes synes å tornet. Inom fästningsgördeln ligger ock en liten renässanskyrka, som likaledes härrör från Julius II:s tid. I tornet, varifrån man har en vidsträckt utsikt över hela nejden och över Ostias ruiner, har man nu inrymt ett litet museum för de skulpturer, som påträffats vid grävningarna i ruin-staden — dock blott för dem, som hittats under den sista tiden. De äldre hava däremot vandrat till Vatikanen, Lateranen och Thermuseet. Några av de i Roveretornet samlade skulpturerna äro ganska vackra, men ingen är något stort konstverk, och de flesta äro underhaltiga stenhuggeriarbeten. Det är ju också, vad man kunnat vänta. Ostia var en sjöstad, vars befolkning utgjordes av skeppare, speditörer och hantverkare, men där säkerligen mycket få bildade personer slagit sig ned för att blott njuta av tillvaron. Staden var ej obetydlig, och Huelsen beräknar dess folkmängd till 40 000 à 50 000 personer, vilket för en

antik stad är en ganska hög siffra. Calza anslår folkmängden ända till 100 000. Men det är ganska lätt att visa, att detta är en oerhörd överdrift. Efter antik måttstock var Ostia i varje fall en betydande stad. Något centrum för andlig kultur var denna stad likväl icke. Den hade en helt annan karaktär än Pompeji och Herculaneum, som ju voro förnäma villasamhällen, i vilka Roms richarder njöto sitt otium och där de i sina villor samlat verkliga konstskatter. De mest betydande konstverk, som påträffats i italiensk jord, hava också blivit funna i dessa bägge städer, t. o. m. flera än i Rom, som under medeltiden så grundligt utplundrades. Men om man i Ostia i konstsinne stod betydligt efter de båda neapolitanska villastäderna, stod man å andra sidan i kultur betydligt över Timgad, vars ruiner nyligen utgrävts ur Afrikas sand. Timgad var en koloni för kejsartidens avskedade soldater, vilka där visserligen efter sina anspråk kunde föra en ganska behaglig tillvaro, med bad, teatrar o. s. v., men där statyerna voro jämmerligen usla dussinarbeten. De fyra antika städerna Pompeji och Herculaneum, Ostia och Timgad ge oss således tre olika typer av antika städer. Av dessa är Ostia ur en synpunkt den mest intressanta, i det att förhållandena här voro likartade med Roms. Mer än de andra städerna ger oss således Ostia en inblick i huvudstadens liv.

Via Ostiensis, som från Rom leder till Ostia, var, liksom alla andra romerska vägar, närmast staden en gravgata, där monument vid monument över de avlidna reste sig — alla dylika gravar måste nämligen förläggas *utanför* staden. En mängd dylika minnesvårdar hava också här blivit funna vid de två gravgator, som hittills blottats,

och som vanligt hava de kortfattade inskrifterna givit oss ganska intressanta inblickar i stadens liv. En dylik grav, som ligger strax utanför stadsporten, hade på stadens bekostnad rests åt en ung man, L. Domitius Fabius Hermogenes, som tillhörde riddarklassen och i Rom varit skrivare åt edilerna. I Ostia hade han varit dekurion — vad vi skulle säga: stadsfullmäktig — och präst för den kejsarkult, som där tyckes hava utövats med ett särskilt nit. Han måtte hava skött sig synnerligen väl, ty staden ägnade honom icke blott detta gravmonument utan ock en staty på Forum, vartill postamentet återfunnits. Av tacksamhet hade hans far gjort en donation till staden på 50 000 sesterter, varav räntan på sonens födelsedag utdelades till de övriga dekurionerna, som i Ostia voro 110. En annan grav var också av tacksamhet bekostad av staden till minne av en officer, som vid en eldsvåda förlorat livet under släckningsarbetet. Eldsvådor voro i denna magasinsstad tydligen mycket vanliga företeelser, och därpå ha de senaste grävningarna givit oss övertygande bevis. Ty i följd av dessa eldsvådor har markens nivå mellan republikens och kejsartidens slut höjts ungefär en meter, vilket ännu kan iakttagas på de bägge över varandra liggande stenläggningarna å huvudgatan och för övrigt också på flera andra ställen.

Från gravgatan kommer man fram till stadsporten och stadsmuren. Ty Ostia hade verkligen en sådan, ehuru den under större delen av stadens tillvaro förmodligen blott tjänstgjorde såsom tullmur utan att hava någon fortifikatorisk betydelse. Under kejsartiden tänkte knappt någon människa på möjligheten av ett fientligt överfall på en italiensk stad. Roms mur, den s. k. serviska muren, hade byggts

vid mitten av 300-talet f. K. under intrycket av den galliska erövringen, men vid republikens slut var denna redan förfallen, och någon ny uppfördes ej förrän på 270-talet e. K., då faran för barbarerna åter blivit överhängande. Förut redde man sig i Rom blott med vissa stenar, som angåvo stadens tullgräns.

Att Ostia likväl försetts med en stadsmur, torde hava berott på särskilda förhållanden. Under de senaste grävningarna hava betydande rester av det äldsta Ostia påträffats. Detta äldsta Ostia var blott ett »castrum», ett befästat läger eller en kasern. Den omgivande muren har på en mängd ställen blottats, så att arealen för castrum kan med full säkerhet bestämmas. Området, som ligger kring det senare Forum, är ganska obetydligt, så vitt jag efter ögonmått kan döma något större än Gustaf Adolfs torg; de exakta måtten äro 193×120 m. Att ett dylikt militärläger från 200-talet f. K. var befäst, var ganska naturligt, ty Rom befann sig då i ständiga krig med medelhavsfolken.

Huru länge Ostia varit inskränkt till detta castrum, vet man ej. Men under inbördeskriget mellan Marius och Sulla blev Ostia år 87 f. K. erövrade av Marius, plundrad och förstört. Troligen var detta då förstörda Ostia ännu blott castrum, möjligen med någon omgivande förstad. Av tekniska skäl måste den nya stadsmur, som nu påträffats, förläggas till Sullas tid, och det synes mig då antagligt, att Sulla efter sin seger återuppbyggt Ostia efter en ny och vida större plan, ej såsom ett castrum utan såsom en romersk stad, ty hans mur, som endast delvis blottats, omsluter ett område av vid pass 70 hektar. Erfarenheten från kriget mot Marius gjorde väl, att den nya anläggningen försågs

Decumanus i Ostia (i fonden Porta Romana och Rovere-slottet). Fotografi.

med en stadsmur, och alldeles överflödigt var denna icke, ty år 71 f. K. gjorde verkligen ett band sjörövare ett anfall på staden.

Bakom stadsporten, Porta romana, började staden med en öppen plats, vars bestämmelse framgår av en lång, där uppställd vattenho, tydligen för vattning av kreaturen. Inom en romersk stad förekom ingen åkning; i Rom var det t. o. m. förbjudet att färdas i vagn, vilket väl även var praktiskt omöjligt, då gatornas bredd i allmänhet ej tyckes hava varit större än i de gränder, som mynna ut i Västerlånggatan. I andra italienska städer fanns väl ej något direkt förbud, men endast i undantagsfall tyckes man där hava åkt; de rika buros i bärstolar, de fattiga fingo gå till

fots. Möjlighet att åka i Ostia fanns dock, ty huvudgatan är 20 meter bred — således bredare än Sacra Via i Rom — och även sidogatorna äro tämligen spatiösa. Men icke dess mindre åkte man ej *inom* staden. Skulle man där-

Rest av Ostias Castrum-mur.

emot till Rom, var det en annan sak. Då måste man ha häst och vagn och hade då att göra upp med de åkare, som höllo till på »area carruces» vid stadsporten.

Efter detta torg vidtager huvudgatan, Decumanus. Men av de byggnader, som kantade denna, hava endast de på höger hand blottats; hela det stora området söder om Decumanus vilar ännu under medeltidens sandtäckte. Följer man nu Decumanus, har man först, på den uppgrävda högra sidan, en följd av ruiner, som antagas hava varit magasin och bodar. Men rummen förefalla mig väl små för ett magasin, och jag förmodar därför, att här legat en förstad, som upptagits av den fattigare befolkningen. Hela kvarteret måtte emellertid hava brunnit, ty ruinerna hava en alldeles olika nivå. I det äldre skiktet tyckas, så vitt jag vågar gissa, värdshus för resande från Rom och dylika lokaler hava befunnit sig — detta dömer jag på grund av mosaikgolvens inläggningar. Sedan väl en eldsvåda förstört denna komplex, uppfördes ovanpå en större byggnad av tuff, möjligen ett magasin.

Det nästa kvarteret på höger hand är till största delen

Sal i Thermerna. Fotografi.

ouppgrävt, men innehåller en stor byggnad, vars framsida, åt Decumanus, upptogs av butiker. Framför dessa låg en öppen portik, så att man i Ostia liksom i våra dagars Bologna kunde vandra framåt under en arkad med huvudgatan på ena sidan och öppna butiker på den andra. Både under regn och solsken var denna arkad längs huvudgatan naturligtvis en angenäm tillflyktsort för stadens befolkning.

Den första bigata, till vilken man kommer, sedan man passerat detta till största delen outgrävda område, kallas nu Via dei Vigili av skäl, som vi strax skola förstå. Närmast huvudgatan befinner sig här ett stort badhus, som likväl föregåtts av ett ännu äldre, som legat vid pass en meter djupare ned och av vilket man återfunnit ett särdeles smakfullt mosaikgolv, som anses härröra från kejsar Claudius' tid, under det att det yngre, nu fullständigt utgrävda badet

förlägges till slutet av det första kristna århundradet. De äldre thermernas publik antydes av mosaikgolvet: det var i främsta rummet avsett för de skeppare, som kommo från Sicilien, Spanien, Egypten och Africa, ty mosaikerna återgiva dessa provinsers vapen. Även det numera fullständigt utgrävda badhuset, som utan tvivel hade en likartad publik, visar oss mycket vackra mosaikgolv med framställningar i svart av olika havsgudomligheter, Amphitrite, Neptunus, nereider, hippokamper m. m., och man kan lätt finna de olika salarnas karaktär av tepidarium, frigidarium o. s. v. Tegelrören för det varma vattnet finnas här och där ännu kvar, likaså fragment av den rika marmorutsmyckning, som en gång betäckt väggarna. I omedelbart samband med detta badhus låg, såsom ofta annars, en stor palestra av ungefär 50 meters genomskärning och med en undervåning för uppvärmningsanordningar m. m. Den arkad, som omger palestran, tyckes hava haft två våningars höjd.

Dylika praktfulla badhus, som funnos i varje italiensk stad och som väl alltid uppförts på offentlig bekostnad samt gratis voro tillgängliga för alla medborgare, vittna kanske bäst om det allmänna välståndet under den äldre kejsartiden.

Området på andra sidan Via dei Vigili är ännu ej uppgrävt, men tyckes först hava upptagits av det äldre, förut omtalade badhuset, över vilket — antagligen sedan det brunnit — ett privathus uppförts. Av detta hava nu trappuppgångarna till övervåningarna blottats, men för övrigt vilar det under sanden.

Längre upp vid Via dei Vigili låg den byggnad, efter vilken gatan nu uppkallats, eller brandkasernen. I varje

Via dei Vigili. Fotografi.

romersk stad funnos s. k. vigiles, vilka hade den dubbla uppgiften att tjänstgöra dels såsom brandsoldater, dels såsom polis. I Rom funnos sju dylika regementen, cohortes vigilum, varje å 1 000 man, och vart och ett av dem hade sin kasern eller statio. Av dessa har man visserligen återfunnit fyra, men alla hava förstörts. I Ostia är däremot den av Trajanus eller Hadrianus uppförda statio vigilum förträffligt bevarad. Utåt företer den ett tämligen fästningsartat utseende, och muren genombrytes här blott av några smala fönster. Vid ingången lågo två små byggnader, vilka, att döma av mosaikgolven, troligen varit marketenterier; mosaikerna framställa nämligen två dryckesskålar. Det inre grupperar sig kring en stor, öppen gård, och kasernen var tydligen i minst två våningar utom jordvåningen. Bakåt lågo bostads- och tjänsterummen, som genom en arkad

skildes från den öppna gården. Den mitt emot ingången belägna delen upptogs av ett åt kejsarkulten ägnat kapell, där man uppställt några (nu försvunna) kejsarstatyer. Såsom inskrifterna å de ännu bevarade socklarna visa, hade dessa statyer av officerare och manskap rests såsom trohetstecken åt imperatorerna. Den äldsta inskriften ägnas Antoninus Pius, den yngsta Gordianus. På ingångs-

Latrina i Casa dei Vigili. Fotografi.

mycket rymligt tilltagna latrina, och i denna befinner sig — egendomligt nog — ett litet altare med en *ædicula*, ägnad Fortuna. Såsom inskriften upplyser har denna originella helgedom instiftats av en vigil, Cajus Valerius Myron, som förmodligen mer än andra vid Ostias brandkår ansåg sig behöva hjälp av lyckans mäktiga gudinna för de förrättningar, som han här hade att utföra. Alldeles originell tyckes idéen dock icke hava varit, ty bland de förebråelser, som en bland de äldsta kristna författarna, Clemens Alexandrinus, riktar mot hedningarna, var också den, att de t. o. m. i hemlighusen uppförde altaren åt

Fortuna. Men detta är emellertid, så vitt jag vet, det enda, som verkligen påträffats.

Från Decumanus gå vidare två bigator parallellt med Via dei Vigili. De omfatta ett stort huskomplex, ett uthyrningshus, med bevarade trappor till åtminstone två våningar utom jordvåningen. I motsats till Casa di Diana, vartill jag senare kommer, har det smala huset vid Via della Fontana icke någon ljusgård, utan alla rummen fingo här sitt ljus från endera av de båda gatorna. Men jag skall sedermera i ett sammanhang behandla dessa hyreskaserner, som äro den kanske värdefullaste upptäckten i Ostia.

En ny bigata leder till två stora offentliga byggnader: teatern och de s. k. Scholæ. En teater tyckes hava funnits i nästan varje någorlunda betydande romersk stad, och massor av dylika hava som bekant i våra dagar och förut återuppgrävts. Ostia hade troligen fått sin redan under Augustus, men såsom en inskrift upplyser hade denna av Septimius Severus totalt förnyats — delvis med material, som tagits från äldre byggnader. Något särskilt intresse erbjuder den icke, om man undantager, att själva skådebanan är bättre bevarad än som vanligtvis är fallet. Det, som här slår en modern besökare, är scenens ytterst obetydliga djup, som synes alldeles för litet för en dramatisk föreställning. Men någon dylik förekom troligen ej heller på teatern i Ostia. En teater var snarast den antika stadens Hotel de Ville, där folkförsamlingar höllos, där den resande rhetorn uppträdde med sina deklamationer och kåserier, där några sångare läto höra sig och där även olika slag av gycklare visade sina konster. Undantager man några farser tyckes kejsartiden ej hava haft något drama, som verkligen

uppförts. I ett fall skiljer sig teatern i Ostia likväl från de vanliga. Dessa lågo oftast på bergsluttningar, där själva åskådarrummet bildades av den naturliga höjden. Ostia däremot låg på flat mark, och åskådarrummet fick därför byggas upp.

Golvmosaik i Skeppargilletts Schola i Ostia. Fotografi.

Åt huvudgatan bildar baksidan därför en ganska vacker, av kolonnader prydd halvcirkel, och från den översta våningen har man en praktfull utsikt över staden och nejden.

Bakom teatern befinner sig den största och även märkvärdigaste byggnaden i den hittills utgrävda staden. Den utgöres av en stor öppen plats, på vars mitt ett tempel reser sig och som omgives av en kolonnad. Bakom denna kolonnad ligger en följd av mindre rum, nästan alla med ännu bevarade vackra mosaikgolv. Dessa senare röja för oss byggnadens bestämmelse. Ostia var ju en stor handelsstad, och där samlade sig skeppare och köpmän från de flesta medelhavsstäder. Främlingarna från en viss ort sammanlöto sig till ett slags gille, och varje dylikt hade här sin byrå, »schola» eller »statio». Så kan man här på de olika vapnen igenkänna Karthagos, Hippos, Misuas, Sabrates o. s. v. gillestugor. Även andra gillen hade här sina lokaler såsom trävaruskeppare, spannmålshandlande o. s. v. Temp-

let i mitten var troligen ägnat åt Ceres, som ju bör hava varit särskilt dyrkad i Ostia, transitoorten för den stora sädesimporten.

Längre åt väster, närmast teatern, följer ett nytt kvarter, vars byggnader omsluta en stor öppen plats. I fonden av denna reste sig från ett gemensamt stylobat fyra små tempel från republikansk tid. Ett av dem var helgat åt Venus, som väl också i denna sjöstad hade sina dyrkare; de tre andra voro möjligen ägnade Ceres, Fortuna och Spes. Ett stycke därifrån låg ett femte litet tempel, som troligen var Jupiters.

Vid sidan av de fyra småtemplen befinner sig en stor komplex av hus. Ett av dem har tillhört en tydliggen för mögen man, Lucius Apulejus Marcellus, som kunde kosta på sig lyxen att bebo ett privathus i den pompejanska stilen — ett bland de ytterst få, som torde hava funnits i Ostia. På den ena sidan om vestibulen ligger en liten kammare, som möjligen disponerats av portvakten, på den andra en liknande, där Apulejus måhända haft sitt kontor. Därifrån kommer man in i ett atrium med marmorimpluvium och ett elegant mosaikgolv. Sedan följer tablinum med en mosaik i svart och vitt samt därpå en serie bakom liggande rum; även köket är bevarat. De övriga husen i kvarteret hava däremot den i Ostia vanliga typen, d. v. s. de äro hyreskaserner i många våningar.

I denna huskomplex befinner sig ock en åt Mithras ägnad helgedom. Den är tämligen väl bevarad, och dess existens ger oss ett nytt bevis på den stora betydelse, som denna mystiska, orientaliska kult haft för den senare kejsartiden. Liksom kristendomen var den en sakramentalreligion, och

en tid låg den i popularitet över denna. Den stora striden mellan hedendom och kristendom stod i själva verket mellan Kristus och Mithras. Egendomligt nog synes däremot varken judendom eller kristendom hava haft någon betydelse för Ostia, vilket är påfallande i en stad, som låg så nära Rom med dess talrika judiska och kristna befolkning. Av en judisk koloni har, så vitt jag vet, inga spår upptäckts i Ostia. Några kristna oratorier hava väl blotats, men först från stadens allra sista tid. Den populära religionen var här tydligen Mithraskulten, och omkring ett tiotal helgedomar, ägnade denna gudomlighet, hava påträffats i de hittills utgrävda delarna.

Vi hava nu hunnit fram till stadens centrum. Såsom i alla romerska städer utgöres detta av ett Forum — här en tämligen stor, öppen plats, vars ej av byggnader belamrade del kanske rent av är större än Roms — området omfattar 1 900 kvadratmeter. I fonden ligger stadens Capitolium, det stora huvudtemplet, den enda byggnad, som före de nya utgrävningarna stack upp ur gruset. Då jag för en fyrtyo år sedan först besökte Ostia, voro murarna ännu omspunna av en yppig vegetation, och jag erinrar mig ännu livligt en meterlång, grön orm, som höll på att ramla ned över mig. Nu är denna växtvärld avlägsnad och cellans tegelmurar stå blottade, ty marmorbeklädnaden har naturligtvis sorgfälligt avskalats. Likväl gör detta tempel ett ytterst imponerande intryck, där det höjer sig från en väldig underbyggnad, vars trappor ännu delvis äro bevarade — kolonnerna däremot hava fått vandra till medeltidens kalkugnar. Såsom cellans tredelning visar var templet ägnat åt tre gudomligheter, säkerligen desamma, som dyrkades i det

Capitolium. Fotografi.

stora Capitolietemplet i Rom eller Jupiter, Juno och Minerva.

På den motsatta, södra sidan av Forum reste sig ett annat tempel åt Augustus och Roma, vilket dock betydligt mera skövlats, ehuru flera detaljer här finnas kvar. Själva Forum, den stora öppna platsen, kransades under Ostias glansdagar av en följd av statyer, som visserligen alla bränts till kalk, men vilkas postament i flera fall återfunnits. Centralplatsen upptogs av ett nimfeum.

Kring Forum grupperade sig en följd av stora offentliga byggnader, vilka dock alla äro ytterst genomgående skövlade — de voro tyvärr av marmor — så att deras bestämelse ej är alldeles oomtvistlig. På den västra sidan ligga

Epagathus' och Epaphroditus' magasin.

resterna av en basilika, som i storlek torde hava tävlat med basilika Julia i Rom. Väg i vägg med denna reste sig Ostias kanske mest monumentala anläggning, som synes hava varit ett kolossaltempel — i varje fall en byggnad av offentlig karaktär; en tid trodde man sig här hava återfunnit Ostias kejsarpalats, men Calza gissar snarare på ett Pantheon. På den östra sidan om Forum befinner sig en annan anläggning, kanske den smakfullaste i Ostia, en byggnad i den pompejanska stilen med atrium och triclinium, men tydligen någon offentlig samlingslokal.

I ett kvarter väster om Capitolium ligga några magasin, som rent arkitektoniskt höra till det yppersta, som påträffats i Ostia. Enligt inskriften över den ståtliga portalen ägdes dessa magasin av Epagathus och Epaphroditus, antagligen två orientaliska frigivna, som blivit rika på sin köpenskap och som därför kunnat uppföra detta storslagna

Antik osteria i Ostia. Fotografi.

varuhus, som bäst vittnar om Ostias livliga handel och rikedom.

På den östra sidan om Capitolium ligga några andra kvarter, som också höra till det intressantaste av utgrävningarna. I ett av husen har man återfunnit Ostias bageri, en ganska storartad anläggning, där säden först maldes och sedan bakades till bröd — kvarnarna finnas ännu kvar. Ett annat hus, Casa del Thermopolio, ger oss en tämligen väl bevarad antik osteria. Strax bredvid ingången från gatan befinner sig marmordisken med hyllor för de olika dryckeskärlen, och i själva portöppningen har man två stenbänkar för de besökande. I krogrummet finnas också andra hyllor för servisen, och över en av dem ser man ännu några målningar: en glashägare, en druvklase, en kniv och en rättika — ty även antiken kände, liksom våra dagars Münchenbo, rättikans värde, då det gällde att vidmakthålla en

ärlig törst. Krogen hade vidare ett bakre rum och en övervåning, båda väl för mera betydande kunder, och i ett krypin bredvid själva krogrummet kan man ännu se de väldiga kärl, i vilka varorna förvarades.

Jag har hittills underlåtit att tala om den ur arkeologisk synpunkt mest värdefulla upptäckt, som gjorts i Ostia, nämligen av själva boningshusen, ty de, som giva oss den mest åskådliga föreställningen om dessa, befinna sig i närheten av Capitolium. Särskilt äro två mycket typiska, nämligen Casa di Diana och Casa dei depinti, och det har därför syntts lämpligt att först på tal om stadens centrum behandla denna fråga.

Före grävningarna i Ostia kände man i själva verket endast teoretiskt till det romerska boningshuset. I Rom finnes blott ett enda antikt privathus delvis bevarat — vi ha rester av tempel, thermer, kejsarpalats, basilikor o. s. v., men av privathusen blott Casa di SS. Giovanni e Paolo. De romerska kejsarvillorna ute på Campagnan och uppe i bergen giva oss naturligtvis ej heller något material, och vår praktiska kännedom om den antika privatbostaden inskränkte sig därför till de i Pompeji utgrävda villorna. Men å den andra sidan var det tydligt, att så voro ej husen i Rom byggda. I Pompeji behövde man ej spara på tomtutrymmet, och husen hade därför i regeln blott en enda våning, jordvåningen, under det att tomterna i Rom voro dyra. Husen voro därför, såsom litteraturen upplyser, flera våningar i höjd, ända upp till sexton meter. Pompeji var vidare en förnäm villastad, där var och en bebodde sitt eget hus. Dylika enmanshus funnos ock i Rom, ehuru man även där, under kejsartiden, föredrog att förlägga dessa

pompejanska villor ute på Campagnan i stället för inne i den trånga staden. Men Roms egentliga befolkning bestod av ett proletariat och en medelklass, som ej hade råd att kosta på sig några dyrbara bostäder. De voro i stället hänvisade till de stora hyreskasernerna. Men hur sågo dessa ut och huru voro de i detalj inrättade? Därom hade man icke före Ostiagrävningarna någon åskådlig föreställning, och att man nu fått en dylik, är dessa grävningars kanske viktigaste resultat.

Man kan då först konstatera, att typen var ganska växlande och att kombinationer förekommit mellan hyreskasern och pompejansk villa. Husens höjd var förmodligen ock varierande. Men med säkerhet kunna vi ej konstatera detta senare, då de högst liggande våningarna ej längre finnas kvar. I regeln hade ett dylikt uthyrningshus en jordvåning, en över denna liggande mezzaninvåning, över denna en »piano nobile» — alla dessa finnas kvar i en mängd Ostiahus — men över piano nobile låg säkerligen ytterligare en, troligen två våningar. Således fem våningar, inklusive bottenvåningen.

Taga vi nu Casa di Diana, som ligger i hörnet av tvenne gator, Via di Diana och Via dei balconi, så upptages jordvåningen utåt de bägge gatorna av butiker, »tabernæ», fyrkantiga rum av i regel fem meters längd och fem meters bredd. Golven äro blott av tegel, men å väggarna synas spår av en enkel målning. Sitt enda ljus fick lokalen från dörröppningen åt gatan, ty med husets bakom butikerna liggande bottenvåning hade butiken ingen kommunikation. Men förmodligen hade butikägarna ej blott sina bodar i huset, utan sannolikt bodde de även där, och då troligen

Casa dei balconi. Fotografi.

i den mezzaninkammare, som befann sig över tabernan. Calza förmodar, att förbindelsen mellan de båda lokalerna utgjorts av en nu förstörd trätrappa; på några ställen finnas nämligen spår av trappuppgångar. Av dylika butiklägenheter upptogs, så vitt jag kunnat finna, den utåt gatan belägna jordvåningen i nästan varje hyreshus, och endast i undantagsfall synas några bostäder här hava inrymts. Antalet bodar bör därför hava varit fruktansvärt stort i Ostia och säkerligen även i Rom.

Bakom butikerna och utan förbindelse med dem har Casa di Diana en annan jordvåning, i vilken man inträder genom en vid Via di Diana belägen ingångsport. Från en tämligen lång portgång, vestibulum, kommer man in i en korridor, som går runt kring den ljusgård, som är husets medelpunkt. Själva korridoren, som är täckt av ett tunnvalv, får sitt ljus från de öppna arkader, som vetta åt ljusgårdens fyra sidor. De boningsrum, som bakom butikerna

lågo i jordvåningen, fingo således sitt ljus omedelbart från den skumma korridoren och medelbart — genom arkaden och korridoren — från ljusgården, som alls icke erinrar om en pompejansk peristyl, utan snarare om en vanlig svensk bakgård, ehuru den synes hava varit dekorerad med en viss smak. Bottenvåningens rum böra därför hava varit ganska mörka, särskilt som de saknade fönster, ty på den andra sidan lågo de vägg i vägg med bodarna. I denna jordvåning bodde därför troligen blott de fattigaste hyresgästerna. Möjligt är ock, såsom Calza förmodar, att de här liggande rummen varit ett slags gemensam »reunionsvåning» för husets alla hyresgäster. För denna mening talar onekligen, att ett av rummen varit en Mithrasheddom, som knappt kan hava varit avsedd för en enda hyresgäst, utan snarare för hela huset. I denna jordvåning låg ock en stor latrina, som även synes hava varit gemensam för hela huset, ty några spår av en dylik inrättning för de övre våningarna finnas ej.

Från de båda gatorna, Via di Diana och Via dei balconi, ledde stora trappuppgångar upp till mezzaninvåningen och piano nobile. Denna senare, husets mest aristokratiska del, hade balkonger utåt gatan. Dessa voro dock antagligen av trä, ty endast stenfästet för dem är bevarat. Piano nobile bestod emellertid icke endast av en lägenhet, utan omfattade fyra olika. Den svaga punkten här, liksom i jordvåningen, var ljusförhållandena. Från gatan fingo endast de på framsidan belägna rummen sitt ljus; de bakåt liggande från den korridor, som omgav ljusgården. Detta var onekligen en betydande olägenhet, och för att undgå denna hava flera hyreshus ingen ljusgård alls, utan äro däremot till

ytterlighet smala och förlagda mellan tvenne gator, från vilka rummen få sitt ljus. Vad fönstren beträffar synas dessa icke hava varit täckta av glas, ty några fragment av dylikt ha ej påträffats, utan däremot av glimmerskiffer, av vilka rester här iakttagits.

Generellt sett ger oss Casa di Diana den i Ostia ojämförligt vanligaste typen för ett stort romerskt hyreshus. Men strax bredvid ligger ett annat, i vilket vi finna en intressant kombination av denna typ och den pompejanska. Det är Casa dei dipinti.

Byggnaden, som i själva verket omfattar tre eller snarare fyra olika hus, ligger också vid Via di Diana, men på andra sidan av Via dei balconi; å den tredje sidan begränsas komplexen av en parallellt med Via dei balconi löpande gata, Via dei dipinti. Åt Via dei balconi ligger en följd av icke mindre än tretton butiker, och som det förefaller var denna butikslänga, vars övervåning förstörts, alldeles oberoende av de övriga tre husen inom kvarteret. I det första av dessa lågo här åt Via di Diana fyra butiker, men dessa hade ursprungligen varit boningsrum och först senare apterats till försäljningslokaler. Vidare lågo här trappan till mezzaninvåningen och till piano nobile. Ingången till bottenvåningen lågo däremot i Via dei dipinti. Från en portgång, vestibulum, kom man här in i en pompejanskt anordnad bottenvåning. Vid sidan av vestibulum lågo här på den ena sidan två mindre rum, på den andra kök och latrina. Från portgången kom man in i en korridor, som omgav ett öppet atrium framför en större sal, tablinum.

Det andra huset vid Via dei dipinti är intressantare. Vestibulum leder här till en ganska stor, öppen trädgård, som

gav alla hitåt vettande rum ett fullt tillräckligt ljus. Och bredvid vestibulum låg trappuppgången till piano nobile. På samma sätt var det tredje huset anordnat. Lägenheterna i Casa dei dipinti voro ganska stora. Var och en bestod av tolv rum, sju på nedre botten och fem i övervåningen, och dessa våningar förenades med varandra medels innertrappor. Här hava vi således funnit en förnämligare bostadstyp än i Casa di Diana.

Förut var Pompeji den enda i ett någorlunda gott skick bevarade romerska fornstaden. Med Ostia hava vi fått en ny: en stad av en helt annan typ — en handels- och sjöstad — och en stad från en annan period. Pompeji förstördes som bekant år 79 e. K. och var då en gammal stad, som redan räknade flera århundraden. Ostias byggnadshistoria börjar däremot, i stort sett, där Pompejis slutar. Den skönhetskänsla och den elegans, som röja sig i den campanska villastaden, saknas därför i handelsstaden vid Tibermyningen, vilken är — för att begagna Huelsens träffande uttryck — vida mera »amerikansk» med raka gator, regelbundna kvarter och antika »skyskrapor», utan något konstnärligt betydande måleri och skulptur; estetiskt mest tilltalande äro de ännu friska mosaikerna. Men icke minst därigenom ger oss Ostia en bild av det förfall inom den högre kulturen, som börjat redan innan barbarskarorna översvämmat Italien. Den visar oss ock den romerska byggnadstekniken efter den tid, då vi kunna studera denna i Pompeji, och framför allt hava grävningarna genom de nu blottade hyreshusen lärt oss att bättre förstå livet i kejsartidens Rom. Och det är att hoppas, att arkeologerna här fortfarande skola avslöja nya hemligheter.

III.

I ALBANOBERGEN.

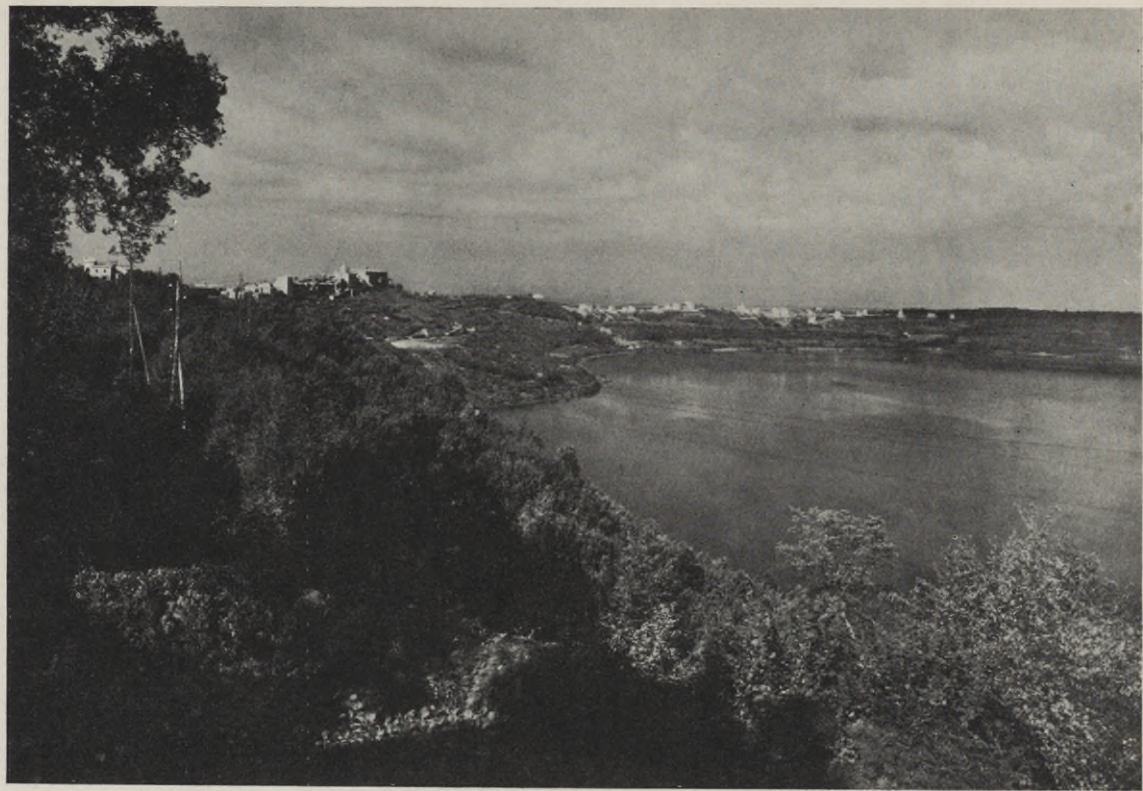
Den nya badorten Ostia ligger fult, om man undantager, att Medelhavet utbreder sig framför stranden. Men denna strand är en ödslig maremma utan några höjder och utan någon vegetation. Här och var sticka väl några nyplanterade palmer upp ur marken. Men de äro ännu späda och se ganska melankoliska ut, där de tvina i solbaddet. Där- emot har Rom endast några få mil från murarna en hel följd av ställen, som höra till de naturskönaste på hela jorden. Men dessa bryr man sig jämförelsevis litet om. Främlingen gör väl några utflykter dit, den romerska överklassen tar här någon gång en bilpromenad, har också villor här, men romaren i allmänhet tyckes vara tämligen ointresserad för den underbara natur, av vilken man här kan njuta, och de främlingar, som besöka Rom, slå sig icke ned på någon av dessa platser, såsom de göra vid de norditalienska sjöarna. Jag avser städerna i Albanobergen — Marino, Castel Gandolfo, Albano, Ariccia, Genzano och Nemi.

Till en del beror måhända denna likgiltighet på yttre förhållanden. Järnvägstågen gå sällan dit — endast fyra gånger på vardagarna. En elektrisk tram går väl oftare, men håller på oskäligt länge, och med den kan den resande

ej medföra något bagage. Några hotell, som kunna locka, finnas icke, och i det fallet står Albano fortfarande på samma ståndpunkt som för fyrtio år sedan. Då fanns där ett även för dåtida förhållanden ganska dåligt hotell, Europa. Det finnes fortfarande kvar, men har betydligt deklinerat. Bredvid har väl ett annat, Alhambra, kommit till. Men restaurangen är en sämre trattoria, och jag vill ej råda någon att bo där. Goda hotell finnas blott i Frascati och Rocca di Papa, och båda hava även blivit omtyckta viloplatsen för den romerska överklassen. Men i naturskönhet ligga Castel Gandolfo, Albano och Nemi över.

Rocca di Papa ligger högt och vackert samt har en härlig luft. Men några promenader finnas där icke, åtminstone icke för den, vars hjärta fyllt sjuttio år. Staden ligger nämligen uppklättrad på den oerhört branta sluttningen av Monte Cavo, och man far upp dit på en funicolare. Huvudgatan har en stigning, som är skarpare än någon backes i Stockholm. I det fallet är Frascati betydligt bättre lottat. Men ingendera har någon Albanosjö. Endast från några punkter i Rocca di Papa, dit medelålders herrar väl sällan kunna knoga upp, kan man se en flik av sjön. Hotellen må vara bättre, men läget är sämre.

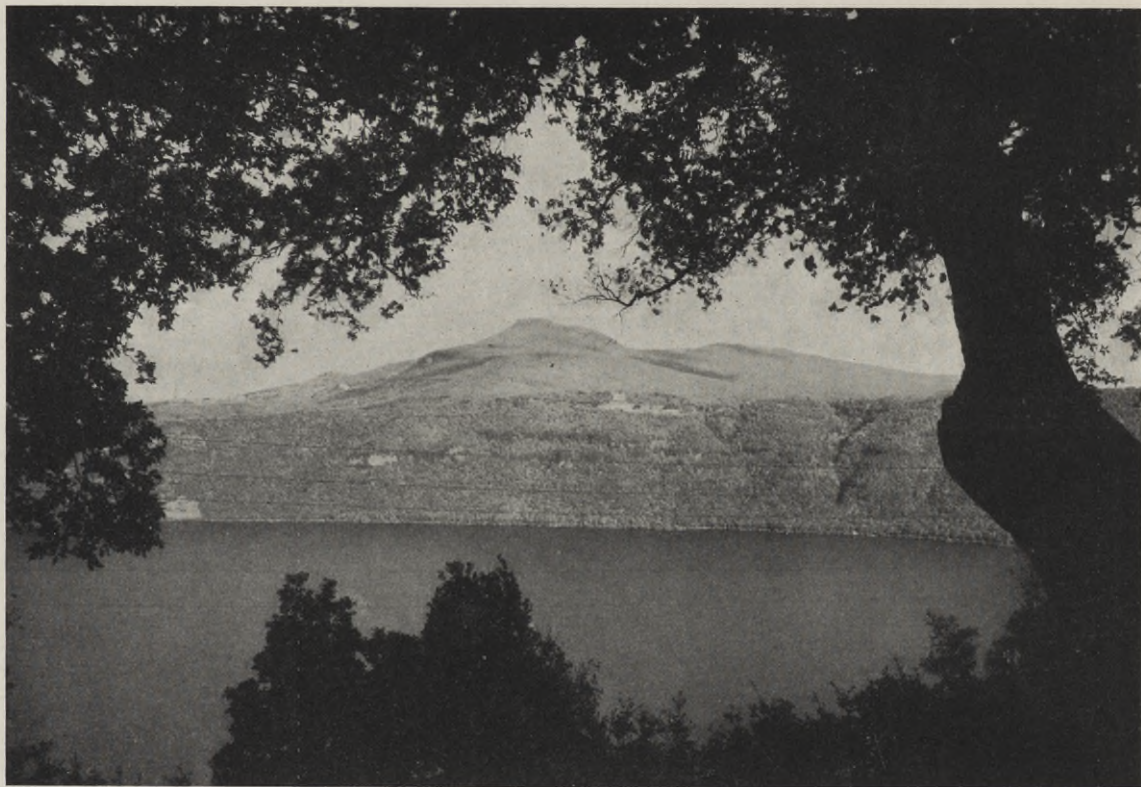
Således Albano eller Castel Gandolfo. Från staden Albano, som ligger orienterad åt Campagnan, har man emellertid ingen utsikt över sjön. Från hotellet i Castel Gandolfo däremot har man å den ena sidan utsikt över Campagnan, å den andra över sjön. Och av alla städerna i bergen har Castel Gandolfo det mest centrala läget. Med den elektriska trammen far man å den ena sidan till Marino, Rocca di Papa och Frascati, och å den andra till Albano,

Albanosjön (till vänster Castel Gandolfo). Fotografi.

Ariccia, Genzano, Nemi och Velleri. Och en dylik färd tar endast några minuter, ty Albanostäderna ligga blott ett par kilometer från varandra. Till sist är Castel Gandolfo den på romerska fornminnen ojämförligt rikaste staden.

Sedan jag således fullkomligt övergivit tanken på att begagna mig av möjligheterna i Albano, bestämde jag mig för Castel Gandolfo, som även föreföll något mera civiliserat. Den lilla staden, som icke räknar tvåusen invånare, har två hotell, Marroni och Pagnanelli, vilka bägge med avseende på läget fylla de högsta anspråk. De mera materiella förutsättningarna föreföllo något mindre iögonfallande. Men efter en föregående inspektion bestämde jag mig för Pagnanelli. Rummet var enkelt, men snyggt och alldeles oklanderligt, hela hotellet renligt, nästan prydligt och alldeles nybyggt. Hela betjäningen utgjordes visserligen blott av en besynnerlig, ful liten dvärginna, men hon var snäll och påpasslig, även om hon ej alltid kunde vara till hands. Restaurangen låg ett tämligen långt stycke därifrån, och var också ganska hygglig, med samma gudomliga utsikt från pergolan, där man åt, över Albanosjön, Monte Cavo, Rocca di Papa och Palazzuola. Knivarna föreföllo visserligen vara uppgrävda ur Alba Longas jord, och renare duktyg har jag sett. Men har man ej för stora anspråk, kan man här komma till rätta med dieten. Smultronen från denna trakt, fragole di Nemi, anses vara de finaste i hela Italien, från Albanosjön kan man få en liten fisk, laterini, som är ganska välsmakande och något påminner om whitebaits, och vinet är synnerligen gott. I Rom har visserligen Albanodruvan ej det bästa anseendet och utbjudes därför sällan under detta namn utan i stället såsom Marino eller

Albanosjön (från Galleria di Sopra). Fotografi.

Frascati. Det lär bero på åtskilliga brister vid lagringen och transporten. Men här uppe är det rent förträffligt. Och till det goda vinet kommer här den friska, stärkande bergsluften.

Om några fordringar, sådana som man kan ställa på hotellet vid de norditalienska sjöarna, Lugano, Como, Maggiore och Garda, kan det här visserligen ej vara tal. Men man får nöja sig med vad som är och söka ersättningen i naturen.

Jag hade sagt till om, att en facchino skulle vara nere vid stationen för att bära upp mina två kappsäckar till hotellet. Någon dylik syntes emellertid icke till av det enkla skälet, att hotellet ej består sig med någon sådan. I stället uppenbarade det sig en flicka, som av dvärginnan sade sig hava fått detta förtroendeuppdrag. Kappsäckarna voro tunga — jag hade ganska mycket böcker i dem — men hon förklarade, att detta betydde ingenting, lastade så upp bägge på *huvudet* och marscherade iväg uppför den branta backen med en för mig oförklarlig förmåga att balansera. Denna konst att bära oerhört tunga bördor på huvudet är något ganska egendomligt för de italienska kvinnorna, och på Capri och i Sorrento har jag sett, huru de på detta sätt forslat ganska stora stenblock. Överallt i småstäderna bära de på detta sätt de vackra, men ganska stora och tunga kopparkärl, i vilka de från brunnen hämtat vatten. Huruvida det är nyttigt, vågar jag ej avgöra, men i varje fall bidrar det att giva dem den vackra, raka hållning, som är karakteristisk för kvinnan av folket. Karlarna tyckas finna saken ganska naturlig, och ehuru vi mötte flera på vägen, var det ingen, som erbjöd sig att hjälpa den duktiga flickan.

Själva Castel Gandolfo är en liten italiensk småstadshåla, där livet, såsom i alla dylika, synes sova. Husen äro gamla och förfallna, med flera århundraden på nacken, och människorna leva, såsom det förefaller, helst på gatan. Där ha kvinnorna sina stopp- och sycirklar, där pliggar skomakaren sina skor, där tumla kattor och barnungar om varandra, och ehuru endast ett par mil från Rom, synes Castel Gandolfo alldeles oberörd av det jäktande livet i huvudstaden. Fattigdomen förefaller vara stor, men alls icke tryckande.

Ännu mera primitiv och pittoresk är Rocca di Papa, där den gamla staden uppåt berget alls icke tagit något intryck av den nya villa- och hotellstaden vid foten, och man får här ett starkt intryck av den italienska småstadsbefolkningens starka konservatism. Så som de där nu leva, levde de antagligen på 1600-talet och förut, och i de flesta fall äro bostäderna de samma. Ett annat drag av samma konservatism kan den resande iakttaga, då han passerar Campagnan. De albanska städerna leva ju till en stor del på att förse Rom med vin. I gamla tider kördes detta naturligtvis med häst och kärra till Rom. Men så kom järnvägen, och för vinbergsägarna var det naturligtvis fördelaktigare att frakta vinet på denna. Men nu blev det rent uppror i Albanotrakten, alla kuskar skulle ju stå utan sysselsättning, och opinionen var så stark, att det blev vid det gamla. Den, som nu reser vägen från Rom upp till Albanobergen, möter på vägen långa foror av ett ganska karakteristiskt utseende. Bak på vagnen ligga vinkaggarna och framtill synes en brokig, paraplyliknande kur, under vilken kusken i regeln ligger och sover, medan hästen på egen hand makligt strä-

var iväg. Så fortgår fortfarande vintransporten. Men i det forna Italien hade man mycket gott om tid och arbetskraft, och trots Mussolini tyckes man fortfarande hava det uppe i Albanobergen.

Mellan Castel Gandolfo och Albano löpa tvenne olika vägar, Galleria di sotto och Galleria di sopra. Den förra, en allé av stenekar, följer Albanobergets yttersida, så att man här har utsikten över den djupt nere liggande Campagnan, och den, som förut icke haft blicken öppen för dess skönhet, får det här. Campagnan, där den breder ut sig så långt ögat kan nå, har här något av havets vidd och majestät, men därjämte ett liv och en färg, som havet icke äger. Dess uppifrån Albanoberget knappt skönjbara höjder bryta här solljuset till ett sällsamt rikt spel av skuggor och dagar, Campagnan blir liksom ett hav av guld, men med rikare schatteringar än det verkliga havet, vilket såsom en smal strimma sticker upp vid synranden. Särskilt är aftonbelysningen, då skuggorna falla längre, hänförande vacker.

Av en helt annan karaktär är Galleria di sopra, som går längs den övre kanten av Monte Cucco, varpå Castel Gandolfo ligger. Plötsligt när vägen svänger eller när man från Albergo Marroni träder ut på hotellets terrass, står man inför ett fullkomligt trolskt skådespel. Djupt nere ligger Albanosjön såsom en mystisk uppenbarelse från sagans värld, en fantastisk kratersjö, vars sidor kantas av höga bergväggar, bevuxna med den mest yppiga sydländska vegetation. Färgtonen är hållen i mörkt, något i samma skala som Insel der Todten, och inför ett dylikt skådespel måste varje något så när poetiskt sinne gripas av en underbar stämning. Under romantikens dagar voro ju ock Lago

di Albano och Lago di Nemi trakter, som ständigt återkommo i de resande skaldernas diktning.

Det är också till denna trakt, som den äldsta latinska sagodiktningen anknyter sig, och det var hit, som traditionen förlade det romerska väldets vagga. Utan tvivel gömmer denna tradition en kärna av historisk sanning. Berghöjderna voro ju i forntiden lättare att försvara än Campagnans kullar, och det är därför troligt, att den latinska stammen äldst haft sitt tillhåll uppe i bergen och att — såsom traditionen vill — städerna nere på slätten äro yngre kolonier från stammens äldsta hem, Albanobergen. Enligt sagan var Rom en dylik koloni från Alba Longa, som enligt den äldre och ännu vanliga meningen låg på andra sidan sjön, vid det nuvarande Palazzuola, mitt emot Castel Gandolfo och Albano. Men såsom den amerikanske arkeologen Ashby visat är denna mening nog icke riktig. Alba Longa låg i stället just på Castel Gandolfos mark, och nedanför utbredde sig här en kolossal nekropol, som man exploaterat ända sedan 1800-talets början, troligen även förut. Gravurnorna, som nu äro spridda i de flesta museer, visa tillbaka på en mycket ålderdomlig period; de äro av samma typ som de gravkärl, vilka påträffades i den prehistoriska nekropolen på Forum romanum, och *efter* den albanska nekropolens tillkomst har den i historisk tid utslocknade kratern haft en eruption, ty en del av urnorna låg *under* ett lager av peperin. Nekropolen tillhör således utan tvivel en förhistorisk tid, och som Ashby visat fanns även under den historiska, romerska tiden en tradition kvar, att Alba Longa legat på den plats, där Castel Gandolfo nu befinner sig.

På den högsta från Castel Gandolfo synliga toppen av Albanokedjan, Monte Cavo, reste sig Latiens stora förbundstempel, helgat åt Jupiter Lazialis. Ännu i slutet av 1700-talet lär detta hava varit relativt väl bevarat. Men den siste ättlingen av huset Stuart, kardinalen av York, lät då bryta ned det för att med materialet uppföra ett kloster, och nu återstår intet annat av det forna Latiens mest berömda helgedom än de väldiga block, som här och var ses i klostermurarna. Denna gång orkade jag dock icke upp till toppen, och mitt minne av Monte Cavo ligger åtskilliga år tillbaka i tiden, då jag från Rocca di Papa över Monte Cavo vandrade till Nemi. Men sådant gör man vid trettio års ålder och icke vid sjuttio års.

Av en annan berömd helgedom återstår föga mera — av det eller kanske rättare de berömda tempel, som i denna nejd ägnats Diana Nemorensis, vars kult var en av de mest barbariska och mest primitiva, av vilka den senare romerska traditionen bevarat något minne. Prästen i denna Dianahelgedom skulle nämligen vara en förrymd träl, vilken mördat den föregående Dianaprästen. Denna egendomliga successionsordning bibehöll sig ända in i historisk tid och har varit ett mycket diskuterat ämne bland våra dagars religionsforskare. Med Nemiritualen som utgångspunkt har Frazer som bekant skrivit ett stort arbete, som belyser hela det primitiva, religiösa uppfattningssättet.

Tomasetti har klarlagt de olika Dianatemplens topografi. Det äldsta låg högt uppe i bergen bakom Nemisjön, i snårskogen på sluttningen av Monte Artemisio, och namnet på denna trakt, *macchia del Artemisio*, vittnar ännu om Dianahelgedomen (*Artemis = Diana*). Minnet av detta äld-

sta, åt skogsgudinnan helgade tempel levde kvar ännu under den första kristna tiden, då man av ruinerna byggde en liten kristen kyrka, som betecknande nog kallades San Silvestro — den gamla skogsgudomligheten i kristen förklädnad.

Antagligen på grund av traktens vulkaniska beskaffenhet eller av andra skäl flyttade emellertid den primitiva befolkningen ned till Nemisjön, och på kraterns sluttning ned mot sjön restes nu det nya Dianatemplet, vars rester 1856 återfunnos. Dessa äro visserligen ej betydande, men så mycket kan likväl ännu iakttagas, att templet var en ålderdomlig byggnad med doriska kolonner av peperin, överklädda med stuck och terrakotta.

Ännu en tredje gång flyttades detta tempel, ty hela befolkningsrörelsen gick från bergstrakten ned mot slätten, och det tredje templet förlades därför strax nedanför den nuvarande staden Ariccia.

Albanotraktens äldsta minnen tillhöra den förhistoriska tiden, före dotterstaden Roms födelse. Under den första historiska — eller yngre sagohistoriska — tiden spelar däremot Albanotrakten ingen roll. Vi höra ej talas om några här belägna städer, med vilka romarna efter Alba Longas fall voro i strid, och Roms nya motståndare voro samhällena nere på Campagnan, Gabii, Ardea, Veji m. fl. Först kort före kejsartidens början höra vi åter Albanotrakten omtalas. Stormännen i Rom längtade bort från den överbefolkade, trånga och osunda staden och började därför bygga sig villor ute på Campagnan och uppe i bergen. De första dylika, vi här höra omtalas, äro de, som ägdes av Clodius och Pompejus. Den förra villan låg vid foten av

Castel Gandolfo, utåt Campagnan, den senare strax nedanför Albano, och av bägge kan man ännu iakttaga åtskilliga rester. Clodius — den högaristokratiske demagogen, mot vilken Cicero så skarpt uppträdde — tillhörde samma ätt, som sedan med Tiberius besteg kejsartronen, och så småningom kom hela Albanoområdet, genom köp eller våld, att tillfalla kejsarna, blev ett patrimonium Cæsaris. Detta, »Albanum Cæsaris», var ett kolossalt område på en tolv å fjorton kvadratkilometer och inneslöt hela trakten kring Albano- och Nemisjöarna. På detta, på bägge sidor om sjöarna, reste sig nu flera villor, och man vet, att de äldsta kejsarna, Tiberius, Caligula och Nero här tidvis haft sitt uppehåll. Men den egentliga byggherren blev Domitianus (81—96 e. K.).

Nero hade kort förut misslyckats i sin plan att inne i själva Rom uppföra en jättevilla, och den impopularitet, han härigenom förvärvat sig, gjorde, att de senare kejsarna ej vågade upprepa försöket, utan i stället förlade dessa jättepalaus ute på Campagnan eller uppe i bergen. Den första dylika stora kejsarvillan var »Albanum Domitiani», som uppfördes vid Castel Gandolfo och som, så stor den än var, likväl blott omfattade en mindre del av Albanum Cæsaris. De flesta resterna av detta palats kunna iakttagas i Villa Barberini, som i regeln är stängd för allmänheten, men som jag denna gång fått tillfälle att se.

Själva palatset — en tämligen klumpig byggnad från början av 1600-talet — gör ett intryck av förfall och vanvårdnad, liksom de flesta romerska aristokratpalatsen, och likaså »villan» eller parken. Gångarna i alléerna betäckas av nedfallna, vissnade löv, och här och var börja de gro

igen. Men det vilar en underbar tjusning över det hela, något av sagan om prinsessan i den sovande skogen. Ingen människa synes, och de enda ljud, man hör, äro näktergalarnas drillar och vattnets porlande från de talrika springbrunnarna. Överallt sticka antika ruiner upp. Men att *nu* söka få någon reda i dessa, förefaller vara ett lönlöst arbete. Utan tvivel skulle en utgrävning här giva ett lysande resultat. Men så arkeologiskt intresserad jag än är, skulle jag nästan beklaga, om Villa Barberini råkade ut för vetenskapen. Så som dessa ruiner nu slumra till större delen under marken, till en del höljda av murgröna och buskar, tedde sig en gång också Rom, innan de arkeologiska utgrävningarna börjat. Det var romantik och poesi, var vackert, och det är fråga om, huruvida ett stympat skelett av ett antikt kejsarpalats är en för vetenskapen så värdefull vinst, att den uppväger förlusten av en dylik romersk renässansvilla.

Villa Barberini innesluter för övrigt blott en mycket liten del av Domitiani anläggning. Denna var orienterad åt bägge hållen, både åt Campagnan och åt Albanosjön, under det att Villa Barberini blott upptar en del av det åt Campagnan vettande partiet. Den högsta punkten i den forna kejsarvillan var därför nog den påven tillhöriga trädgården på själva toppen av Castel Gandolfo med utsikt åt bägge hållen. Ty kejsarvillan sträckte sig ända ned till sjön, och här har en sällsamt vacker rest bevarats — en naturlig grotta, som av Domitianus ändrades om till ett stort nympeum. Stuckaturen är nu borta och väggarna betäckas i stället av fuktgräs, men en del av golvet mosaikinläggning finnes ännu kvar och själva arkitekturen gör

fortfarande ett starkt intryck. På Piranesis tid var denna grotta — nu kallad Bagni di Diana — i ett jämförelsevis gott stånd, såsom framgår av hans kopparstick.

Ett stycke längre bort ligger en annan grotta, som jag dock ej sett, men som lär vara ganska liknande, och hela sjön — en sjö inom ett palats! — omgavs för övrigt av en stenkaj, som ännu på spridda ställen kan iakttagas.

Denna tanke: att bygga en villa, som på två olika sidor terrassformigt sänker sig ned från en bergskam, var nog en arkitektonisk nyhet, som för övrigt ej ofta blivit upprepad. De härför lämpliga tomterna äro ju heller ej många. Men då denna villa stod färdig, bör den hava varit något rent underbart genom föreningen av arkitektur, vegetation och icke minst vatten, ty överallt tyckas kaskader hava strömmat fram ur bergväggen. Åt sjösidan äro resterna ej många — de mest betydande äro de båda nyss omtalade grottorna — men överallt på den branta sluttningen har man stycken av romerskt murverk, även under terrassen till Pignanellis restaurang.

Vida mera är kvar i Villa Barberini. Tre av den domitianska anläggningens terrasser kunna här alldeles tydligt iakttagas. På den lägsta har man ruinerna av en hippodrom och en del andra murrester, men det egentliga palatset tyckes hava legat högre upp, på den mellersta terrassen. Vid sidan av en liten modern trädgård, som antagligen ligger på samma plats som kejsarpalatsets stora, öppna atrium, reser sig en följd av täckta rum, som nu göra tjänst som magasin, men som förut utan tvivel varit bigemak till atriet. Längs dessa rum, utåt Campagnan, gick antagligen en allé, som mynnade in i en ännu bevarad

»criptoportico» eller en lång, välvd, i berget uthuggen gång med fönsteröppningar utåt Campagnan. Ljuseffekten är här storartad. Man befinner sig i ett halvdunkel, som framförallt ger intryck av svalka, av en tillflykt undan den brännande solhettan. Av den stuckatur, som täckte tak och väggar, finnas nu endast några få rester vid ingången, men i fantasien kan man likväl utan större svårighet rekonstruera denna criptoportico, när den fylldes av växter och marmorstatyer. Antagligen var denna gång ganska lång och den sträckte sig in på det bredvid liggande området, den »bosco», som äges av Propaganda Fide, där den antagligen mynnade ut i någon större sal. Men vid gränsen av Villa Barberini är gången igenmurad.

På terrassen ovanför ligga väldiga ruinmassor, rester av en palatsbyggnad, som haft flera våningar, minst tre, men i dessa ruiner växer nu en sådan urskog av träd och buskar, att en närmare undersökning är omöjlig utan avlägsnandet av denna växtvärld. Bakom denna komplex, åt staden Castel Gandolfo till, reser sig en lång, hög mur, som är genombruten av fyra nischer, två runda och två rektangulära, och det är antagligt, att man här har väggsidan till en allé, som kantats av dessa nimféer med deras kylande springbrunnar. Vid slutet av allén öppnar sig en nu avstängd och ej tillgänglig tunnel, som genom berget leder från Campagnasidan till sjösidan, och antagligen funnos flera dylika tunnlar från de olika terrasserna, så att kejsaren utan att möda sig med en höjdbestigning kunde förflytta sig från den ena delen av sitt palats till den andra.

I jämförelse med Hadriani kort därefter byggda villa står Domitiani i flera avseenden tillbaka. Den är varken

så väl bevarad eller så vidsträckt. Men i en punkt är den avgjort överlägsen. Ty Hadriani villa, på Campagnan nedanför Tivolibergen, har icke såsom här naturen för sig, och finge man gräva ut Albanum Domitiani skulle den måhända komma Hadriani villa ganska nära. Nu vilar större delen under jorden.

Efter Hadriani tid tyckes Albanum Domitiani endast mera sällan hava tjänstgjort som kejsarbostad, ehuru både Hadrianus och Marcus Aurelius uppehållit sig här. Men Hadriani villa låg ju närmare Rom och var nog mera storartad, och det är väl därför sannolikt, att Albanum Domitiani fick avstå rangplatsen åt efterträdaren. Nu — under Septimius Severus — flyttades som det förefaller dess konstskatter bort för att pryda andra palats; åtminstone hava inga betydande dylika uppgrävts i Castel Gandolfo, under det att Villa Hadriani varit en bland de mest givande fyndorterna. Under den senare kejsartiden från Septimius Severus var trakten däremot garnisonsort, och från denna tid äro de flesta och bäst bevarade resterna av antika byggnader. *Inom* staden Rom (d. v. s. inom den serviska muren) fingo inga trupper vara stationerade. Så till vida kringgicks väl denna lag, att pretorianernas läger förlades strax utanför, mellan Porta Pia och Porta S. Lorenzo. Men för att stävja möjliga revolter behövde man talrika trupper, och andra legioner garnisonerades därför i närheten av Rom. I det nuvarande Albano — strax bredvid kejsarvillan — upprättades i följd därav ett läger, castrum, för den andra partiska legionen. Murarna till detta castrum kunna ännu iakttagas på en mängd ställen i våra dagars Albano, så att området med full säkerhet kan utstakas. Det

upptog en stor rektangel ungefär i mitten av den nuvarande staden. Även legionens nekropol har återfunnits, och tack vare gravinskrifterna hava åtskilliga historiska upplysningar vunnits. För soldaternas behov voro troligen ock de andra byggnader, vilkas ruiner stå kvar i Albano — en amfiteater, som är tämligen förstörd, och ett badhus, som ligger just vid uppgången till staden. I ruinerna är en hel medeltida och modern stadsdel inbyggd, och det hela ter sig därför ytterst pittoreskt och fantastiskt. T. o. m. en fornkristen kyrka, S. Pietro, med en ålderdomlig, öppen takstol har kilat in sig bland ruinerna, och de väldiga kvaderblocken i fasaden visa, varifrån materialet tagits. Möjligen är själva kyrkan blott ett gammalt tempel. Även Albanos dom — en för övrigt ointressant barockkyrka — har antika anor och reser sig på ett antikt, ålderdomligt tempel, vars peperinkolonner stå inmurade i kyrkans pelare; vid en restauration ha några av dem dock blottats. Ännu en tredje kyrka, S. Maria rotunda, är en antik byggnad, ett rundtempel av samma typ som Panteon, och även här har vid en restauration en av de antika nischerna återfunnits och nu utgrävts.

Inom arkeologien låter trakten dock ej ofta tala om sig. Några större, systematiska grävningar hava här ej företagits, och inga sådana fynd hava här gjorts, som kunna tilldraga sig den allmänna uppmärksamheten. Men då och då återvänder likväl en notis — om försöken att återfinna skeppen på Nemisjöns botten. Det är en gammal historia, nära halvtusenårig. Men först några ord till förklaring.

Med en viss rätt kunde det antika Rom kallas ett varietéernas Eldorado, och det var genom dylika föreställ-

ningar, som man drog folkets intresse från politiken. Till dessa föreställningar hörde ock sjöslag, som utkämpades i särskilt därför uppförda naumachier; ibland kunde även den stora flaviska amfiteatern förvandlas till en dylik naumachia. Men hur kolossal denna än var, krympte den dock hop nästan till ett intet vid sidan av de båda naumachier, som naturen själv danat: kratersjöarna vid Albano och Nemi, på vars amfiteatraliskt stigande stränder hundratusentals åskådare kunde få plats. Och denna möjlighet förstod man även att utnyttja.

Vid ett av dessa tillfällen, då drabbningen stod på Nemisjön, måtte två av de deltagande skeppen hava blivit så illa åtgångna, att de sjönko.

I början av 1400-talet kommo några fiskare, som höllo till vid Nemisjön, att på botten iakttaga dessa praktfartyg, och de meddelade då sin upptäckt till kardinal Prospero Colonna, som ägde området och var en av de allra första romerska stormän, som hade något sinne för antiken. Han blev också intresserad och vände sig till samtidens mest berömde arkitekt, Leo Battista Alberti, som byggde en flytande brygga, från vilken man med kraftiga krokarsökte draga upp skeppen. Det misslyckades emellertid, och som det förefaller förstördes det fartyg icke så litet, i vilket man fått in krokarna. Emellertid fiskade man upp åtskilligt med trävirke, spikar, blyrör o. s. v. Detta skedde 1436.

Sedan dröjde det hundra år, innan försöket förnyades, till 1535, då en arkitekt, Francesco de Marchi, gjorde en ny undersökning med hjälp av en för tillfället konstruerad dykardräkt. Men resultatet blev endast några mindre värdefulla föremål, och dykarens uppgifter om vad han sett

förefalla ej vidare trovärdiga. 1827 upprepades därför försöket, denna gång med en dykarklocka, men tyvärr på en oriktig trakt av sjön. Det man fann var icke skeppen, utan träsubstruktionerna till någon villaanläggning. 1895 företogs den sista undersökningen, denna gång av arkeologen Borghi. Nu fann man en mängd sällsamt vackra skeppsdelar, lejon-, varg- och Medusahuvuden av brons, som prytt de båda fartygen och vilka fynd nu förvaras i Thermuseet. Men skeppen, som i det hela tycktes vara tämligen väl bevarade, lyckades man ej få upp, och de ligga fortfarande på sjöbotten. Den fråga, som man sedan diskuterat, har varit den, huru man i framtiden borde gå tillväga — antingen att söka draga upp skeppen eller att tappa ur sjön. Den sista, radikalaste utvägen är nog den säkraste, men den torde medföra åtskilliga svårigheter, och vår generation får väl därför aldrig se de så ofta omtalade praktskeppen, som härröra från den romerska konstens bästa dagar — såsom ett blyrör visar från Caligulas tid. För närvarande är likväl en kommission i full fart med att lösa problemet, och just då detta skrives hava tre olika förslag inkommit — alla tre att på olika sätt tappa ur sjön. Men det må vara tillåtet att tvivla på, att något av dem kommer till utförande.

Alldeles omöjligt att tappa ur Albano- och Nemisjöarna är det ju icke, och redan de gamla hade byggt underjordiska kanaler, s. k. emissarer, genom vilka vattenståndet reglerades. Om Albanosjön berättar Livius en legend, som är ganska kuriös. Då Rom befann sig i krig med Veji, förkunnade ett orakelspråk, att Veji först då kunde erövras, när Albanosjöns vatten blandade sig med havets. På ett

års tid grävde romarna då genom lavan den ännu bevarade kanal, som har en längd av 1 200 meter.

Detta är emellertid blott en legend, och emissarerna från Albano- och Nemisjöarna äro i stället led i det storartade dräneringsarbete, som romarna utförde på Campagnan. De båda kratersjöarna verkade ju på den nedanför liggande Campagnan som två stora svampar, vilkas vatten sög sig ned till slätten. För att hindra detta underjordiska vattentillflöde byggdes då emissarerna. Albanosjöns har jag sett, och det är ett fullkomligt underbart arbete, ty efter mer än 2 000 år verkar kanalen fullkomligt oklanderligt.

Traktens senare historia är typisk för de flesta små Campagnasamhällen. Av Konstantin den store skänktes hela området till kyrkan, men under det vilda grekisk-gotiska kriget på 500-talet blev det antagligen ödelagt och folktomt, befolkades åter genom kyrkans försorg, ty hon behövde en lantbrukande befolkning, som kunde förse Rom med spannmål, och det uppstod därför nya små bondesamhällen i alla de nuvarande albanska städerna, vilkas avgifter till den kyrkliga länsherren tyckas hava varit mycket lindriga. Så kom den egentliga medeltiden, feodalbaronernas tid. En genuesisk ätt, Gandolfo, slog sig då, på 1100-talet, ned i Domitiani forna villa, och på dess högsta punkt, Alba Longas gamla akropol, uppfördes nu en medeltida borg, Castel Gandolfo, som emellertid snart övergick till den mäktiga romarsläkten Savelli, som redan rådde om Albano och flera borgar i närheten, vilkas ruiner ännu finnas kvar. Mot slutet av 1500-talet råkade likväl släkten på obestånd och nödgades sälja sina här belägna besittningar till påvestolen för 150 000 scudi. På den plats, där den

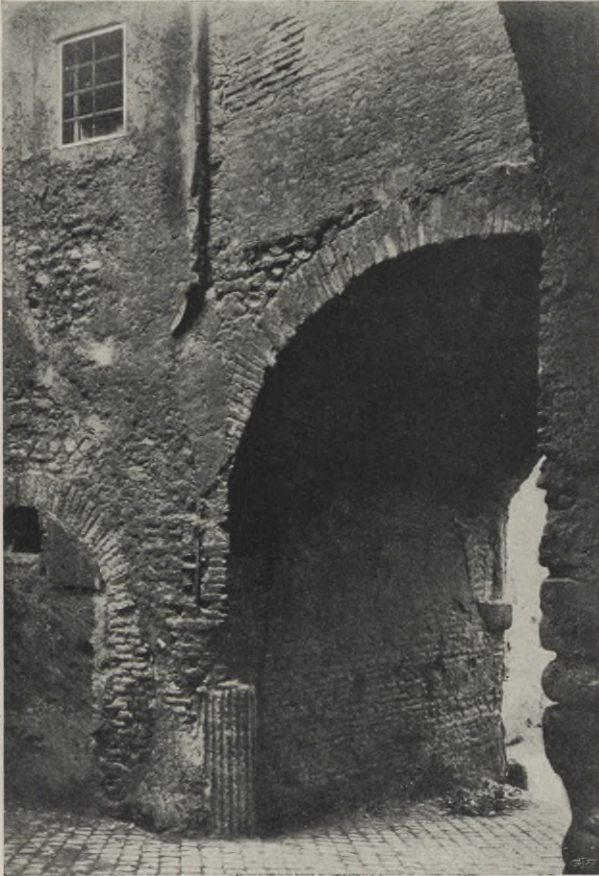
gamla Gandolfoborgen stått, lät då Urban VIII genom Carlo Maderna uppföra det nuvarande palatset, som ännu är i påvens ägo. Vid uppgörelsen 1871 fick nämligen påven behålla Vaticanen, Lateranen, Cancellarian och Castel Gandolfo. Men sitt sommaruppehåll tar »fången i Vaticanen» nu icke längre såsom fordom på Pio nonos tid i villan vid Albanosjön, utan i stället har där inrymts ett nunnekloster.

Platsen har således en ganska lång och minnesrik historia — först Alba Longas akropol, så en del av ett romerskt kejsarpalats, därpå en feodalborg, senare en påvlig sommarvilla och till sist ett nunnekloster.

IV.

DET FORNA ROM EFTER KRIGET.

Endast några få veckor före utbrottet av det stora världskriget lämnade jag Rom, och först 1920 kunde jag åter fortsätta mina besök i den stad, som mer än andra är mig kär och som för mig blivit som en gammal vän, vilken jag längtar efter att ånyo få råka och som det städse är mig ett nöje att få återse. Men alltid blandar det sig ett litet stänk av vemod med vid återseendet. När man efter några år åter träffar gamla vänner och ungdomsminnena ånyo taga gestalt, kan man vanligen ej undgå den beklämmande känslan av att ungdomens dagar äro förbi, att man åldrats, förlorat den forna förmågan av de livliga intrycken. Här är det dock ett vemod av annan art. Jag har nog blivit äldre och skröpligare — och det är ju ledsamt nog för mig personligen — men Rom visar en betänklig lust att med varje år bli allt yngre och yngre, och gamla herrar, som utveckla sig till unga sprättar, äro ej odelat angenäma. Varje gång en gammal Romfarare kommer tillbaka till den eviga staden, som dock är världens äldsta, ser han, huru denna sökt massera bort några ålderdomsskrynklor i det ärevördiga anletet, och den enda trösten är, att dessa äro så pass många, att man dock alltid känner igen den gamle vännen.

Vicolo dei Melangoli.

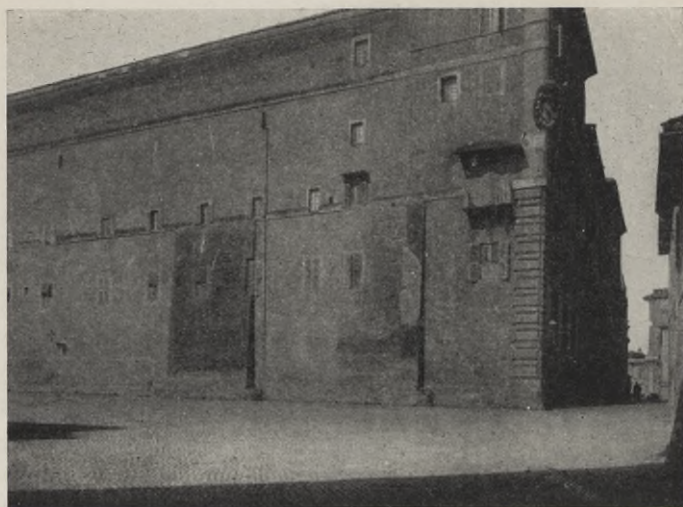
För antiken har ju romaren en viss respekt, och ehuru även antika minnesmärken ofta hänsynslöst förstöras, sker detta dock mera så att säga i smyg. Men med påvetidens pittoreska Rom hyser han däremot intet förbarmande och sätter nästan en ära i att skövla detta för att ersätta det med ett modernt Berlin — som fortfarande, vida mer än

Paris, tyckes vara stadsidealet. De trånga och vinkliga gränderna försvinna därför allt mer. Via Vecchiarelli, som onekligen var lika smutsig och stinkande som under medeltiden, har nu utplånats till fromma för den nya, tråkiga Tiberkajen vid Ponte S. Angelo. Men där offrades dock intet av konstnärligt och arkeologiskt värde.

Mera smärtsam för gamla Romvänner är en annan förlust. Ett bland de mera pittoreska kvarteren i Rom är fortfarande la Regola, där bl. a. det medeltida hus ligger, som traditionen döpt till aposteln Paulus' bostad. Detta hus har väl ännu skonats, men strax bredvid låg ett annat, som var ännu intressantare. Till det väsentliga torde det nog hava uppförts på 1000-talet med användande av rövade antika kolonner, som ännu bildade en delvis öppen arkad åt gatan och i vilken en i alla möjliga vindlingar gående gränd, Vicolo dei Melangoli, öppnade sig under ett portvalv — något påminnande om gränderna vid Västerlånggatan. Allt detta har nu förstörts, och på platsen har en blaskig hyreskasern uppförts. Lyckligtvis lät jag för flera år sedan taga en fotografi både av huset och av gränden.

En annan förändring är heller icke lycklig. Bakom den vänstra kolonnaden framför S. Pietro låg en bister gammal medeltidsborg, Sacro Uffizio — inkquisitionens hemska palats, vars slutna, endast av några få och oregelbundet sittande fönster genombrutna fasad så förträffligt stämde in i tonen med inkquisitionens verksamhet. Denna fasad har nu försvunnit och ersatts av en annan, som möjligen kunnat passa för ett hotell eller ett modernt varuhus.

En tredje nyhet är däremot en avgjord vinst. Nere vid

Sacro Uffizio.

Bocca della Verità ligger ett synnerligen väl bevarat tempel från republikens tid, som jämte det bredvid belägna rundtemplet och Panteon är det enda antika, som finns kvar i Rom i ett någorlunda orubbat skick, tack vare den omständigheten att templet redan på 600-talet ändrades om till en kristen kyrka, S. Maria Egiziaca. Under kriget har nu denna inköpts från den armeniska kongregation, som senast ägde den, och restaureringsarbetena, vilka voro mycket få, hava nu avslutats. Men därvid upptäckte man bredvid templet vidlyftiga substruktioner till andra byggnader, också från republikens tid, och det är tydligt, att man här funnit mycket viktiga uppslag för det antika Roms topografi — viktiga icke minst därför att denna del av det antika Rom är jämförelsevis ofullständigt känd. Så vet man ej ens med säkerhet det antika templets namn. Tyvärr tyckas undersök-

ningarna av tempelområdet nu på vanligt romerskt maner hava avbrutits.

Meningen lär likväl vara, att alla kvarteren mellan S. Maria Egiziaca och Marcellusteatern skola rivas, och det vore onekligen till skada, ty här ligga flera intressanta medeltidshus, bl. a. ett i Via del Ricovero, men framför allt det s. k. Casa di Rienzi, som i verkligheten — på 800-talet — byggts av en Crescentius, vars kyrka S. Maria Egiziaca, att döma av några nu funna inskrifter, tyckes hava varit. Visserligen lågo flera tempel och portiker i denna trakt, vilkas rester nog skulle återfinnas, och om några här belägna absolut värdelösa, moderna ruckel rivas, lär ingen klaga. Men med resterna från medeltiden är det en annan sak; de ha rätt att fordra respekt lika väl som de antika, ty även de tillhöra Roms historia.

En annan vida viktigare utgrävning har just nu påbörjats, nämligen av Augusti Forum, som är det kanske bäst bevarade av alla och även lättast att blotta, enär en stor del låg under en trädgård, som ägdes av en orden. Området har nu inköpts av staden Rom, och ledningen av arbetet har anförtrotts åt den bekante konsthistorikern Corrado Ricci — en borgen för att det blir väl utfört. Meningen är att fortsätta med Trajani forum, av vilket högst betydande rester finnas kvar även över jorden, men dolda av framför liggande hus. För att komma åt och vidare utgräva dessa, särskilt några här liggande excedror, har staden Rom inköpt de hus, som ligga på sluttningen av Quirinalis, ehuru rivningen här ännu icke börjat. Sedan tänker man naturligtvis fortsätta med de andra fora, och lyckligtvis behöver man här ej radera några av medeltidens och renässansens bygg-

nadsverk. Fullföljandet av denna plan torde kräva många år, men när arbetet slutförts, blir bilden av dessa kejsarfora antagligen ännu mera imponerande än av det så förstörda Forum Romanum.

Mycket har således rivits, och några delar av Rom ha fått en alldeles ny karaktär, som ej alltid varit fördelaktig. Utanför murarna hava nya, i de flesta fall tråkiga stadsdelar vuxit upp, så utanför Porta Pia. Äldre Romfarare erinra sig säkerligen Campagnans ödsliga, dystra skönhet i trakten av den fornkristna kyrkan S. Agnese fuori le mura, särskilt den bistra Ponte Nomentano ett stycke därifrån med dess medeltida befästningsverk, som så väl stämde in i tonen med det öde landskapet. Nu däremot far man i spårvagn ända fram till Ponte Nomentano genom en solig och sandig allé, kantad av moderna villor, och vid bron håller en ny arbetarförstad på att växa upp. Traktens poesi har totalt försvunnit.

Mera tur har man haft med ordnandet av Piazza Colonna, men så har man också hållit på i nära fyrtio år med att söka lösa problemet. När jag första gången kom till Rom, 1884, låg vid corson, mitt emot den stora kolonnen, ett palats, Palazzo Piombino. Det uppstod då ett rop, att torget — det moderna Roms centralpunkt — var alldeles för litet och att det behövde utvidgning; Palazzo Piombino och husen bredvid måste därför bort. Alldeles främmande för skapandet av denna opinion voro nog ej husägarna i närheten, vilka hoppades att mot god ersättning få sina egendomar exproprierade eller att få de förut vid några bakgator belägna husen förlagda till Roms förnämsta torg. I varje fall segrade opinionen. Palazzo Piombino och de

andra husen i närheten inköptes och revos, och piazzan blev dubbelt så stor som förut med en öppen plats på vardera sidan om corson. Därmed var det första kapitlet till ända. Men sedan kom det andra: huru skulle det nya torget ordnas? Ty detta var ännu icke bestämt, när expropriationerna skedde. En tävlan utlystes mellan arkitekterna, och under många år kunde man i hörnet av Piazza Colonna, vid Ronzi och Singers kafé, se deras mer eller mindre fantastiska förslag utställda. Intet kunde emellertid antagas, och under tiden såg det förut så vackra torget ut som en ren skräpkammare, vad den nya delen beträffar kantat av en samling ytterst sluskiga byggnader, som förut legat vid några bakgator. Och därtill kom en annan olägenhet, på vilken man icke hade tänkt. Den ganska trånga piazzan hade varit ett ypperligt musikrum för de folkkonserter, som där höllos under sommarkvällarna, då däremot det nya, stora torget i akustiskt avseende var alldeles ohjälpligt. Till sist fann man därför lämpligast att återgiva torget dess gamla areal, d. v. s. söka göra det gjorda ogjort. Men Palazzo Piombino var redan rivet och man måste därför uppföra en ny byggnad på dess tomt. Nytt bryderi och nya tävlingar! Först lade man dit en provisorisk träbyggnad med en utåt piazzan vettande terrass för att se, huru detta skulle taga sig ut. Där inrymde man till en början ett kafé, som emellertid ej bar sig och därför ersattes med en biografteater, som också tycktes hava befunnits olämplig. Och till sist försvann hela träbaracken. Nu har man där uppfört en »galleria» i samma stil som Galleria Vittorio Emanuele i Milano. Detta galleri, som alls ej är fult, passar ej illa ihop med piazzan,

Palazzo Capranica.

har fördelen att på sommaren erbjuda svalka och låter i varje fall torget bibehålla sin gamla, intima karaktär av Rombefolkningens stora salong och konversationsrum, under det att den första planen avsåg att förvandla Piazza Colonna till något liknande en preussisk exercisplats.

Just nu har emellertid ingen mindre än Mussolini själv kommit med ett nytt uppslag. Som bekant ligger i fonden av Piazza Colonna ett ganska vackert modernt hus med en rad av antika marmorkolonner — enligt den vanliga uppgiften från Veji. Huset äges — eller disponeras — av pressföreningen. På den andra sidan av samma hus har man Monte Citorio, ett annat torg, vars norra sida intages

av parlamentsbyggnaden. Den nya idé, som »il duce» framkastade, var att riva pressföreningens hus och således förena Piazza Colonna och Monte Citorio till ett enda torg. Vackert bleve detta i varje fall knappast, och samma olägenheter, som man fått pröva på efter Palazzo Piombinos förstöring, skulle åter göra sig gällande. Men Mussolinis reorganisationsplan går ännu längre, och huvudpunkten är, att hela trakten mellan Monte Citorio och Panteon skall rivas. Några konstvärden skulle visserligen ej därigenom gå förlorade, om man undantager Palazzo Capranica och Albergo del Sole. Men expropriationen skulle kosta oerhört, och den estetiska vinsten förefaller ytterst tvivelaktig. Det är väl därför sannolikt, att det hela uppskjutes ad calendas græcas.

En annan förändring, som också dragit tid, t. o. m. ännu längre tid, är den, som Palazzo Capranica undergått. Familjen Capranica äger flera hus i Rom, av vilka det äldsta befinner sig vid Piazza in Aquiro strax bakom Monte Citorio eller parlamentstorget. Det uppfördes redan på 1400-talet i en stil, som röjer övergången från medeltiden till tidig ungrenässans med kopplade guelfiska fönster m. m. Där inrättades på 1700-talet en teater, som då var en bland Roms mera berömda, där de förnäma familjerna i Rom för all framtid köpte sig loger. Men på 1870-talet befanns teatern eldfarlig och stängdes. Palatset såg då ganska förfallet ut, och ägaren ville sälja det. Men då uppenbarade sig ett oförmodat hinder: de, som innehade logerna, ville ha ersättning. Det var deras rättighet att gå på teatern, även om där inte spelades något, och denna rättighet höllo de på. Palatset, som varken kunde hyras ut, säljas eller

bebos, blev därför allt mera förfallet, och för ägaren återstod intet annat än att så småningom inköpa de olika rättigheterna. Till en början gick detta ganska lätt, ty nöjet att få sitta i en f. d. teater var just ej vidare stort, och för några hundra lire sålde man därför sin »aktie».

Men så kom man till den sista, som innehades av den stormrike furst Torlonia, och han var en så ivrig teatervän, att han på inga villkor ville försaka rätten att gå på Teatro Capranica. Efter många och långa underhandlingar bekvämade han sig slutligen till att för ett pris av 60 000 lire avstå från sin kära loge. Och nu har den gamla salongen förvandlats till en modern — biografteater! Det bistra medeltidspalatset har således, lyckligtvis ännu blott i det inre, fått detta tidsenliga skick, som våra dagars romare så mycket älska.

En annan lika karakteristisk historia har också ett visst intresse. Den stöder sig på en officiell rapport, som 1892 av La Commissione archeologica di Roma ingavs till stadens sindaco och rör ett hus på sluttningen av Capitolium, alldeles vid Piazza Montanara. Detta senare torg existerade redan under antiken och var då stadens Forum Olitorium eller grönsakstorg. Vid torget lågo fyra tempel, ägnade åt Janus, Juno Sospita, Spes och Pietas, av vilkas kolonner ännu några stå kvar i den vid Piazza Montanara belägna kyrkan S. Nicola in Carcere. Dessutom lågo vid Forum Olitorium flera portiker, vilkas antika namn dock icke med full säkerhet äro kända av de moderna filologerna. Av en av dessa portiker kan man ännu se en rest vid Piazza Montanara — ett par pilastrar, som byggts in i ett av de förfallna husen vid torget. En annan porti-

cus låg, som man trodde, vid gränden Via della Buffala på slutningen av Capitolium — en bland de punkter i Rom, där medeltiden segast bitit sig fast.

Den, som då var den ledande mannen inom den arkeologiska kommissionen — den energiske, oegennyttige och om Roms arkeologi så förtjänte guldsmeden Comm. Augusto Castellani — gjorde då ett försök att förvärva det hus, där man misstänkte portiken ligga. Men det var icke lätt. Huset ägdes den ena våningen av en person, den andra av en annan, och dessa sökte naturligtvis att dyrka upp priset på det fallfärdiga rucklet. Men om gången av underhandlingarna vill jag blott i sammandrag utan vidare kommentarier citera rapporten från 1892:

»Det bedrövlige tillstånd, i vilket portiken vid Forum Olitorium befinner sig, har ända sedan 1872 påkallat ett ingripande från Roms kommun. Vid kommissionens sammanträde nyssnämnda år uppdrogs åt arkitekten Vespignani att närmare undersöka platsen, och vid sammanträdet den 7 juli meddelade Comm. Castellani, att han personligen öppnat underhandlingar med ägarna till det ruskiga hus, som belamrar platsen. Dessa underhandlingar pågingo i tre år. Bottenvåningens ägare begärde 175 000 lire, den andre 25 000. Då ett försök att få huset exproprierat strandat, meddelade Comm. Castellani vid sammanträdet den 7 januari 1875, att han på egen risk för 25 000 lire inköpt egendomen och att han mot den utlagda summan ställde huset till stadens disposition. För detta så välvilliga anbud framfördes kommissionens tacksamhet till honom. Men en framställning, som gjordes till staden, att övertaga egendomen ledde ej till något resultat, lika litet som en ny an-

hållan 1876. 1882 togs emellertid frågan ånyo upp, men på en framställning hos stadens styrelse svarades, att till förvärvet fordrades statens hjälp. Resultatet blev därför även denna gång intet. 1887 kom man däremot så långt, att Uffizio tecnico av Comm. Castellani begärde handlingarna rörande huset, på det att staden måtte kunna övertaga och riva det.»

När emellertid efter fem år icke någon livsyttring förspors från Uffizio tecnico, inlämnade kommissionen den nu citerade relationen. Men icke heller den hade den ringaste effekt, och först 1909 — således efter 37 år — beslöt la Giunta municipale att av Castellani förvärva egendomen för ett pris av — 12 000 lire. Det frikostiga anbudet mottogs av Castellani, ehuru man därtill fogat det villkoret, att summan skulle erläggas i sex omgångar med 2 000 lire om året. 1915 hade Castellani således fått igen i det närmaste halva räntan på det belopp, han förskotterat. Men sedan staden på detta sätt förvärvat huset vid Via della Buffala, gjordes ingenting åt saken förr än 1922, då man började att riva rucklet. Därvid blottades en ytterst kraftig dorisk underbyggnad i travertin till portiken i fråga samt en korintisk övervåning. Men sedan man hunnit ungefär halvvägs med rivningen, har arbetet nu avstannat, och huru många år det skall dröja, innan man åter tager upp det, är något, som ligger i gudarnas knän.

Ett annat halvfärdigt rivningsarbete kan iakttagas ett stycke därifrån. På Capitolium låg »das deutsche Herz» — som min gamla tyska städerska en gång sade, då jag för många år sedan bodde vid Via di Monte Tarpeo. Där låg, över det forna Jupiterstemplets ruiner, Palazzo Caffarelli

eller den tyska ambassaden; bakom denna befann sig det så förträffligt inrättade tyska arkeologiska institutet, av vilket jag har så många angenäma minnen, vidare det tyska sjukhuset med dess förtjusande, åt Forum och Palatinen vetande trädgård och till sist, i en annan trädgård, några hus med bostad för den tyske pastorn och andra till den tyska kolonien hörande ämbetsmän. Tyskland var således faktiskt ägare till den kulle, som italienarna — med rätt eller orätt — betraktade såsom det romerska väldets vagga. — »Das deutsche Herz» var också »det italienska hjärtat», och det måste ju sägas, att det ej var vidare pietetsfullt och ej heller psykologiskt klokt av tyskarna att på detta sätt såra en allierad makts nationalkänsla. Den tyska flaggan på Capitolium verkade alltid såsom ett slag i ansiktet på italienarna, och det hade säkerligen varit mera vist, om Tyskland hade följt Frankrikes exempel i ett liknande fall. Napoleon III rådde om större delen av Palatinen, som för italienarna alls icke har samma patriotiska betydelse som Capitolium. Men 1870 avstod Frankrike åt Italien denna possession, och tyskarna borde hava gjort på samma sätt.

Så kom världskriget. Efter någon betänketid vände Italien sina vapen mot sin forne bundsförvant, och dess första — och på sätt och vis enda — erövring blev den capitolinska höjden. Erövringen var mot gällande folkrätt, enligt vilken dylik egendom under kriget är skyddad, men denna formalitet satte sig den italienska patriotismen över. Det tyska sjukhuset är nu ett ämbetsverk för nationalmonumentens vård och med lokal för La Società nazionale per la storia del risorgimento italiano; i det tyska pastorsbostället håller nu en italiensk ämbetsman till, det arkeologiska insti-

tutet har blivit en Pensionato artistico nazionale — det värdefulla biblioteket har nu dock återställt — och man började riva Palazzo Caffarelli.

Ur konstnärlig synpunkt är förlusten minimal, ty Palazzo Caffarelli var ett ganska banalt barockpalats, och såsom grund för det brott mot folkrätten, som Italien här gjorde, åberopades ett skäl, som, om det än icke var det riktiga, likväl hade ett visst fog för sig: man ville blotta det stora Jupiterstemplets ruiner. Det var också därför som man började med att riva Palazzo Caffarelli, vilket utan detta svepskäl förmodligen fått stå. Men sedan man kommit halvägs med demoleringen, avstannade arbetet, och under flera år stod palatset såsom en ruin. Övre delen hade rivits, men bottenvåningen, under vilken templet skulle ligga, fick stå kvar. Emellertid fann man under demoleringen, att det var betydligt mera kvar av den gamla Jupitershelgedomen, än man förut trott.

Av dess substruktioner hava mera exakta mätningar kunnat göras, enär hörnen blottats: ett av dem skjuter nu fram i Via de Monte Tarpeo. Men även en — som det förefaller — betydande del av cellamuren återfanns inne i palatsets väggmurar. Det tempel, av vilket man påträffade dessa rester, är troligtvis det äldsta, republikanska, vilket bildade kärnan i de nyare, som efter olika eldsvådor uppfördes på den gamla substruktionen. Att man vid grävningarna i trädgården ej råkat på en enda bit av den marmor, med vilken dessa yngre tempel voro beklädda, är betecknande för det sorgfälliga arbete, som medeltidens och renässansens marmortjuvar här utfört. Den Capitolinska kullen betraktades såsom ett stort sten-

brott, i vilket man under århundraden bröt marmor och andra värdefulla stensorter, och endast den oansenliga tuffen, som icke kunde användas i kalkugnarna och för Cosmaternas inläggningar skonades.

Efter några år kom man emellertid på en helt annan idé — man brydde sig alls icke om att utgräva det gamla Jupiterstempolet, utan nöjde sig med de rester, man funnit, slutade definitivt upp med att riva Palazzo Caffarelli och restaurerade i stället den kvarstående ruinen av bottenvåningen samt inrättade denna till ett museum, som fick sitt namn efter Italiens store man: Museo Mussolini. Detta museum har vidare förenats med det gamla i Konservatorspalatset, som låg alldeles vägg i vägg med Caffarelli, och skall väl så småningom fyllas av de statyer, som ej få rum hos den äldre grannen. Men för närvarande är den största sevärdheten i Museo Mussolini de stycken av Jupiterstempelets cellamur, som påträffats inne i väggarna i Palazzo Caffarelli.

Till den tyska egendom, som i följd av kriget tillfallit Italien, hör ock den vackra, vid Frascati belägna Villa Falconnieri, som 1905 inköptes av bankiren Mendelssohn-Bartholdy och skänktes till kejsar Wilhelm. Den har nu såsom ett slags nationalbelöning — mot en blott nominell hyra — upplåtits åt Fiumes hjälte, skalden Gabriele d'Annunzio. Men denne, som ju älskar den vackra gestalten, har svarat med en storslagen gengåva, i det att han till den italienska staten donerat den villa, han ägde vid Gardasjön och som han kort förut med krigets rätt och med stöd av den »sacro egoismo», åt vilken han givit ett så värtaligt

uttryck, tagit från en dansk dam, som före kriget ägde den och sedan förgäves reklamerat den. För övrigt har villan nu av staten överlåtits till skalden.

En annan erövring, som också tillkommit under kriget, är kanske ännu mer betydelsefull, ehuru också den gjorts i strid mot folkrätten. Men både den moraliska och historiska rätten torde där snarare ligga på Italiens sida. Jag avser Palazzo Venezia. Palatset — Roms konstnärligt mest betydande — byggdes som bekant på 1400-talet av Paulus II, som tillhörde den venetianska släkten Barbo och som, innan han blev påve, var kardinal av den med palatset sammanbyggda kyrkan S. Marco. Sedan uppläts palatset åt de följande kardinalerna av S. Marco, och även Venedigs ambassadör fick tillstånd att bo där. Men palatset var fortfarande romersk egendom. Så skänkte Pius IV 1564 palatset till republiken Venedig, dock med villkor att palatset skulle förbli bostad åt republikens ambassadör hos påven och att republiken skulle icke blott restaurera, utan ock fullborda det. Republiken gjorde intetdera, utan lät i stället palatset allt mer och mer förfalla; några av de vackra renässanssalarna blevo rent av förstörda. Juridiskt sett torde den romerska staten således hava haft befogenhet att återtaga donationen, då det vid denna fästa villkoret aldrig uppfyllts. 1814 införlivades emellertid Venedig med Österrike, och från denna tid blev palatset österrikiskt ambassadhotell, ehuru det donerats med villkor att det skulle vara Venedigs. Då Venedig åter 1866 blev italienskt, borde väl Palazzo Venezia hava följt med, men så skedde icke, utan det förblev fortfarande österrikiskt. Att italienarna vid utbrottet av det sista kriget återtog palatset, kan såle-

des svårligen förtyckas dem, ehuru det varit mera tilltalande, om de dröjt därmed till fredsslutet.

För Österrike skulle det hava varit ekonomiskt fördelaktigare, om det några år förut godvilligt lämnat palatset från sig, ty då hade en ganska betydande utgift fått gäldas av den italienska staten och ej av den österrikiska. Ett utskjutande parti av palatset, den s. k. palazzetton, låg på den nuvarande piazzan och skymde därför — på ett för alla vänner av det gamla, vackra Rom lyckligt sätt — utsikten till det anskrämmeliga nya nationalmonumentet på den nordöstra Capitoliumshöjden, vilket utom de millioner, som det kostat, slukat omåttliga konstnärliga, historiska och arkeologiska värden, vilka vanvettigt offrats på denna skylt, som ej olämpligt karakteriserats såsom en gigantisk lösgom med guldplomber. För att öka Piazza Venezia och bereda utsikten fri nödgades då Österrike flytta palazzetton till det motsatta hörnet. Detta skedde. Palazzetton revs, men flyttades bit för bit och uppfördes på nytt — en mycket dyrbar affär, som emellertid nu drabbade Österrike. Ur konstens synpunkt kan man ej anse detta olyckligt, ty hade det dröjt till efter kriget, hade man nog aldrig kommit längre än att riva den gamla palazzetton. På den nya platsen ligger flygeln för övrigt alls ej illa, och vid flyttningen avlägsnades en mängd stilvidriga tillsatser från den venetianska tiden. Palazzetton är nu vackrare än förut.

Greve Palfy, den siste österrikiske ministern före kriget, gjorde mycket för palatsets historia. Men det skall villigt erkännas, att även italienarna börjat ett högst betydande arbete, som ledes av Federigo Hermanin. Den förnämsta salen, aula regia, hade under den venetianska tiden full-

komligt vandaliserats samt överkalkats. Genom en noggrann undersökning upptäckte Hermanin rester av en äldre dekoration, har avlägsnat överkalkningen samt under denna återfunnit fresker, vilka han tillskriver ingen mindre än Bramante. En liknande upptäckt har han gjort i en annan, lika förstörd praktsal, Sala del Mappamundo, där han åter bragt i dagen en annan väggdekoration, troligen av Mantegna. Salen hade genom en massiv mellanvägg delats i två och freskerna befunnos därför mycket spolierade, när muren rivits och övermålningen avlägsnats. Tyvärr lär man, efter vad jag hörde, ämna »restaurera» freskerna — ett företag, som med hänsyn till deras nuvarande skick torde bliva ungefär detsamma som att måla nya.

På Forum ha under de sista åren inga nya grävningar blivit gjorda, tydligen beroende därpå, att det egentliga Forum är så gott som fullständigt blottat. Men vid dess ytterkant ligga dock resterna av en byggnad, som var en av de märkligaste i det antika Roms historia, nämligen det gamla senatshuset. Detta härrör dock icke från den romerska republikens tid, då det var den romerska senaten, som länkade världens öden. Först sammanträdde senaten antagligen i fria luften på någon plats på det gamla Comitium, sedermera i det på eller vid detta belägna Concordia-templet. Men slutligen uppfördes en särskild byggnad för dess sammanträden, Curia Hostilia — när eller var denna curia uppförts, vet man ej exakt. Denna Curia Hostilia revs emellertid av Cæsar och ersattes med en ny, som emellertid ej blev färdig och invigd förr än år 29 f. K. Det var denna Curia Julia, som under hela kejsartiden fick göra tjänst såsom senatens samlingsplats. Lyckligtvis förstördes den ej

under medeltiden, tack vare den omständigheten att man redan på 600-talet här inrättade tvenne kristna kyrkor, S. Adriano och S. Martina. 1589 blev likväl den förra kyrkan moderniserad, 1645 den senare, och vid det förra tillfället bröt kardinal Bonella igenom det gamla palatset med den gata, som ännu bär hans namn och som skiljer de båda kyrkorna från varandra. 1923 förvärvade emellertid staten S. Adriano och skall, när den i år tillträder köpet, börja att undersöka byggnaden för att där, så vitt möjligt, återfinna resterna av det forna senatorspalatset. Det är att hoppas, att arbetets ledning anförtros åt den kunnige och energiske arkeolog, professor Bartoli, som nu blivit Lancianis efterträdare såsom professor i Roms historia vid universitetet.

Palatinen har däremot varit ett rent sorgebarn för alla vänner av Roms arkeologi. Ledare av undersökningarna var nämligen under många år den bekante ingenjören Boni, vilken emellertid nyligen avlidit. Det är möjligt, att han under sin krafts dagar utträttat åtskilligt — när jag lärde känna honom var han redan en bruten man — men han led alltid av högst betänkliga fel. För det första skrev han aldrig något. Över grävningar, som han gjort för mer än tjugu år sedan, föreligga ännu inga fyndberättelser, och materialet har aldrig offentliggjorts. Men icke blott att han själv icke tyckes hava varit skrivkunnig; han hindrade även andra att skriva om de grävningar, han gjort, och ehuru dessa voro de kanske viktigaste i Rom, hava de ännu icke kunnat annat än i största allmänhet tillgodogöras av forskningen. Härtill kommer även en annan egendomlighet. Boni började en undersökning, men han avslutade den aldrig. På Palatinen,

vid den s. k. Cacustrappan, utförde han en grävning, som utan allt tvivel hör till de allra viktigaste i Rom. Man fann här uppgången till en förhistorisk Palatinstad med port och befästningar liknande dem i Tiryns, en del av en vid denna liggande nekropol o. s. v. Men när arbetet — för en tjugufem år sedan — hunnit till hälften, avbröts det, har aldrig fortsatt och aldrig beskrivits. Kort före världskriget började han en annan, också mycket viktig undersökning av Palatinen under det flaviska kejsarpalatset. Här påträffade han flera rum dels från tiden närmast före flavierna, dels från republiken, och efter vad han berättade mig, hade han här kommit fram ända till etruskisk tid. Men ej heller härom har han — eller någon annan — publicerat något, och det hela är blott ett fragment, som, så vida grävningarna ej fortsätts, svårligen kan inställas i sitt rätta historiska sammanhang. Kort före sin död började han ett nytt företag, som, om det mot förmodan skulle avslutas, också kan bli mycket viktigt, nämligen en utgrävning av den gamla helgedomen Lupercal, som ju hör till de allra äldsta i Rom. Men ännu har ingenting av vikt påträffats, och för Palatinen ha de sista tio åren således ej givit något nytt.

Vida mera betydande hava de fynd varit, som beröra det äldsta kristna Roms historia.

Då man 1919 skulle uppföra ett garage vid Viale Manzoni, ej långt från Porta Maggiore, påträffade man där några underjordiska rum, som nu vidare undersökts. Över jorden låg en gravkammare, under denna ytterligare två och under dessa flera andra samt en påbörjad katakombanläggning. Både tidpunkten och ägaren kunna noggrant

angivas. En tegelstämpel visar, att teglet bränts 137 e. K., och till samma tid hänvisar även gravkamrarnas dekoration. Graven har ägts av en frigiven, som varit slav hos en Aurelius och som bör hava varit en ganska förmögen man, vilket de frigivna ofta voro. Men han, hans bröder och systrar voro tydligen kristna, ty detta framgår — utom av ett korstecken — av de målningar, med vilka gravkamrarna äro prydda. Man finner nämligen bilder av den gode herden, paradiset, Adam och Eva, nattvarden och framför allt — av de elva apostlarna. Särskilt dessa senare figurer, vilka hava ungefär en meter i höjd, äro förträffligt utförda, och det skulle ej förundra mig, om dessa med klassisk grace tecknade gestalter finge betydelse även för den moderna konstens framställning av apostlarna. Över huvud får man här något rucka på sin uppfattning av det äldsta kristna måleriet. Så vitt man hittills känt detta, har det med några få undantag varit ett tarvligt hantverksarbete, avgjort underlägset den härliga dekorationen i de hedniska gravarna. Men därvid bör man erinra sig två fakta. Dels äro dessa kristna bildframställningar i allmänhet yngre än de hedniska, således från en sämre konstperiod, dels äro de i de flesta fall utförda för fattigt folk, som icke hade råd att anlita särskilda konstnärer. Aureliernas grav är däremot från en tidig period och avsedd för burget folk, och dekorationen kan därför gott upptaga tävlan med den samtida hedniska.

Men å andra sidan tyckas Aurelierna icke hava varit några fanatiska kristna, och Bendinelli vill — utan några egentligen bindande skäl — hänföra dem till någon heterodox riktning inom den äldsta kyrkan. Man finner nämligen

här varken några bilder av madonnan eller av korsfästelsen, och i den kristna bildserien förekommer ock en scen ur den antika diktningen: Odysseus' återkomst till Ithaca — möjligen tänkt såsom förebild till någon tilldragelse i den heliga historien. Över huvud göra dessa bilder intryck av samma älskvärda, klassiska livsglädje, som vi möta i de hedniska gravarna, ej av det knarriga, skönhetsfientliga världshatet i katakombernas målningar.

Av särskilt intresse är, att tidpunkten för denna anläggning kan så noggrant bestämmas. Enligt antik sed fick ingen begravas innanför stadens murar, och först utanför dessa började de ändlösa gravgatorna. Aureliernas grav låg också utanför den äldre serviska muren, i närheten av den från Porta Esquilina ledande gravgatan. Men 272 e. K. utvidgades Rom högst betydligt genom uppförandet av Aurelianus' nya stadsmur. Inga döda kunde hädanefter begravas i vilorummet vid Viale Manzoni, som kom att ligga strax innanför denna nya mur. Den användes således endast under tiden 140—272 e. K. Man hade här redan börjat att anlägga katakomber med långa underjordiska gångar, men detta arbete måste nu avbrytas, och de, som här skulle hava vigts åt den eviga vilan, jordades i stället i de stora katakomberna utanför den nya muren.

Strax bredvid Viale Manzoni, några steg utanför Porta Maggiore, gjorde man för ett par år sedan ett egendomligt fynd, som helt visst en lång tid framåt kommer att sysselsätta forskningen, nämligen av den s. k. basilikan vid Porta Maggiore. Fyndet gjordes i oktober 1917 av en tillfällighet vid en reparation av den här liggande banvallen. Sju meter

under jordytan fann man där en sal, som alltid varit underjordisk och som fått sitt ljus från en öppning i taket i ett bredvid liggande litet förrum. Huvudsalen är ungefär 15 meter i längd och 9 i bredd samt slutar i en halvrund absid. Genom tre pelarpar delas salen i ett huvudskepp och två sidoskepp. Det förra är ungefär 7 meter högt, de senare något lägre. Framför — mitt emot absis — ligger ett litet kvadratisk förrum med den nyss omtalade ljusöppningen, och till detta förrum leder den sluttande korridor, genom vilken man fick tillträde till det underjordiska rummet; tyvärr är denna korridor ännu utforskad.

Dekorationen — i stucc — är förtjusande och härrör säkerligen från 100-talet e. K. Närmast erinrar den om den vackra dekoration, som från en antik villa i Farnesina flyttats till Thermuseet. Golvet består av vit marmor, och framför varje pelare har — såsom man ännu kan se — stått en nu försvunnen marmorstaty; i absiden hade befunnit sig en stol för den, som presiderat vid de sammankomster, som här höllos.

Det intressanta vid detta fynd ligger i salens likhet med den fornkristna basilikan, vars flesta element här återfinnas. Och dock är det av dekorationen tydligt, att vi här icke hava någon kristen, utan en hednisk församlingssal. Men om den närmare karaktären av denna gå meningarna vitt i sär. Huelsen tänkte först på en lokal för Antinouskulten, men lär sedermera hava övergivit denna mening. Cumont trodde sig här se ett neopythagoreiskt kultrum. Men då den enda hållpunkt, man har, är dekorationen, måste man giva Lanciani rätt däri, att denna är alldeles för

obestämd till sin karaktär för att giva någon säker upplysning. Så mycket synes emellertid sannolikt, att salen varit en samlingsplats för någon »sodalitas» eller församling, som haft en mystisk, grekisk-orientalisk kult. Ty härför talar avgjort det underjordiska läget, och även ett annat fynd. Under absiden påträffade man nämligen en hålighet med däri nedlagda ben av svin och hund (vilka djur ansågos hava en lustral karaktär). Men någon visshet om lokalens uppgift torde man icke kunna få, förrän man vid fortsatta grävningar påträffar någon inskrift, som ger mera ljus i detta dunkla spörsmål.

Men även med den nuvarande ovissheten är fyndet av största betydelse. De äldsta kristna församlingslokalerna befunno sig utan tvivel i de romerska privathusen, och privathusens arkitektoniska element gå också igen i de forn-kristna basilikorna. Men där finnas också avvikelser, vilka tyda på en inverkan från ett annat håll, från »scholan» eller vad vi med ett modernt uttryck skulle säga: klubb-lokalen eller de rum, där hedningar så väl som kristna församlades för att, ofta med en gemensam måltid, fira de avlidnas minne. Av dylika scholor har man emellertid till dato endast känt några obetydliga rester, och antagligen voro de även av växlande typer. I regeln hade de väl dock en absid för den, som presiderade vid festen. Här har man troligen återfunnit en ovanligt väl bevarad dylik »schola», och det är dess arkitektur, som sedan går igen i de äldsta kristna basilikorna.

Viktigast av de nya fynden är dock det, som gjorts i den gamla kyrkan S. Sebastiano. Denna ligger ett gott stycke utanför Aurelianus' mur, ej långt från Cecilia Metella, vid

den stora gravgatan Via Appia, och dess katakomber hava länge varit kända. Dessa katakomber hava emellertid en förut icke tillräckligt observerad egendomlighet. De äro nämligen för det första äldre än basilikan, vilket framgår därav, att den översta våningen fyllts med jord för att giva kyrkan den nödiga grunden. Vidare voro de från början icke en sammanhängande anläggning som de flesta andra, utan en följd av olika katakomber, som först senare, under den Konstantinska tiden, förenats till en enda. Var och en av dessa äldre katakomber hade sin egen ingång, och bland dem, som uppgingo i komplexen, befann sig ock en judisk katakomb. Detta kommer oss onekligen att tänka på en tid, då kristendom och judendom ännu ej voro skarpt skilda från varandra, utan då de kristna betraktades blott såsom en judiskt sekt.

Men grävningarna hava kastat också ett annat ljus över den äldsta romerska kristendomen. På den plats, där basilikan nu ligger, befunno sig, som man nu upptäckt, ett eller flera rum och under dessa en följd av romerska gravkammare. I ett av rummen tyckes man hava samlats till s. k. *refrigeria* eller minnesfester över de avlidna och nedanförelse begravda. Dylika »*refrigeria*» höllos, såsom nyss nämnades, såväl av hedningar som av de äldsta kristna, och nattvarden torde i viss mån kunna betraktas såsom ett dylikt *refrigerium*. Över både hedniska och gammalkristna gravar uppfördes därför ofta dylika salar, som vanligen kallades *tricleæ*. Den *triclea*, varom här är fråga och som här rör från mitten av 200-talet e. K., var ett enkelt fyrkantigt rum med ungefär 50 kvadratmeters golvyta och hade längs väggarna en bänk för symposiet; i ett hörn befann sig en

brunn och ungefär en meter nedanför salen en troligen öppen cortil.

Efter kristendomens seger under Konstantin den store revs emellertid den övre delen av denna festsal, och över platsen, där den ståt, uppfördes omkring 350 e. K. en kyrka, som äldst kallades Basilica Apostolorum och som först senare fått namnet S. Sebastiano. Tiden kan numera tämligen exakt bestämmas av en massa gravar, som man upptäckt omedelbart under kyrkans golv. På ett område, som omfattar blott hälften av basilikans areal hava mer än två hundra dylika gravar återfunnits, och en av dessa härrör enligt inskriften från 356 e. K. Basilikan måste således vara något äldre. Man kan också förstå, varför gravplatserna här voro så eftersökta. Kyrkans namn var, som sagt, apostlarnas basilika, och enligt en tradition, som förut kunnat följas till 300-talets mitt, hade Petrus och Paulus här jordats. Enligt denna tradition hade visserligen Petrus fått sitt första vilorum vid Via Cornelia, på den plats, där sedermera S. Pietro restes, Paulus vid Via Ostiensis, där S. Paolo fuori le mura nu ligger, men på 200-talet hade de båda apostlafurstarnas lik flyttas till S. Sebastiano, där de förblevo ända till dess att de nya jättebasilikorna efter kristendomens seger blevo färdiga att mottaga deras stoft. Denna tradition har nu i huvudsak genom grävningarna i S. Sebastiano fått ett starkt stöd och förts längre tillbaka i tiden.

Att Paulus avrättats i Rom, är ytterst sannolikt; att Petrus någonsin varit i den stora världsstaden, förefaller åtminstone mig högst otroligt. Men onekligen kan traditionen härom nu sägas vara äldre än man förut vetat. Då man byggde S. Sebastiano, uppförde man kyrkan omedelbart på

den sal, där man samlats till refrigerier. Väggarna i denna sal äro emellertid fullklottrade med inskriptioner — flera hundra — från 200- och 300-talen e. K., vilka visa, att de kristna här samlats för att fira fester till de bägge apostlarnas minne. Jag kan anföra några av dessa inskriptioner: *Petro et Paulo Tomius Coelius refrigerium feci* (Jag Tomius Coelius gjorde ett refrigerium åt Petrus och Paulus), *At Paulum et Petrum refrigavi* (Åt Paulus och Petrus gjorde jag ett refrigerium), *Petre et Paule conservate Vincentium* (Petrus och Paulus, skydda Vincentius) etc. Redan på 200-talet — således en hundrafemtio år efter apostlarnas död — var man, såsom här synes, övertygad om, att de hade sina gravar någonstades i de under *triclea* liggande grifterna. Och redan detta är ju av historisk vikt.

Men möjligen kan man komma till ännu mera långt gående — jag ville ej säga slutsatser, utan gissningar. Närmast under refrigeriesalen ligger ett stort rum, som leder till tre gravkammare. En av dessa ägdes enligt inskriften över ingången av en *Marcus Clodius Hermes*, och man kommer här onekligen att tänka på den Hermes, till vilken Paulus i romarbrevet hälsar: »Hälsen *Asynkritis*, *Flegon*, *Hermes*, *Petrobas*, *Hermas* och de bröder, som äro tillsammans med dem» (XVI, 14).

Fra *Damiano Penna*, den blygsamme, älskvärde och intresserade kapucinermunk, som till en stor del med egna händer utfört dessa viktiga grävningar, är lidelsefullt övertygad om, att inskriftens *Hermes* är identisk med Romarbrevets. Själv vill han dock icke rubricera sig såsom vetenskapsman utan blott såsom en stackars »scavatore», och de romerska arkeologerna *Stryger*, *Marucchi* m. fl. anse, att

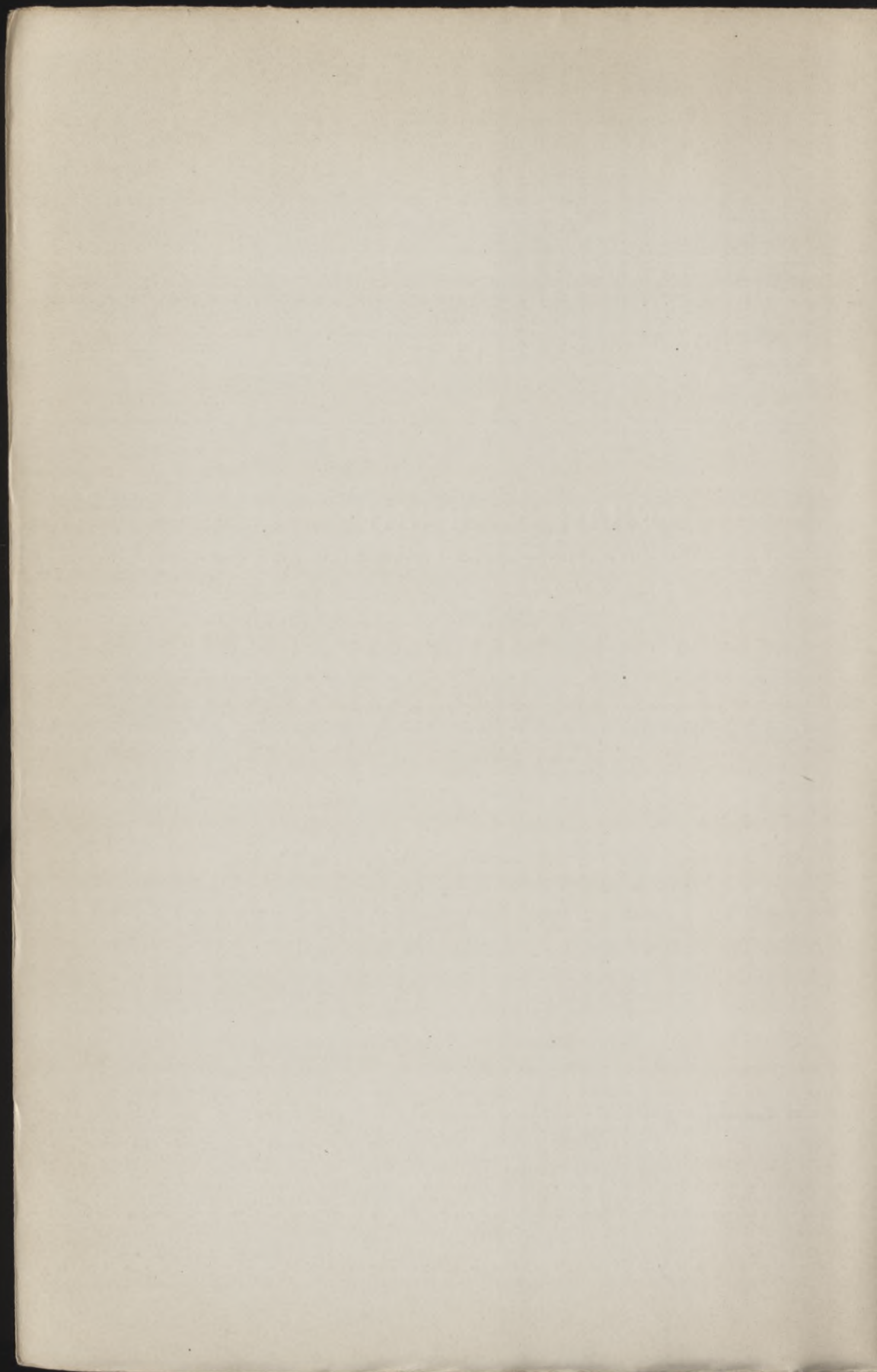
namnligheten blott är tillfällig och att de ifrågavarande gravarna äro hedniska. För min del vågar jag naturligtvis ej uttala någon mening i denna fråga, men onekligen förefaller det mig, som om Fra Damiano dock hade stöd för sin övertygelse. Judarna och de kristna begrovo sina lik obrända, hedningarna oftast brända. De äldsta gravarna här äro columbarier med brända lik, de yngre gravar med obrända. Dekorationen är icke hednisk och kan lika väl vara kristen; den är snarast indifferent och kan vara såväl det ena som det andra. Namnet Hermes är visserligen ej ovanligt, men man frågar sig ovillkorligen: Paulus har enligt en mycket gammal tradition jordats i en grav, som i varje fall legat i omedelbar närhet med en gravplats, som nu visat sig tillhöra en Hermes; en bland hans romerska vänner hette Hermes — är det då ej sannolikt, att dessa båda äro identiska? I Rom funnos ju otaliga gravplatser, där man kunnat lägga apostelns kvarlevor. Att man valde just denna, måste hava haft ett särskilt skäl, och ett då nära till hands liggande är obestriddigen, att gravplatsen vid S. Sebastiano ägdes av en av apostelns vänner. Den judiska katakomben bredvid tyder ju ock på en nära förbindelse med den äldsta kristendomsförkunnelsen i Rom.

Skulle Fra Damianos mening vara grundad, få vi i varje fall en mera intim inblick än förut i den äldsta kristna församlingens liv. Vid den appiska vägen, vid den plats, som kallades »ad catacumbas», lågo flera gravar. En komplex ägdes av ett judiskt gravsällskap, andra av frigivna romerska hedningar, bland dem en Hermes, som förut varit slav hos en Claudius. Av Paulus omvändes han till kristendomen, och när sedermera aposteln år 64 lidit mar-

tyrdöden, fördes hans kvarlevor av Hermes till den grav, som han ägde ute vid den appiska vägen. Där förblevo de sedermera, ända till dess att de på 300-talet överflyttades till den nya jättebasilikan, som till apostelns ära rests vid Via Ostiensis.

Men — som sagt — detta är blott en gissning, och säkert är endast, att den försynte, men för sin kyrka så entusiastiske Fra Damiano tillfört forskningen ett material av oskattbart värde, som helt visst en lång tid kommer att bliva föremål för den vetenskapliga diskussionen.

FRÅN SIERRAN

I.

DET NYA SPANIEN.

I år (1925) är det tjugufem år sedan jag sist var i Spanien. På detta kvartsekel har jag nog förändrats, men efter vad det förefaller mig har Spanien också förändrats och förändrats till sin fördel. Mitt förra intryck av landet var ett intryck av vanvårdnad och förfall. Nu är det snarare rakt motsatt. En resande kan ju i regel ej tränga vidare på djupet och fäster sig blott vid vissa yttre sidor av livet, vilka kanske icke betyda så mycket. Så har jag väl också gjort. Men vare sig förändringarna äro viktiga eller ej, synas de likväl faktiska.

En resande intresserar sig helt naturligt för kommunikationsmöjligheterna. För tjugufem år sedan voro dessa rent miserabla, äro det i flera fall fortfarande, men åtminstone i ett hava de märkbart förbättrats. Tågen kommo förut timalt för sent, och från hotellen i småstäderna gingo omnibusarna ned till stationen vanligen en à två timmar efter den tid, då tåget skulle hava avgått, om det följt tidtabellen, och likväl fick man vänta åtskilligt. Nu däremot har det här blivit en mönstergill ordning, och alla tåg, med vilka jag haft att göra, hava kommit och gått på knäppen — vare sig det nu beror på Primo de Riveras ingripande eller på andra orsaker. Vagnarna, åtminstone i de stora tågen, äro ytterst snygga, nästan lika snygga som

de svenska. Men likväl äro spanjorerna här ännu ganska efterblivna. Endast de stora tågen hava genomgångsvagnar, ej ens alla sådana. De vanliga hava fortfarande kupéer utan någon förbindelse med varandra, och liksom i Sverige för femtio år sedan får konduktören marschera utanför vagnarna och under tågets gång öppna dörren för att komma in och klippa biljetterna. Även tågförbindelserna äro alltjämt ur turistsynpunkt mycket otillfredsställande, och det är ej lätt att per järnväg göra några utflykter. Jag kan anföra ett par exempel. Avståndet mellan Madrid och Toledo är något större än mellan Stockholm och Uppsala, 91 kilometer. På morgonen kl. 8 går visserligen en express, som tar två timmar, men det nästa tåget från Madrid till Toledo håller på i tre och en halv, av vilka en användes till ett uppehåll vid en station en mil från Toledo. Tillbaka till Madrid kan turisterna blott komma med ett enda användbart tåg, en express på kvällen, som tar två timmar. Ett annat exempel. Granada och Murcia äro ju två huvudorter i södern, och över Murcia går vägen till hela den spanska sydostkusten. Avståndet är ej vidare stort, blott 335 kilometer. Men den enda praktiskt möjliga förbindelsen är följande: kl. 9,15 på morgonen från Granada till Moreda (56 kilometer), dit man kommer kl. 11,15 och får vänta en timme. Sedan fortsättes till Guadix (25 kilometer), dit man kommer kl. 1,27 och där man får ett uppehåll på icke mindre än tre timmar, varefter man kan fortsätta med ett godståg, som kl. 8 på kvällen hinner fram till Baza, där man måste stanna över natten. För tretton svenska mil har man således behövt i det närmaste tolv timmar. Dagen därpå går det raskare, och från Baza till

Murcia (201 kilometer) kommer man efter ungefär åtta timmars färd, dock först sent på kvällen. Men två dagar för en dylik resa är onekligen bra mycket. Restaurangvagnar äro ock sällsynta och förekomma blott i de allra viktigaste tågen. Skall man resa på järnväg, utrustas man därför vanligen på hotellet, där man bott, med matsäck för dagen, ty ej heller på stationerna står i regel någonting att få.

De turister, vilkas kassa det tillåter, föredraga därför att använda bil i stället för den av spatt lidande ånghästen, och bilarna äro i allmänhet goda samt ej vidare dyra — 85 centesimos à en peseta per kilometer. Och de chaufförer, med vilka jag haft att göra, voro alla förträffliga. Vägarna vittna alls icke om något förfall och äro ofta överlägsna de svenska. De äro breda och stundom belagda med asfalt eller makadamiserade. Särskilt ypperliga voro de i en för väganläggningar så svår terräng som Pyreneerna, där de slingra sig fram vid sidan av avgrunder eller skruva sig upp för väldiga bergshöjder. För övrigt är man överallt i färd med att förbättra de gamla vägarna, och endast på ett par ställen råkade jag ut för några, som måste betecknas såsom genomusla.

Även städerna äro välvärdade. I småstäderna äro husen visserligen gamla och ruckliga, men gatorna äro ovanligt snygga och renliga, och även städer på några tusen invånare hava sina offentliga parker, vilka ofta hava ett förtjusande läge och alltid äro väl underhållna. Befolkningen gör väl intryck av att vara fattig, och särskilt i Madrid tyckas de människor, som befolka gatorna och torgen, snarast tillhöra den lägre medelklassen. De förmögnare lära, efter vad jag hört, föredraga att åka framför att gå, och

på gatorna ser man därför just inga eleganta damer. Det intryck, man får, är således närmast av fattigdom. Men tiggeriet, som florerade vid mitt förra besök i Spanien, hade nu nästan upphört. De egentliga representanterna för yrket voro småpojkar på en åtta à tio år, och ofta sträckte sig deras pretentioner icke längre än till en cigarrett. Men naturligtvis fanns det fortfarande ett överflöd på gamla gubbar och gummor, ofta krymplingar eller blinda, som sutto vid kyrkportarna och tyst räckte fram handen för att få mottaga en allmosa. Men dem nämnes jag knappt räkna som tiggare, så stilla och så försynt uppträdde de, aldrig pockande. Tiggeriet, som så vitt jag minnes var en verklig landsplåga, synes ej rätt ligga för det stolta spanska lynnet, och i några städer funnos även, efter vad jag såg, särskilda föreningar för tiggeriets bekämpande. Ej heller äro spanjorerna påträngande, då det gäller drickspengar, och under min resa har jag icke mött en enda, som ansett, att de drickspengar, som kommit på hans lott, varit för njuggt tillmätta. Alla ha tackat och visat belåtenhet, ehuru min frikostighet alls icke varit slösande. I Italien däremot är det nästan regel, att t. ex. en bärare, även om han fått för mycket, alltid påstår sig hava fått för litet — ty det skadar ju aldrig att försöka. Likaså måste man till spanjorernas beröm erkänna, att de äro ovanligt ärliga, och det hände mig flera gånger, att man gjorde mig uppmärksam på, att jag betalat för mycket.

Hotellen voro vid mitt förra besök mycket dåliga, om man undantager storstäderna. Nu äro de första klass. Ett hotell som Pallace i Madrid finnes för övrigt blott i Paris och London. Det är kolossalt stort, har 800 rum, alla med

badrum, och i bottenvåningen med dess restauranger, konversationsrum, bar och salonger samlas om kvällarna tydligen Madrids hela beaumonde, tyvärr även dess högre demimonde, och nere i grillrummet arrangeras bal varje kväll. För äldre gentleman, som vuxit ifrån ungdomens förvillelser, är livet här dock väl mondänt. Ett idealhotell är där emot Hotel de Madrid i Sevilla, där jag bodde för tjugufem år sedan och där jag nu åter tog in. På dessa tjugufem år har jag förmodligen varit gäst på ett par hundra hotell, men få av dem gå enligt min mening upp mot Hotel de Madrid med dess svala, härliga patio, där man sitter under palmerna och har det så lugnt och så fridfullt. Vill man vila sig, kan man knappt tänka sig en bättre bostad — det skulle då vara Palace-Alhambra i Granada med dess överväldigande utsikt över den bördiga campagnan nedanför. Sevilla är dock en jämförelsevis stor stad med en 150 000 invånare. Men även småstäder som Pamplona, Segovia, Ronda och Toledo hava fullt oklanderliga hotell, som äro inrättade på europeiskt sätt. Att taga in på dylika är också för turister nödvändigt, ty vissa hygieniska förhållanden på de rent spanska voro, åtminstone för tjugufem år sedan, sådana, att de icke lämpade sig för icke-spanska turister.

Priserna äro ganska växlande. I regel betalar man, även om man dröjer blott en dag i en stad, pensionspris, d. v. s. ett gemensamt pris för rum och mat. Detta pris varierade för mig mellan 40 och 15 pesetas. Bordet var i allmänhet ganska gott, på några ställen mycket gott. Förra gången led jag onekligen av det spanska köket, som kanske var alldeles förträffligt, men som allt för mycket skilde sig från det allmänt europeiska; särskilt bleknade man

inför åtskilliga innanmäten av mystisk och okänd beskaffenhet. Nu däremot ha de hotell, av vilka jag haft någon erfarenhet, gått över till det franska köket med ett lätt spanskt inslag, och icke ens i Madrid lyckades jag få tag i en veritabel spansk restaurang. Visserligen såg jag där åtskilliga cerevezerier (ölställen), där man även förtärde mat, men de voro ej många, ej heller särdeles flitigt besökta. Några, som motsvarade italienska osterior, upptäckte jag däremot icke. I Madrid finnas väl ett par restauranger, men så vitt jag vet, är köket där franskt och förmodligen avsett för främlingar. Den förnämsta, Lhardy, har för övrigt måst upphöra. I de mindre städerna funnos med säkerhet inga restauranger. Spanjorerna tyckas äta hemma eller, om de äro resande, på hotellen, och dessa senare hava böjt sig för främlingarnas smak. I flera resebeskrivningar har jag sett uppgivas, att varje spansk måltid börjar med en nationalrätt, kallad olla podrida eller puchero, som är ett mixtum compositum av olika slags kött, grönsaker och kryddor. Men på någon dylik puchero fick jag aldrig smaka, och det ser således ut, som om den numera blott skulle förljuva spanjorens hemliv.

Men lika karakteristisk för Spanien som bristen på restauranger är, lika karakteristiskt är det oerhörda överflödet på kaféer. Dylika finnas i alla städer, hur små de än äro, och de äro fulla nästan hela dagen. Men huru de kunna bära sig, förefaller mycket gåtfullt, ty förtäringen är ytterst måttlig, en kopp kaffe, ett glas öl eller ofta blott ett glas friskt vatten, som serveras ur stora lerkrus. Mest selsätter sig publiken med prat, och omkring en person, som tagit in en kopp kaffe, gruppera sig ofta en sju à åtta

andra, som ingenting förtära utan blott konversera. På ett dylikt kafé får en svensk för övrigt en erinran om vår nykterhetslagstiftning. Till t. ex. en vermut serveras alltid »tilltugg» — några oliver, en stekt sardin, korv eller dylikt, men tydligen icke av något svenskt nykterhetsintresse, ty för ett dylikt har Spanien ingen resonans, och förmodligen finnes det intet så nyktert folk som spanjorerna.

Kaféernas publik är ytterst demokratisk, närmast motsvarande våra bolagskrogars, och några damer ser man nästan aldrig där. De förmögna och medelklassen ha i stället sina »circulos» eller klubbar, och dylika finnas i alla städer, hur små de än kunna vara. I t. ex. Ronda, som har en 20 000 invånare, räknade jag en fyra, fem. Även i dessa klubbar tyckes nöjet inskränka sig till konversation och till att i bekväma korgstolar betrakta folket, som går förbi.

En annan iakttagelse, som jag gjorde, beror kanske mera på en inbillning. Men förra gången, jag var här, tyckte jag — kanske med orätt — att det vanliga vinet var mycket dåligt, nästan likt det odrickbara schweiziska. Jag vill här dock skjuta in den anmärkningen, att sherry, manzanilla och dessa »starka» viner i Spanien troligen mindre än hos oss drickas till maten, utan förtäras efteråt. Det vin, som drickes vid bordet, är ett rött eller vitt, som närmast påminner om bordeaux och som även utrikes ofta lär gå under denna etikett. Detta vin är nu alldeles förträffligt, nästan bättre än det italienska och fullt jämförligt med det vanliga franska, ehuru betydligt billigare. Ett vitt vin, som jag drack i en familj och som var rent ypperligt, kostade enligt världens uppgift blott en peseta, d. v. s. omkring 50 öre litern. Spanjorerna hava även en förträfflig och lätt konjak, Cog-

nac jerezano, som har en verklig vinsmak och är mycket billig.

Slutligen har man här i Spanien ännu en rik källa till njutning, åtminstone de individer, som äro förfallna till tobakslasten. Spanien har visserligen förlorat Kuba, men tyckes fortfarande upprätthålla de vänskapliga förbindelserna med den forna kolonien, och man får här en ypperlig havanna till ett betydligt billigare pris än i Stockholm. Även de spanska cigarrerna, Canarios och Peninsulares, äro goda, bättre än det franska och svenska monopolets. Läger jag därtill, att man numera också kan få engelsk pipetobak — vilket för tjugufem år sedan var omöjligt — kan man förstå, att en rökare icke lider någon nöd i Ferdinands och Isabellas land.

Om vi nu från detta mera materiella kapitel vända oss till själva gatulivet i Spanien, är detta, såsom överallt i södern, ytterst brokigt. Men det som slog mig, är den obetydliga klerikala insatsen i detta. Vål möter man några enstaka präster på gatorna, men mycket sällan, och munkarna äro som alldeles bortblåsta; på en månads tid såg jag — fränsett klostret Monserrate — blott två, och för den, som är van vid romerska förhållanden, är detta onekligen påfallande, ty Spanien har ju namn om sig att vara ett ytterligt klerikalt land. Ehuru så verkligen fortfarande lär vara fallet, får turisten dock knappast det intrycket. Gatulivet färgas av andra element, och gammalt och nytt stöta här, särskilt i småstäderna, samman på ett ganska originellt sätt. Automobiler äro naturligtvis i ett flitigt bruk, men vid deras sida leva de gamla åkardroskorna kvar — märkvärdigt nog, ty enligt min mening voro de dyrare, och de hava

icke taxameter. Arbetsåkdon från den gamla, goda tiden med en fyra à fem hästar eller mulåsnor spända efter varandra och med en hel familj på kärran förekomma fortfarande, och talrikast äro alltjämt de livliga och pigga små åsnorna, som så förträffligt lämpa sig för att klättra i småstädernas trånga och branta backar, lastade med säckar och en — ibland två — pojkar på ryggen. I småstäderna användas gatorna också av ganska talrika hjordar av får och getter. Men däremot förefalla nötkreaturen mycket sällsynta i Spanien. Vål finnas stora stuterier för uppfo-dandet av de tjurar, som behövas för de tjurfäktningar, som förekomma i alla spanska städer — en dylik skall vara bra liten, om där ej förekommer en »plaza de toros», och i Madrid hållas tjurfäktningar två gånger i veckan, då sex tjurar vid varje måste bita i gräset. Men tjurarna tyckas leva och dö såsom tjurar utan att förvandlas till oxar, och det, som vi kalla »oxkött», bär på den spanska matsedeln det betecknande namnet »vaca» (ko). Vartill korna, utom till slakt, för övrigt användas, är mig obekant. Någon spansk, av komjolk beredd ost förekommer mig veterligen ej, ost ätes över huvud föga, och då endast getost eller importerad holländsk ost. Smör förekommer naturligtvis på hotellen, men folket äter i stället olja, och på dylik finnes det även riklig tillgång, ty överallt ser man väldiga olivskogar, vida större än i Italien.

Såsom alltid i södern är det egentliga gatulivet förlagt till kvällen, då svalka inträder och då mörkret börjar falla på, strax före aftonmåltiden, »la cena». Denna »corso» koncentrerar sig, alldeles som i Italien, till någon huvudgata eller någon park, och damerna, som hela dagen förut kunnat

vara ganska slarvigt klädda, taga nu på sig sin bästa dräkt, kasta mantillan över det svarta håret och gå ut på promenaden, där hela staden råkas. Man pratar, tränges om varandra, hälsar till höger och vänster och har tydligen mycket roligt.

De spanska städerna, som i regel leda sina anor tillbaka till medeltiden, äro ofta belägna på någon höjd, och den nya promenadplatsen har i de flesta av dessa förlagts till de forna vallarna, från vilka man har en härlig utsikt över det nedanför liggande landskapet. Över huvud känner jag knappt något land med en så omväxlande natur och ett så växlande klimat som Spanien. Hela landet, från norr till söder, genomdrages nämligen av väldiga bergskedjor, sierror, som avbrytas av breda dalgångar. Sierrornas högre partier äro fullkomligt ofruktbara och hava ett rent alpklimat, under det att dalarna hava ett nordafrikanskt klimat och en nordafrikansk vegetation. Och vidare har man de vidsträckta högslätterna, som ömsevis äro bitande kalla och ömsevis brännande heta. Nederbörden är också ganska ojämn. I Ronda, ej långt från Gibraltar, där jag uppehöll mig några dagar i juni, hade det enligt uppgift ej regnat sedan februari. Men i Burgos kan, efter vad det påstås, snö falla även i juni. Östkusten, trakten kring Valencia, är ett sant paradys, som i bördighet övergår den franska rivieran, men ej så långt därifrån höjer sig Sierra Nevada, där snön ligger kvar ännu i juli och där man gör alpbestigningar ungefär som av Mont Blanc. I följd av dessa sierror är Spanien ett i förhållande till sin areal ovanligt glest befolkat land med endast 37 personer per kvadratkilometer.

Denna gång gjorde jag mitt inträde i Spanien på kvällen den 18 maj, då jag ankom till San Sebastian, Spaniens mest mondäna badort. Det var beckmörkt, regnade och stormade, och vinden, som låg på från den oroliga Biscaya-bukten, fullkomligt tjöt, så att det lät såsom nödrop från förlisande fartyg. Kallt var det också, och jag frös t. o. m. i en tjock ulster, under det att man i det nordliga Stockholm kunde samtidigt promenera utan överrock. Men på morgonen hade stormen bedarrat, regnet hade upphört, och till sist kom solen fram. Då är San Sebastian en förtjusande uppehållsort, i viss mån att föredraga framför det närbelägna Biarritz, varifrån jag förut kastat längtande blickar över till San Sebastian, dit det då, strax efter kriget, på grund av passvärigheter ej var möjligt att komma. Biarritz ligger vid öppna havet, San Sebastian däremot vid en mot vinden relativt skyddad vik, som bildar nästan ett trefjärdedels cirkelsegment. Atlanten ser man därför mera genom så att säga ett titthål. Men under det att kusten vid Biarritz är tämligen flack, omges San Sebastian på alla sidor av ganska höga berg, dit man kommer upp med funikulärer och från vilka man har den härligaste utsikt över havet, staden och det väldiga alplandskapet bakom San Sebastian. Staden gör snarare ett franskt än ett spanskt intryck med de stora, vackra avenyerna, den väldiga plagen och de eleganta hotellen. Befolkningen är, såsom i Biarritz, baskisk, och de flesta karlarna bära den pittoreska baskiska baretten. I regeln äro de ganska fula och småväxta, ehuru smidiga, men kvinnorna äro sällsynt vackra — jag har sällan sett så många vackra ansikten som här. För tillfället var det ej badsäsong — den kommer först i

San Sebastian.*

Ur »Das unbekannte Spaniens».

juli — och invånarna voro därför själva herrar över sin stad. På kvällen var som vanligt i södern stor corso nere vid stranden och på Almedan, den förnämsta avenyen, och det är en glädje att se, huru värdiga och städade dessa sydlänningar därvid alltid äro. Man konverserar, promenerar och — icke minst — kurtiserar, men utan all råhet, utan skrik eller bråk, och jag behöver ej säga, att man aldrig störes av några berusade skaror.

Såsom utgångspunkt för en bilfärd i Pyreneerna ligger San Sebastian alldeles förträffligt till, och såsom gammal, f. d. professor i litteraturhistoria kunde jag ej underlåta att besöka skådeplatsen för Frankrikes äldsta och mest

* Med författarens tillstånd återgiven efter Kurt Hielscher: »Das unbekannte Spanien» liksom flera av följande bilder.

berömda hjältedikt, Chanson de Roland. Färden — något över 200 kilometer — tog en hel dag, men lönade sig förträffligt, ty i naturskönhet vet jag knappt något alplandskap, som kan tävla med Pyreneerna, och på den spanska sidan är naturen vackrare, mera vild och storslagen än på den franska. Till en början slingrar sig vägen fram längs en floddal, endast med långsam stigning och över höjder, som äro täckta av en saftig grönska. Man passerar genom den gamla staden Tolosa, som är tämligen väderbiten, med gamla, förfallna hus, men snygg och ordentlig samt försedd med en vacker stadspark. Därpå börja stigningarna uppför kullarna, och på topparna och i skrevorna icke långt från landsvägen lyser ännu snön, fastän vi befinna oss i slutet av maj. Till sist når man upp på en vidsträckt högplåtå, flera mil bred och omgiven av höga berg. I mitten av denna väldiga dalkittel ligger Pamplona, det baskiska Navarras huvudstad. De gamla medeltida stadsmurarna äro ännu kvar, ehuru mindre väl vårdade än i andra spanska städer, som jag sett, husen äro till största delen moderna, men några gator finnas ännu, trånga och sneda, med gamla adelspalats från 1500- och 1600-talen. Några egentliga sevärdheter har staden icke utom den väldiga gotiska katedralen, som är en bland de mest betydande i Spanien. Tyvärr förtages dock totalintrycket av de spanska domernas inre därigenom, att man i mittskeppet byggt ett väldigt barockkor, ett slags hus mitt i kyrkan, vari kapitulärerna samlas att fira mässan. Egentligen kan man därför endast se en spansk katedral från sidoskeppen. Genom denna vandalism har man förstört större delen av Spaniens romanska och gotiska katedraler.

Sedan man passerat högslätten vid Pamplona, börja våldsamma stigningar. Lyckligtvis äro vägarna förträffliga, men likväl är färden ganska nervspännande, ty man kör nästan hela tiden vid sidan av svindlande avgrunder, och vägen slingrar sig som en korkskruv längs alptopparnas sidor. Slutligen når man upp till ännu en hög bergsplatå vid byn Burgete, ungefär en 1 000 meter över havsytan. Ett stycke därifrån ligger en annan by, det frejdade Roncesvalles (Roncevaux) vid ingången till ett smalt pass, Val Carlos, dit traditionen förlagt Rolands nederlag. Passet förefaller att vara vid pass två à tre svenska mil långt, och ehuru den väg, på vilken man nu far, är anlagd i modern tid, följer den troligen samma sträckning som i forntiden. Ungefär vid mitten passerar man den franska gränsen. Och här gick också i äldsta tider huvudvägen mellan Frankrike och Spanien.

Passet är ett bland de mest romantiska man kan se. Till vänster reser sig berget, nästan skyhögt, men täckt av en lummig trädvegetation; till höger gapar en djup ravin, på vars botten den lilla floden Nive rinner fram, och på andra sidan om denna höjer sig en lika hög bergvägg. En trupp, som tågar fram i denna terräng, synes därför räddningslöst förlorad, om den utsättes för ett anfall av ortens befolkning. Det är också detta pass, som av traditionen gjorts till skådeplatsen för ett av den franska diktens mest berömda slag, vilket dock i verkligheten troligen hade en ganska ringa betydelse.

Den enda rent historiska underrättelse, vi hava om detta slag, har meddelats av Karl den stores vän och biograf Eginhard. År 777 kom den muhammedanske emiren av Sa-

ragossa till Paderborn för att begära Karls hjälp mot några andra muhammedanska furstar, med vilka han förde krig, och Karl, som ville hava ett tillfälle att blanda sig i Spaniens angelägenheter, lovade att komma. Året därpå bröt han in i Spanien, men det krig, som han nu började, var så litet ett korståg, att han kom för att hjälpa en muhammedansk furste, och på vägen till Saragossa erövrade han en kristen stad, det baskiska Pamplona. I Spanien kunde han emellertid ingenting uträtta, och efter några få månader nödgades han anträda återtåget. Men under detta brände han i grunden ned det baskiska Pamplona. Straffet utblev emellertid icke. Då han den 15 augusti 778 tågade tillbaka genom Pyreneerna, överfölls hans eftertrupp av baskerna. Därvid stupade Eggihardus, Anselmus och Hruotlandus, markgreve vid den bretonska gränsen. Detta är allt, vad man historiskt vet om detta sedan så ryktbara slag, och Eginhard nämner ej ens namnet på passet, utan talar blott om ett pass i allmänhet. Men beskrivningen passar onekligen in på Roncevaux. Den franska hären nödgades marschera på en mycket smal front, ty vägen var trång, och baskerna hade dolt sig på den skogiga bergslutningen; därifrån störtade de sig ned över eftertruppen och drev denna ned i en lägre liggande dal, där den fullkomligt nedgjordes, varefter baskerna plundrade trossen och försvunno bland bergen. Detta stämmer ju tämligen gott med Roncevaux' läge, och det är därför mycket sannolikt, att traditionen, som utpekat denna plats, har rätt, så mycket mer som den vanliga vägen från Pamplona till Frankrike gick fram just denna väg. Den utmärkte franske filologen Bédier tror emellertid, att överfallet skett icke

i Val Carlos, där den nuvarande vägen går fram, utan på en stig, som går på andra sidan om floden Nive och som numera endast begagnas av mulåsnedrivare. Men läget är här ungefär detsamma.

Chanson de Roland, som väl skrevs i slutet av 1000-talet och som skildrar denna strid, avviker emellertid på ett högst anmärkningsvärt sätt icke blott från den verkliga historien utan ock från den faktiska lokaliteten. Karl den store, som 778 var en trettiotvå års man, göres här till en uråldrig gubbe på 200 år! I Spanien har han vistats, icke i några månader utan i sju år, och han har erövrat nästan hela landet. Då den otrogne emiren av Saragossa, som här göres till hans huvudfiende, lovar att bliva kristen, tågar han tillbaka, men genom ett förräderi få saracenerna tillfälle att vid Roncevaux anfälla eftertruppen, vars hövding den tappre Roland är — Eggihard och Anselm nämnas däremot icke. Ej heller om de kristna baskerna är det här något tal, utan i stället är det oerhörda massor av morer, som rycka an mot de fåtaliga kristna. För att få tillfälle att utveckla dessa massor, för vilka någon plats ej fanns i det trånga passet, flyttar författaren därför slagfältet från passet till högplatån mellan Roncevaux och Burgete — visserligen utan angivande av några lokalnamn, och det förefaller, som om saracenerna komma anryckande nedifrån, från slätten. I verkligheten gick det naturligtvis till så, att baskerna genom förhuggningar spärrat vägen och från dessa börjat anfallet. I dikten däremot slåss man på ett stort öppet fält, och det är där som Roland och hans vapenbröder efter underverk av tapperhet stupa.

Några år senare gjorde en annan fransk monark, Karls

son Ludvig den fromme, ett infall i Spanien, men klokare än fadern skyddade han härens återtåg genom att taga baskernas barn som gisslan. 822 överföllu baskerna här åter en fransk trupp, som därvid nedgjordes till sista man, och ännu på Napoleons tid slogs man i detta pass. Roncevaux har således en ganska rik historia.

II.

I KASTILIEN.

Spaniens huvudstad är dess måhända minst intressanta stad, och finnes ej dess Pradomuseum, skulle Madrid knappt förtjäna ett besök. Både hus och kyrkor äro ytterst banala. På Puerta del Sol och Alcalá röra sig väl kolossala folkmassor, men något pittoreskt folkliv finnes här icke. Det enda vackra — utom Pradons tavlor — äro de parker, av vilka staden är omgiven, särskilt Buen Retiro, som är ytterst välvårdad och som har en underbar rikedom på olika träd och praktfulla blommor.

Madrids läge säges ofta vara misslyckat: på en torr, ofruktbar högslätt. Men så vitt jag vågar döma, är läget dock bättre än dess rykte, och den kastilianska högplatån erinrar icke så litet om Roms Campagna, dock med den viktiga skillnaden, att här icke finnas de antika gravar, de feodalborgar och akvedukter, som giva Campagnan dess karaktär. Men å andra sidan har slätten vid Madrid en ännu mera imponerande bakgrund än de sabinska och albanska bergen, ty här höjer sig Sierra Guadarramas väldiga bergskedja, vars toppar ännu i slutet av maj äro snö-höljda. Slätten saknar vatten och är i det hela ofruktbar, ehuru vissa partier äro uppodlade och andra hava dungar av oliver. Men långa sträckor har man endast en oöver-

skådlig hed, på vilken intet växer, och vad man mest fäster sig vid är de oerhörda massorna av rullstensblock, som torna upp sig i de mest fantastiska former. Ibland erinrade om ruinerna av någon gammal fornstad med kyklopiska murar, ibland och på avstånd om polynesiska avgudar, ty blocken stå ofta på varandra med en märkvärdig balans, så att de på långt håll förefalla som groteska jättestatyer. Några bondgårdar har man här icke, och även byarna äro ganska tunnsådda. Men belysningen, särskilt på kvällen, är mycket vacker och påminner, som sagt, om den romerska Campagnans. Klimatet är — eller var i slutet av maj — mycket kyligt, väl beroende på närheten till Sierra Guadarrama, och de bönder, som man mötte, då de kommo ridande på sina åsnor, voro alla insvepta i tjocka schalar. Särskilt tyckes man här frukta för lungorna, och alla höllo schalen för munnen — en spansk gest, som också återfinnes på Goyas tavlor.

Men om man utom Pradomuseet har föga att se i Madrid, lämpar sig staden ej illa för utflykter. Den till Escorial är dock enligt min mening mera en hövlighetsvisit, som man kanske bör göra, men som man utan skada kan underlåta, ty det kolossala kan dock aldrig imponera som det vackra. Och Escorial är icke vackert, blott kolossalt. Det är bekant, huru slottet eller klostret — hur man nu vill kalla det — kom till. I slaget vid Saint Quentin råkade Filip II:s trupper att bränna en åt S. Laurentius helgad kyrka, och såsom försoningsoffer lovade då Filip att giva helgonet en ny, mera praktfull bostad. Så tillkom Escorial, vars plan har formen av ett halster — Laurentius led nämligen martyrdöden genom att bliva stekt

på ett dylikt. Mittpartiet utgöres av en väldig kyrka, för vilken Michelangelos — tyvärr ej följda — plan till S. Pietro varit förebilden. Men det oaktat gör det hela ett torrt, ganska själlöst intryck. Kring kyrkan grupperar sig en följd av olika klosteravdelningar, och blott byggnadens ena hörn upptages av det kungliga palatset, i vilket Filip själv endast disponerade tre oansenliga rum, vilka ännu hava kvar samma inredning som på hans tid — så har man bl. a. den pall, på vilken han lade upp sitt giktsjuka ben. Det ena av dessa rum var beläget så, att han därifrån kunde åhöra mässan i kyrkan. För övrigt finnas här blott skåp, några stolar, ett torftigt skrivbord, en bokhylla o. s. v. Den ena enkelhet i förhållande till den övriga, slösande prakten gör onekligen ett egendomligt, halvt gripande intryck. Man får här en stark känsla både av världshärskarens bigotteri och av hans djupa melankoli, och då man ser dessa tarvliga små rum, kommer man att tänka på de egyptiska templen, i vilka den ena praktgården avlöser den andra, till dess att man till sist befinner sig i det allra heligaste, som emellertid blott döljer en liten ful och oansenlig avgudabild.

Men om Escorial gör ett övervägande beklämmande intryck, är det med ett dess större nöje man besöker Avila och Segovia. Avila har en massa vackra romanska kyrkor, och dess katedral är en bland Spaniens ståtligaste, särskilt absiden med dess omgång och kapellkrans. Men det, som ger Avila dess egentliga cachet, är dess stadsmur, som jämte Carcasonnes är den bäst bevarade jag sett. Stadsmurar från medeltiden finnas visserligen i en mängd andra spanska städer, som jag besökt, men icke i ett så oskadat skick som

Stadsmuren i Avila.

Ur »Das unbekannte Spanien».

här. Dess äldsta delar förskriva sig från slutet av 1000-talet, då staden erövrades av de kristna, och murens omkrets är närmare $2\frac{1}{2}$ kilometer. Från muren skjuta ej mindre än 88 torn av granit ut, och då man ser dessa väldiga befästningar, här och i andra kringliggande städer, kan man förstå, varför landskapet erhöll namnet Kastilien, »de befästade städernas land». Nu är Avila en tämligen oansenlig ort med blott c:a 10 000 invånare.

Mera betydande är Segovia. Staden ligger på sluttningen av Guadarrama och har en bergstads klimat. Dess historia förlorar sig i sagans dunkel. Men det är tydligt, att här befunnit sig en stad ända sedan äldsta tider, ty det fortifikatoriska läget är ungefär detsamma som i de latin-

Alcazar i Segovia.

Ur »Das unbekannte Spaniens».

ska fornstäderna. Två floder, Eresma och Clamores, förena sig här vid foten av en hög och brant klipplåtå, till vilken de bilda en naturlig vallgrav. Platån, som ligger ungefär en hundra meter över floderna, har i följd härav formen av en trehörning, som blott på en enda sida kräver en konstgjord befästning. Just vid sammanloppet av de båda floderna höjer sig stadens Alcazar eller borg. Det nuvarande kastellets äldsta delar förskriva sig väl först

från slutet av 1000-talet, men ganska säkert låg här redan förut en fornborg. Den nuvarande, som är en av de stoltaste medeltida borgar, som bevarats, led väl starkt av en eldsvåda på 1860-talet, men har restaurerats, tyvärr ej alltid med tillbörlig smak. I varje fall gör den ett mycket imponerande intryck med dess torn, dess vindbrygga, dess borggårdar och dess väldiga donjon, ett minne av den tid, då morer och kristna här kämpade om varje tumsbredd kastiliansk mark. Redan tidigt, under den romerska tiden, omgavs själva staden av en mur, som till större delen ännu

Akvedukten i Segovia. Fotografi.

finnes kvar, ehuru muren till det väsentliga härrör från 1000-talet och icke är så väl bevarad som den i Avila. Tornen och de gamla kolossala stadsportarna finnas dock kvar. Bakom och över de krenelerade murarna ligga nu stadens vackra, trädplanterade promenadplatser, från vilka man har en hänförande utsikt över det kringliggande landskapet. Sin karaktär får staden av de många, mest romanska kyrkorna, av vilka flera äro mycket vackra, och dessa tyda på, att stadens egentliga blomstring inföll under 1100- och 1200-talen. Men redan på den romerska tiden var Segovia ett betydande samhälle, och mitt genom staden går en sällsamt väl bevarad romersk akvedukt i två våningar. Dylika romerska ruiner finnas flera i Spanien, men färre än man kunde förmoda, och akvedukten i Segovia är nog den mest betydande resten. De antika statyfynd, som gjorts i Spanien, äro påfallande få och nästan undantagslöst de

tarvligaste dussinarbeten. Pradomuseet i Madrid och museet i Sevilla hava endast dylikt skräp, som nästan är sämre än vad man kan få se i en romersk soldatkoloni i Afrika såsom Tingad. Detta är onekligen egendomligt, ty Spanien var en av Roms tidigast romaniserade provinser, vars civilisation stod synnerligen högt. Från Spanien stammade författare som Seneca, Lucanus, Martialis och kejsare som Trajanus och Hadrianus, och man kunde därför tycka, att den romerska civilisationen här borde hava efterlämnat starkare spår än i Provence och Rhentrakten. Men så är märkvärdigt nog icke fallet.

Ännu egendomligare är, att visigoterna, som under tre århundraden (400—700) voro Spaniens herrar, lämnat så få minnen efter sig. Deras rike var dock det först romaniserade barbarriket, och det var där, som västerlandets romerska civilisation längst bibehöll sig, ända till den arabiska erövringen 711. Däremot märker man redan i Segovia, men ännu mer i Toledo och Sevilla, huru livskraftig och överlägsen den arabiska kulturen varit, även efter det att staden erövrats av de kristna. I många fall antogo dessa de besegrades vanor. Huset koncentrerade sig såsom hos morerna kring en öppen plats, omgiven av arkader, vilkas innerväggar nederst bekläddes med den för blicken så kylande moriska majolikan och över denna en vit stuck med ett rent moriskt mönster. Denna s. k. mudejarstil bibehöll sig under hela medeltiden, t. o. m. längre, och dylika hus träffar man så långt i norr som i Segovia, som erövrades redan på 1000-talet.

Segovias storhetstid sammanföll, som sagt, med den romanska stilens tid, men även efter denna bibehöll staden

Vera Cruz i Segovia. Fotografi.

sin betydelse, tack vare huvudsakligen sin fåravel och sin ullindustri, som företrädesvis drevs av morernas ättlingar. De gotiska byggnaderna från 1300- och 1400-talen äro också ganska imponerande, särskilt två, som ligga ett stycke utanför staden. Den ena, Vera Cruz, är en av tempelherrarna uppförd kyrka — den enda dylika i Spanien — med den för tempelorden karakteristiska formen, som läsaren måhända erinrar sig från Londons Temple: en tolvkantig byggnad med en inre i denna liggande annan, som enligt traditionen skall avbilda Kristi grav i Jerusalem. Den andra är en ruin, klostret El Parral, som är en bland de vackraste gotiska ruiner jag sett och lyckligtvis ganska litet förstörd.

I Segovia befinner man sig ännu i norra Spanien, som övervägande gör ett kallt, ödsligt och fattigt intryck, särskilt den kastilianska högslätten. Först i Cordova börjar södern med dess fullkomligt berusande färgrikedom och

dess tropiska vegetation, vartill knappt Italien erbjuder något motstycke, ej ens Sicilien — och jag kan tillägga: ej heller Tunis och Alger. Men ingångsporten till södern utgöres av Toledo, som har karaktären halvt av det norra, halvt av det södra Spanien. Läget är detsamma som Segovias och har tydligen predestinerat staden till den framstående roll, som den spelat i Spaniens historia. Längre mot utloppet flyter Tajo fram genom ett lågland, som icke har högre stigningar, än att Filip II reflekterade på att genom slussar låta fartygen från Lissabon gå upp till Toledo. Men vid denna stad har floden brutit sig väg genom en hög klipplåtå, vars väggar tvärbrant stupa ned mot Tajo, och dessutom gör floden här en tvär svängning, så att platån bildar en utskjutande tresidig udde, som på två håll har en naturlig vallgrav. Här hade således redan naturen skapat en fästning, och då staden 1085 erövrades av de kristna, blev den också deras utpost mot morerna i söder. Endast två broar leda över floden, El Alcantara och Puente San Martin, den förra byggd redan av romarna, den senare först då den moriska faran var över. Stadsmurarna finnas ännu till långa sträckor kvar, liksom ock de starkt befästade stadsportarna, av vilka en, Puerta vieja de Visagra, stammar från den moriska tiden. Däremot är stadens Alcazar en ointressant, ehuru stor nybyggnad, som endast står på samma plats som den gamla.

I Toledo stöta på ett egendomligt sätt samman de kulturer, vilka tid efter annan avlöst varandra i Spanien: romersk, visigotisk, morisk, judisk och kristen. Minst ser man av romarna, ehuru »Toletum» på deras tid var en betydande ort, och namnet, som lär vara iberiskt, antyder, att

Puente Alcántara i Toledo.

Ur »Das unbekannte Spanien».

ett samhälle befunnit sig här redan före den romerska erövringen. Under den visigotiska tiden var Toletum huvudorten, och här höllos västerlandets flesta och mest betydande kyrkomöten. De visigotiska byggnaderna hava emellertid så gott som alla förstörts, och endast i Christo de la Luz torde ännu en rest finnas kvar. De kolonner, som upp bära det treskeppiga långhuset, äro nämligen visigotiska. Men sedan ändrades kyrkan om till en moské och slutligen ännu en gång till kristen kyrka, från vilken tid kor och tvärskepp stamma. En liknande metamorfos har en annan kyrka, Santa Maria la Blanca, genomgått. Den uppfördes på 1200-talet såsom en judisk synagoga och är mig veterligen den äldsta, som är bevarad. Någon särskild karaktär har den dock icke, utan påminner närmast om en morisk moské. Liksom en dylik har den även en förtjusande förgård, en lummig trädgård framför ingången. Rummet är femskeppigt, och kolonnerna förbindas medelst hästskobågar; över dessa följer en moriskt dekorerad stuckvägg med genombrutna moriska fönster och överst en rak takstol. I denna trakt låg under medeltiden Toledos judekvarter, och strax bredvid Maria la Blanca befinner sig en annan synagoga, som vid mitten av 1300-talet uppfördes på bekostnad av den rike Samuel Levi, Pedro den grymmes bankir och skattmästare. Denna synagoga är större, men har blott ett skepp, vilket likväl tack vare den vackra moriska väggdekorationen gör ett starkt estetiskt intryck.

De arabiska moskeerna hava naturligtvis ej fått stå kvar, utan hava, då de ej rivits, i regel förvandlats till kristna kyrkor — en av dem, som ligger vid en trång gränd, Calle de la Tornerias, gör f. n. tjänst såsom snickarverk-

stad. Men på den plats, där katedralen nu reser sig, låg äldst en visigotisk basilika, som uppförts på 600-talet och som sedan, efter erövringen, förvandlades till en morisk moské för att till sist åter bliva en kristen kyrka. Denna revs emellertid på 1200-talet, och då började man uppförandet av den nuvarande, som således är gotisk — efter vad jag tror Spaniens största eller näst största kyrka och, såvitt jag sett, den vackraste. Det är blott synd, att totalintrycket här — liksom alltid i Spanien — skall förstöras av det kor, som man uppfört i mittskeppet. Men av katedralens betydelse för det medeltida Spanien får man ett starkt intryck, då man ser de kolossala proportionerna och skattkammarens rikedom på dyrbarheter, kyrkoskrudar och konstverk — i detta fall är katedralen ett fullkomligt museum.

Toledo lider för övrigt ej någon brist på kyrkor. Enligt uppgift äro dessa ej färre än sextio, vilket bör förslå för en stad på något över 20 000 invånare. Några ligga likväl i ruiner, såsom en av de ståtligare, S. Juan de los reyes, som dock f. n. restaureras. En annan gotisk byggnad av överlägsen skönhet, som likaledes är en ruin, men som nu också restaureras, är hospitalet Santa Cruz, som är ämnat till stadens museum och som lovar att bliva ett bland världens vackraste, något i stil med Thermmuseet i Rom. Här disponerar man dels över ett väldigt innerrum, en gammal kyrka i form av ett grekiskt kors, dels av tvenne öppna korgångar, i vilka konstverken skola utställas. Det är blott synd, att Spanien skall vara så sorgligt vanlottat på antika skulpturer; eljest skulle man här få ett ypperligt friluftsmuseum.

Bland andra sevärdheter, på vilka Toledo har att bjuda, är ock en gammal »posada», där enligt traditionen Cervantes skall hava bott under sitt uppehåll i staden. Hur det förhåller sig med traditionens historiska sanning, vågar jag ej avgöra, men posadan gör givet intryck av att förskrika sig från början av 1600-talet och ger i varje fall en bild av de värdshus eller gästgivargårdar, som funnos på Don Quijotes tid och som så levande beskrivas i den ryktbara romanen. Den gör för övrigt ännu samma tjänst som på Cervantes' tid, och fordon av alla slag, bönder och åsnor fylla ännu den öppna gården, som omgives av en tarvlig träarkad, över vilken det löper en öppen svalgång med ingångsdörrar till de båsar, där de resande fingo och få natthärbärg. Lyckligtvis har man icke på något sätt restaurerat eller snyggat upp detta kuriösa minnesmärke, som därför utgör en ypperlig och naturtrogen illustration till Don Quijote.

I konstens historia intager Toledo f. n. ett bemärkt rum. Toledo är nämligen El Grecos stad, och El Greco är som bekant den målare, som just nu åtnjuter den kanske största populariteten, tydligen därför att hans sätt att måla så starkt påminner om de allra modernaste yttringarna av våra dagars målarkonst. Som vi veta var han grek till börd — hans egentliga namn var Domenikos Theotokopoulos — och efter att hava lärt sig den västerländska målarkonsten av en färgkonstnär som Tintoretto, slog han sig omkring 1595 ned i Toledo, där man ännu finner hans flesta arbeten och där man för honom inrättat ett särskilt museum, strax bredvid hans forna bostad, Casa del Greco, som tyckes utgöra stadens stolthet, att döma därav

att man knappt kan gå två steg utan att råka ut för några gatpojkar, som erbjuda sig att visa vägen till Casa del Greco. Det egendomliga i El Grecos konst är onekligen föreningen av Tintorettos färg och den primitiva bysantinska konst, varifrån han mottagit sina första intryck. Utan tvivel är det detta, som slagit an på våra dagars nyhetssträvare. Men jag beklagar, att jag ej kan dela deras förtjusning. I mina olärda ögon påminner El Greco väl mycket om der kleine Moritz, vilket för andra må utgöra en förtjänst, men för mig är ett fel. Han kan icke teckna eller kanske snarare: han vill det icke. Hans porträtthuvuden äro ofta förträffliga, ehuru även här ansiktet ej sällan är snett. Men när han ger sig in på större kompositioner eller helfigurer, bli teckningsfelen hemska. Huvudena äro i regel för små i förhållande till kroppen, fingrarna likna ormar, smalbenen svälla ut till lår, benen — särskilt på hans svävande änglar — sitta orätt, och perspektivet är ytterst bristfälligt. Men förmodligen är det just detta, som i våra dagar gjort honom till en storhet. För oss efterblivna är det då en tröst, att vi hava en Velasquez, som är så ända igenom sann och så verkligt stor, så höjd över dagens alla nycker. Och av hans konst får man i Spanien, särskilt i Pradomuseet, ett överväldigande intryck.

Men även den, som måhända är orättfärdig mot El Greco, kan aldrig bliva orättfärdig mot hans stad. Ty den är förtjusande. Gatunätet påminner, liksom i Sevilla, om en nyckfull morisk arabesk. Nästan aldrig påträffar man en gata, som är rak, utan den svänger i de allra besynnerligaste krumelurer. Bredden är oftast icke större än i de smala gränderna i vår gamla »stad», och till sist bär

det backe upp och backe ned. Att hitta är för en främling nästan omöjligt, och han befinner sig som i en irrgång. Endast på jämförelsevis få ställen är det möjligt att komma fram med fordon, och bäst lämpar sig därför staden för de små, så förtalade, men så sympatiska åsnorna, som tysta och troget knega upp för backarna, vanligen med några pojkar på ryggen. För övrigt fullkomligt krälar Toledo av barnungar, som här hava ett rent Eldorado och synas bo på gatan — att några också skulle befinna sig inomhus, förefaller av mängden att döma otänkbart. Någon fara för en spansk folkminskning föreligger således knappast. Och på Plaza Zocodover och på huvudgatan, Calle del Comercio, råder ett rörligt folkliv, särskilt om kvällarna, då ungdomen här har sin corso, som fått en särskild färg genom den kadettskola, som förlagts till Alcazar.

III.

SEVILLA OCH CORDOVA.

Pärnan i Spanien är Sevilla. Men innan man beger sig dit, bör man först besöka Cordova. Icke därför, att staden i och för sig är särskilt intressant. Vid det besök, jag denna gång gjorde där, föreföll mig Cordova såsom en bland de minst välvärdade spanska städer jag sett, och några särskilt intressanta byggnader har staden icke — utom en. Men denna är å den andra sidan en bland de märkligaste i hela Europa. Jag avser naturligtvis dess världsberömda katedral, genom vilken man får ett så överväldigande intryck av den moriska civilisationen i Spanien.

För det första bör man erinra sig den tid, då denna moské uppfördes. 711 stod det ryktbara slaget vid Jerez de la Frontera, där visigoterna blevo besegrade. Några få år därefter hade morerna erövrat hela Spanien, och 732 hade de trängt upp ända till Poitiers i Frankrike, där genom Karl Martells seger en gräns sattes för deras vidare framträngande i Västeuropa. Hela den muhammedanska världen bildade då ännu en politisk enhet under kalifen i Syrien. Men omkring 750 bröts kalifatets enhet, och den från Damaskus fördrivne Abd-er-Rahman upprättade då en oberoende muhammedansk stat i Spanien. Dess huvudstad

blev Cordova, och här koncentrerade sig nu den storartade moriska kulturen — under samma århundrade, som för kristenheten betecknar det djupaste förfallet. Överallt — i England, i Frankrike, i Italien — härskade »barbarerna»; Tyskland var ännu till större delen hedniskt, och i de forna romerska provinserna hade de sista spåren av den antika civilisationen sopats bort. Italien var nästan ödelagt, den gamla befolkningen så gott som utrotad, och över landet hade de råa longobarderna gjort sig till herrar. Ingenstädes möter man under detta »mörka århundrade» några ansatser till en byggnadsverksamhet. De romerska basilikorna tillhöra en långt tidigare period, och intet kan vara mera missvisande än att betrakta slaget vid Poitiers såsom en sammanstötning mellan västerländsk kultur och österländskt barbari. I verkligheten var det raka motsatsen. Araberna voro civilisationens härolder, västerlänningarna barbarer, och den mänskliga kulturens främsta härdar voro då Cordova och Bysanz, där de sista svaga resterna av den grekisk-romerska kulturen ännu funnos kvar.

Det stoltaste minnesmärket av denna moriska kultur är den underbara moskén i Cordova, som fullbordades av Abd-er-Rahmans son Hisham I på 780-talet. Den var emellertid betydligt mindre än den nuvarande. Mot en öppen, arkadomgiven förgård, El Patio de los Naranjos, som ännu finnes kvar med sina oranger och sin springbrunn, där kvinnorna ännu såsom fordom hämta vatten i de stora, pittoreska lerkärlen — mot Patio de los Naranjos öppnade sig moskén med icke mindre än elva portar, som ledde till lika många skepp, ett tämligen smalt mittskepp med ända till fem sidoskepp åt vardera hållet. I kristen tid hava dessa

Parti av domen i Cordova.

Ur »Das unbekannte Spaniens».

portar utom den mittersta igenmurats, men vid den restauration, som nu igångsatts, håller man åter på med att öppna dem. Mittskeppet avslutades med en »mihrab», ett slags absid eller ett bönkapell. Redan nu företedde moskén således en ren skog av kolonner, och dessa ökades ytterligare genom tre olika utvidgningar, åt Patio de los Naranjos och bakom den första mihraben. För närvarande lär kolonnernas antal stiga ända till 860, och från Patio de los Naranjos räknat har man nu ej mindre än nitton skepp. Tyvärr förstördes denna underbara skapelse till en icke ringa del av de kristna, särskilt på 1500-talet, då man på vanligt spanskt sätt uppförde ett kor, d. v. s. en fristående kyrka mitt inne i moskén, varigenom den överväldigande verkan,

som pelarskogen gjorde, väsentligen förtogs. Vidare murade man igen portalerna och lade kristna kapell bakom dem. Därpå vitmenades väggarna. Och till sist täckte man skeppen med fula valv — lyckligtvis dock under det vackra skulpterade trätaket, som nu vid restaurationen återfunnits. För närvarande är man i färd med att avlägsna valven och återställa det raka trätaket, som på sina ställen, för belysningens skull, avbröts av vackra moriska stalaktitkupoler. Likaså borttages vitmeningen, och under denna har man påträffat den skulpterade och kolorerade stuckväggen. Fullbordas denna restauration, bör katedralen bli något rent enastående, särskilt om man vågar avlägsna den fula kristna mittkyrkan, som nu alldeles förstört intrycket.

De vackraste upptäckter, man nu gjort, äro av ett par mihraber, som fullkomligt stråla av färg, av mosaik i guld och marmor. Men även det yttre torde komma att te sig annorlunda. Nu påminner moskén om en tung fästning utan all dekorerings. Så såg den ej ut från början. De nu vitmenade väggarna täcktes då av en graciös, färgad stuckdekoration med bågar och nischer, vilka lyckligtvis bevarats under vitmeningen.

Moskéns ursprungliga plan är ytterst intressant, och vid ett besök, som jag för några år sedan gjorde i Karthago, kom jag att uppställa en teori, som troligtvis ej är originell — ehuru jag med min ringa kännedom om den muhammedanska arkitekturhistorien ej sett den hos någon författare — och kanske ej heller sann, men som jag i alla fall kan få meddela. Araberna, som så hastigt kommo till makten, hade ju ingen egen kyrkoarkitektur, och de nödgades därför låna — då från de kristna, med vilka de

kommo i beröring. Men de utvecklade denna arkitektur, framför allt genom ornamentiken, i en originell riktning. I öster var den bysantinska kupolbyggnaden, särskilt Sofia-kyrkan, deras stora förebild. Österns moskéer äro också, såvitt jag vet, kupolbyggnader. Den kanske vackraste och stämningsrikaste kyrka, jag sett, är Suleimanié i Konstantinopel. Den stiger liksom med bubbla vid bubbla upp ur marken, lätt och luftig såsom en dröm; inga tavlor, inga skulpturer störa det rent arkitektoniska intrycket, väggarna äro täckta av denna kylande majolika, som verkar så lugnande, golven av orientaliska mattor, som endast få beträdas av besökare i tofflor, och över allt råder en djup, mystisk tystnad. Ett dylikt rum stämmer onekligen sinnet till andakt, och bredvid Suleimanié förefaller en kristen renässanskyrka nästan såsom ett avgudahus.

Av en annan typ är moskén i Cordova. Cordova låg långt från Bysanz, och frånsatt Ravenna funnos i västerlandet inga kupolkyrkor. Den förnämsta kristna stad, som morerna erövrade, var Karthago, som i folkrikedom nästan gick upp mot Rom. Men dess kristna kyrkor voro basilikor i samma stil som San Paolo fuori le mura i Rom. Vid mitt besök i Karthago hade man just börjat gräva upp resterna av en stor basilika, vars plan ännu var fullt tydlig. I det hela är denna lik de romerska, men med en avvikelse: den hade icke fem skepp som San Paolo, utan elva — alldeles som den första moskén i Cordova. Det var tydligen denna mångskeppiga basilika, som blev förebilden först för de nordafrikanska, av vilka den i Kairouan är den mest bekanta, och sedan för moskén i Cordova.

Byggnadssättet tycks egendomligt nog hava varit detsam-

ma, som vi känna från de romerska basilikorna. Som bekant hava de äldsta av dessa olika kolonner, lånade från äldre byggnader, som lågo i ruiner, och på samma sätt förfor man i Cordova, som säkerligen ock hade en mängd förstörda kyrkor och palats. Och naturligtvis drogo morerna sig inte för att, om så behövdes, riva ett romerskt tempel eller en kristen kyrka. Kolonnskäften äro av olika stenarter, av granit, porfyr, marmor o. s. v., några oräfflade, andra räfflade på olika sätt. Kapitälerna äro några antika, vanligen korintiska i växlande former, några visigotiska, några tydligen särskilt förfärdigade för moskén. I detta fall gjorde morerna ingen ny insats; icke ens de så karakteristiska hästskobågar, som förbinda kolonnerna, lära vara en morisk uppfinning utan lånade från visigoterna. Morernas insats faller däremot inom ornamentiken. Särskilt äro, såsom nyss nämndes, några mihraber, som nu blottats, i detta fall fullkomligt underbara med sina färggnistrande mosaiker. Då moskén i slutet av 700-talet — de kristnas »mörka århundrade» — stod färdig, bör den därför hava verkat såsom ett trolleri. Golvet, som nu är av tegel, var förmodligen av marmor, väggarna av majolika, stuck och mosaik, taket av trä, målat och rikt skulpterat — och så denna oöverskådliga pelarskog, vars slut ögat icke kunde upptäcka. Och här var det ock, som vetenskapen hade sitt hemvist, under det att barbariets natt låg lägrad över det kristna Europa. Här verkade tänkare som Averroes och Maimonides, och det är minnet av denna storhetstid, förkroppsligat i katedralen, som kastar sin glans över våra dagars Cordova.

Men glanspunkten i södra Spanien är, som sagt, Sevilla.

Icke därför att staden är något konstens centrum. Här finnes visserligen ett museum, som innehåller flera av Murillos bästa dukar. Men för att lära känna Murillo behöver man ej resa till Sevilla. Katedralen är stor och vacker, men står tillbaka icke blott för Cordovas, utan ock för Toledos och nog flera andra spanska städers. De övriga ganska många kyrkorna äro ej särdeles märkvärdiga. Men det tjusande i Sevilla är det hela. Först klimatet, åtminstone för den, som älskar söderns värme och sol och icke besöker Sevilla just under den hetaste årstiden. För övrigt verkar solen här ej så deprimerande som annorstädes, och man har nästan alltid tillfälle att gå i skuggan. Jag vet ej, om det är med tanke härpå, som gatunätet i Sevilla är ordnat — eller oordnat — såsom det är. Gatorna äro för det första aldrig raka, utan svänga i alla möjliga arabesker, och för det andra äro de till ytterlighet smala, så att solen endast på några enstaka bitar kan tränga ned. Över de mest utsatta delarna har man för övrigt spänt soltält. Dessa trånga gränder äro naturligtvis blott avsedda för gående och ridande, ty någon annan samfärdsel kände forntiden inte. Men ej dess mindre har Sevilla både droskor och automobiler. Jag har alltid beundrat Stockholms chaufförer, som äro en utmärkt kår, artiga, hjälpsamma, ärliga och kunniga i sitt yrke. Men jag undrar, om någon av dem skulle kunna göra en tur genom Sevilla, vars gator närmast påminna om Kolmätargränd. Ett åkdon kan komma fram, men så nätt och jämnt, att ingen gående får vara vid sidan. Vid ingången till en dylik gränd tutas det i luren, och endast såvida gatan är folktom, kan bilen passera. Men märkvärdigt nog så går det.

En annan frukt av klimatet är »pation». I de nybyggda husen, som äro inrättade på vanligt europeiskt sätt, saknas vanligen denna patio, men i de gamla husen i närheten av katedralen träffar man på massor av dylika, och dessa äro sällsamt inbjudande, verka såsom ett svalkans paradiset. Husen, som blott äro avsedda för en familj, hava snarast ett fränstötande yttre. De äro sällan mer än en à två våningar höga, och de få fönstren äro försedda med järngaller. I stället vetter huset, liksom det antika, åt det inre, åt gården eller pation, som närmast motsvarar våra bostädernas »salong». Här är familjens konversations- och mottagningsrum. Solen utestänges genom de omgivande murarna och ett soltält, och vinden kan fritt spela in från den öppna porten. Pation omgives av en öppen arkad. I mitten plaskar en liten kylande springbrunn, kring vilken stå några palmer eller åtminstone några krukväxter, och väggarna äro klädda med majolika. I de finare ser man även statyer. Såsom en tillflykt under hettan bör en dylik patio vara en rent härlig plats för den lycklige ägaren.

En annan frukt av klimatet äro de parker, som omgiva Sevilla, Paseo de Catalina de Rivera, Paseo de las Delicias och framför allt Maria-Louisaparken. Vackra trädgårdar finnas nog också annorstädes, särskilt i England, vilka hava allt, som kan fås för pengar, genom konst och genom arbete. Men de hava icke Sevillas afrikanska klimat, som framkallar en fullkomligt enastående vegetation. Man vandrar genom en skog av alla möjliga exotiska träd, dadelpalmer, oranger, citronträd, mandariner, fikon, magnolia, pepparträd o. s. v. — jag beklagar, att min okunnighet i botanik hindrar mig från att ingå i någon närmare beskrivning.

Patio i Sevilla. Fotografi.

Och till de exotiska träden sällar sig en blomsterrikedom av en fullkomligt gnistrande färgprakt. Buen Retiro i Madrid är också mycket vacker, men mot Maria-Louisa-parken går den ej upp, ty detta förbjudes av det hårda klimatet. Här är också om kvällen en ganska vacker corso av åkande, och för att vara en stad med blott 150 000 invånare verkar Sevilla här ganska imponerande. Dess corso föreföll mig mera elegant än Madrids i Buen Retiro.

En corso av annat och för Sevilla mera karakteristiskt slag har man hela dagen inne i staden, i Las Sierpes, Sevillas mest populära gata. Den är något smalare än Västerlånggatan, och här få endast gående hålla till — inga åkdon, inga bilar och inga kreatur. Gatan kantas av de förnämsta butikerna, av klubblokaler, kaféer, rakstugor och skoputsarbodar — alla ganska karakteristiska för Sevilla. Att rak-

stugorna skola spela en stor roll i Figaros stad, är naturligt, och det göra de för övrigt i alla spanska städer. I några såg det nästan ut, som om invånarna levde av att raka och klippa varandra. Men i Las Sierpes måste rakstugorna tävla med skoputsarlokalerna. Spanjorerna i allmänhet äro mycket litet snobbiga; i regeln förefalla de att vara sämre klädda än svenskar gemenligen äro. Men det är en sak, som spanjoren håller på, och det är blanka skodon. En liten hisspojke på ett hotell, där jag bodde, som fått 50 centesimos i drickspengar, använde genast sin nya förmögenhet till att — för det reducerade priset av 10 centesimos — låta borsta sina skor. Överallt äro därför skoputsarna i full verksamhet, och då de inte hade något annat att göra, såg jag dem någon gång borsta varandras skor. Till deras beröm måste ock erkännas, att de i sitt fack äro verkliga konstnärer. I Las Sierpes finnas flera bodar med stol vid stol, där herrar behandlas av dessa stövelkonstnärer.

Sin karaktär får dock Las Sierpes av klubbarna. Ty framför varje klubb stå en à två rader av bekväma korgstolar, i vilka klubbens herrar ledamöter slagit sig ned för att betrakta folklivet. Bredvid dem ligga de många, mera demokratiska kaféerna, som visserligen vid corsotiden voro överfyllda, men där förtäringen såsom vanligt var ytterst måttlig, mest vatten. Männen äro ofta klädda i den karaktéristiska andalusiska sombreron, en rund hatt med raka, stora, utstående brätten. Av kvinnorna har man tre olika typer. De förmögna äro på europeiskt sätt klädda i hatt. Men dem ser man mycket litet, egentligen blott åkande i Paseo de las Delicias eller i parken. I Las Sierpes sak-

nas de nästan alldeles, och på kaféerna ser man praktiskt taget aldrig en dam, utan blott män. Vidare har man alldeles barhuvade kvinnor — efter vad det föreföll tjäna-
rinnor, fabriksflickor o. d. Men den karakteristiska typen är den tredje: sevillanskan med en väldig hög sköldpaddskam samt en över huvudet kastad svart slöja — efter vad det föreföll medelklassens damer. Men ej heller de äro synnerligen talrika på Las Sierpes, som egentligen blott är en promenadplats för män. Kvinnan tyckes på österländskt vis få hålla sig hemma, och då de unga kvinnorna gå ut, tyckes bruket föreskriva, att de åtföljas av en äldre duenna.

Sevillanskans rykte för skönhet förefaller mig knappt berättigat, och i varje fall synes mig blomstringstiden vara kort. De unga fruarna på en trettio år hade redan en embonpoint, som tydde på bristfälliga kropps rörelser och flitiga besök hos sockerbagaren. Och efter denna tid förvandlas de till anskrämliga häxor. Det intryck Sevilla i detta fall gör är av en stad med män och käringar.

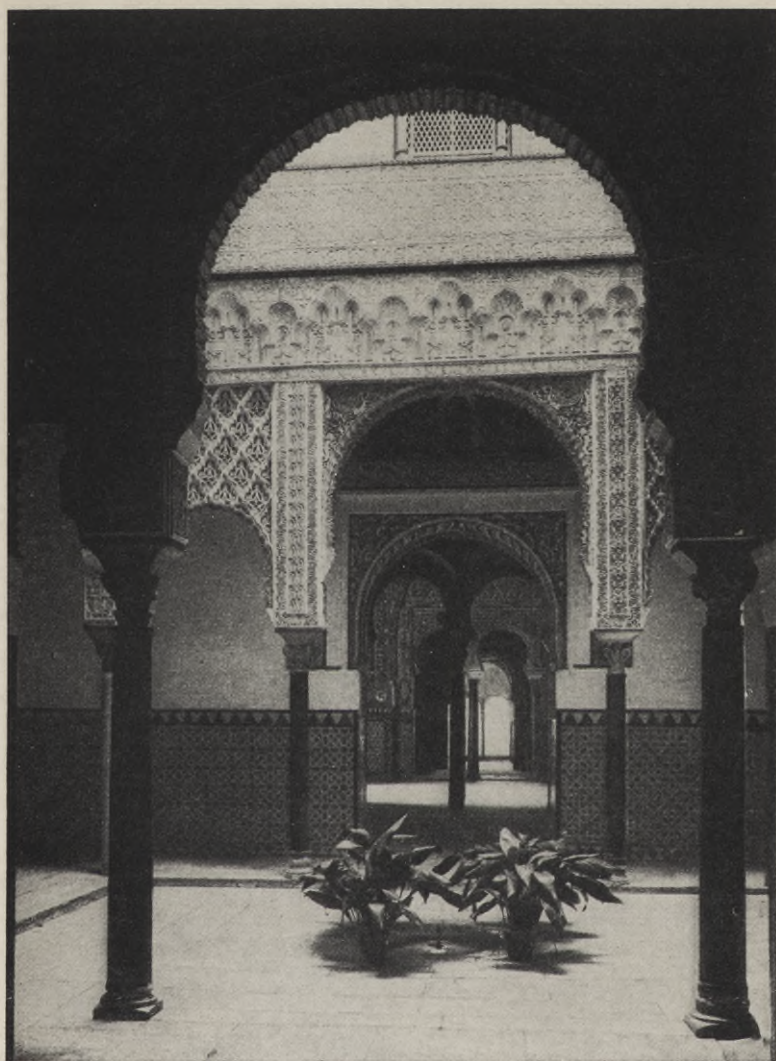
Över huvud har det södra Spanien bevarat mycket av Orienten. Landet har blivit kristnat, morerna fördrivna, men den stämpel, som den moriska kulturen tryckt på livet, har icke kunnat utplånas. Tyvärr känner jag mycket litet till den medeltida spanska kulturens historia, men som det förefaller voro de i civilisation högre stående morerna en lång tid framåt sina besegrades läromästare, och åtminstone inom arkitekturen är detta alldeles påtagligt. De kristna inrättade sig på moriskt vis, byggde sig moriska palats, som uppfördes av moriska arkitekter och konstnärer, och så utvecklade sig i de erövrade delarna den s. k. mudejarstil, som är väsentligen morisk, men med vissa inslag från

Parti av trädgården i Sevillas Alcazar.
Ur »Das unbekannte Spanien».

sengotik och renässans. På denna stil erbjuder Sevilla flera ypperliga prov, t. ex. Casa de Pilato, som uppfördes så sent som i slutet av 1400-talet för markiserna av Tarifa. Rummen, som äro klädda i majolika och stuck, gruppera sig kring en stor patio med springbrunn, arkader och en samling romerska statyer, som påträffats i det ej långt från Sevilla belägna Italica.

Men pärlan inom denna mudejarstil är stadens Alcazar. Ett moriskt slott fanns här före erövringen, starkt befäst och vida större än det nuvarande. Men av detta finnas blott några obetydliga rester. Det nuvarande härrör från mitten av 1300-talet och uppfördes för Pedro den grymme, men av moriska konstnärer. Av detta palats att döma hade Pedro inrättat sig alldeles som en orientalisk despot, och i de kyliga moriska salarna böra han och hans älskarinna Maria Padilla hava fört ett ytterst angenämt liv. Ornametiken är visserligen ej så fin som i det samtida palatset i Alhambra. Men om man först kommer till Sevilla, innan man besökt Granada, gör Pedros Alcazar dock ett starkt

Patio de las Munecas i Sevillas Alcazar.

Ur »Das unbekannte Spanien».

intryck. Patio de las Donzellas, ambassadörernas sal och Patio de las Munecas hava ännu denna underbara stämning av orientaliskt drömliv, som så starkt tilltalar oss västerlänningar, kanske just därför, att detta liv är oss så främmande. Men palatset, så vackert det än är, bleknar dock inför den omgivande trädgården, som är en bland de mest förtjusande man kan se och särdeles väl vårdad. Alcazar är också fortfarande kungligt slott, och vid sina besök i Sevilla tar den kungliga familjen alltjämt in här, dock i den övre, för allmänheten ej tillgängliga våningen.

IV.

GRANADA OCH MURCIA.

Höjdpunkten av morisk konst har man i Granadas Alhambra. Själva staden Granada har däremot knappt något större intresse. Längre efterbliven synes den nu tack vare en här uppblomstrande sockerindustri gå en ny utveckling till mötes. Men för turisten har den föga att bjuda. I dess väldiga katedral vila Ferdinand och Isabella, »los reyes catolicos», som erövrade denna moreernas sista utpost i Spanien, men själva kyrkan gör trots sina dimensioner och sin barockprakt ej något intryck. I själva staden ha alla rester från moreernas tid förstörts, och den nya staden är, som sagt, ganska banal. Men lyckligtvis skonades Alhambra, ehuru icke fullständigt, ty en del revs av Karl V, som där lät uppföra ett visserligen mycket vackert renässanspalats, vilket likväl lider av det felet, att det ej alls passar in i omgivningen.

Alhambra ligger på en av de kullar, som skjuta fram över staden och utgöra den sista sluttningen av Sierra Nevada. Redan själva läget är således rent hänförande. Framför fursteborgen utbreder sig den bördiga, lummiga, ondule-rande Granadaslätten, och i bakgrunden höja sig Sierra Nevadas och Sierra Haranas väldiga bergskedjor. Själva

palatset är nu omgivet av en park, som dock ej lär vara äldre än från 1800-talets början, mest jättehöga lindar, kring vilkas stammar en frodig vegetation av murgröna spunnit sig och vid vilkas fötter en nästan ogenomtränglig snårskog vuxit upp. Solen må bränna hur hett som helst — här går man dock alltid i skuggan, skyddad av lövverkets förträffliga parasoll. Men även fränsett denna park bör Alhambra på morernas tid hava varit en förtjusande uppehållsort. Det hela är en blandning av palats och fästning. Området, som synes hava en omkrets av ett par kilometer, skyddas av en ännu bevarad befästningsmur, försedd med åtskilliga utskjutande torn. Dessa göra dock mindre intryck av försvarsverk än av ett slags sommarvillor, och rummens dekoration — densamma som i huvudpalatset — tyder på, att de alls icke voro avsedda för några krigsknektar utan snarare för moriska prinsar och prinsessor, vilka här sökte svalka. Det egentliga försvarsverket, Alcazaba, ligger på områdets västra utsprång och var tydligen en på sin tid ganska stark fästning, som kunde försvaras även sedan den övriga borgen intagits. Men pärlan utgöres av det mot norr förlagda palatset, som på antikt och moriskt sätt grupperar sig kring en patio, myrtengården. Ett stycke från denna ligger en annan patio, den bekanta lejongården, och runt kring dessa en följd av olika rikt dekorerade salar samt under dessa de forna badrummen. Väggaras stuckdekoration verkar såsom en fin, graciös spetsvävnad med lysande, men på samma gång diskreta och kylande färger, vitt och gull. Tyvärr har man här börjat att tämligen radikalt »restaurera» den illa medfarna stucken. Jag är ej kompetent att uttala mig om de principer, man följt. Kanske

Fästningsmurar i Alhambra.
Ur »Das unbekannte Spanien».

äro de riktiga. Men den stämning av drömpalats, som de orestaurerade delarna hava, hotar onekligen att försvinna genom förnyelsearbetet. Såsom ruin är Alhambrapalatset kanske lika vackert som det var såsom nytt, och varför då förstöra detta intryck? Alhambra har nämligen även en annan skönhet än arkitekturens och dekorationens. Ty över de nu öde salarna vilar kanske starkare än annars en fläkt av historiens poesi. Alhambra är den sista resten av en stor och utdöd kultur.

Redan vid 1200-talets mitt var det lilla Granada det enda rike, som morerna hade kvar av sin spanska erövring, men i nära ett fjärdedels årtusende förmådde de försvara detta mot de till antalet så överlägsna kristna, och Alhambrapalatset, som byggdes ungefär samtidigt med Sevillas Alcazar, mitten av 1300-talet, visar bäst, huru fin och livskraftig den moriska kulturen var. Men mot slutet av 1400-talet enades under Ferdinand och Isabella de förut skilda spanska rikena, och samtidigt utbröto inre oroligheter i Granada. Så föll Islams sista utpost i Västeuropa, endast några årtionden efter det att de kristnas sista utpost i öster, Konstantinopel, erövrats av turkarna.

*

*

*

Det landskap, som gränsar intill Granada, är Murcia. Dess invånare ha icke det bästa rykte om sig i Spanien, anses vara efterblivna och obegåvade, och antalet analfabeter skall här vara större än annorstädes. I Murcia såg jag dock icke, såsom i det vakna och driftiga Barcelona,

Myrtengården i Alhambra.

Ur »Das unbekannte Spanien».

skrivarstugor, där pigor och drängar läto andra skriva brev för sig. Men möjligen undgingo de min uppmärksamhet vid det flyktiga besöket eller kan saken förklaras på ett annat sätt: att Murciaborna ej intressera sig för brev.

Vägen från Granada till Murcia beskrevs såsom en bland de vackraste i Spanien, men också såsom en av de oländigaste och farligaste. På grund av de spanska järnvägarnas ohjälplighet var det ingen tanke att begagna dem; det skulle hava tagit två dagar. Återstod således bil. Vi hade turen att få en förträfflig sådan och en mycket vaken och intelligent chaufför. Bägge delarna behövdes, ty delvis var vägen halsbrytande, delvis nästan oftrafikerbar, men ej samtidigt bägge delarna, såsom vi trott. Den halsbrytande delen av färden gjordes nämligen på en förträfflig chaussée, som bara hade det felet, att den hela tiden slingrade sig vid sidan av avgrunder samt i beständiga svängningar. Vägkanterna saknade barriärer, och trots det att chauffören spelade på sitt instrument med samma elegans och samma säkerhet som en pianovirtuos på sitt, kändes det ofta litet kusligt. Men man nästan glömde att hissna, ty så storartat var det panorama, som utvecklade sig för blicken — den milsvida, böljande Granadaslätten med dess städer och dess saftiga grönska och i bakgrunden Sierra Nevadas i blått förtonande bergskedja. Vår väg höjde sig allt mera ända till 1 500 meter, och snart voro vi inne i Sierra Haranas pass, där ett alldeles nytt natursceneri mötte: kala, steniga, grå höjder utan någon vegetation och utan några människoboningar. Men efter några mil öppnade sig åter för våra fötter ett nytt panorama, en av dessa väldiga dalkittlar, som i Spanien ständigt växla med sierrorna. Vägen gick

nu nedåt, och faran för avgrunderna försvann. Men i samma mån blev själva vägen allt sämre. På flera ställen gick den tvärs över en liten bergsflod, och vid ett tillfälle nödgades bilen gå en hundra meter ut i själva floden för att, då den nått stranden, arbeta sig fram genom pölar av gyttja. Till sist anlände vi till staden Baza. Denna är visserligen ej så obetydlig — 15 000 invånare — men på hotellet i Granada hade man rått oss att ej lita till den kulinariska konsten i staden, och man hade därför försett oss med matsäck för färden. Vi stannade nu framför en krog vid stora torget, fingo därifrån låna glas och korkskruv, dukade fram vårt matförråd och började äta, varvid vi hade tillfredsställelsen att få större delen av Bazas befolkning till åskådare — det blev en bankett, som erinrade om konungens publika spisning på Gustav III:s tid.

Från Baza och fram till Murcia är landsvägen oklanderlig, men naturen har ej samma intresse som förut. En egendomlighet möter man dock, som med rätta tilldragit sig alla resandes uppmärksamhet. Redan före Baza, vid Purullena, ser man, huru människorna bo inte i stugor, utan i urholkade bergshålor eller jordkolor, och dessa bostäder fortsätta ända till Murcia. Man har anfört detta såsom ett bevis på den oerhörda fattigdomen i Spanien och framhållit omöjligheten för en svensk arbetare att kunna konkurrera med människor, som nöjde sig med att fortfarande leva efter stenåldersfolkets standard. Men så farligt är det ej. Bostaden betingas till en väsentlig del av bristen på trä och vanlig sten. Spanien är — som våra träexportörer veta — ytterst fattigt på virke. Men däremot låter den sandsten, av vilken bergen här bestå, mycket lätt urholka sig, och utan större

Sala de la Justicia i Alhambra.

Ur »Das unbekante Spanien».

besvär skaffar man sig därför en bostad. Sandstenskullarna äro många, och om tomträten till dem behöva knappt några tvister uppstå. På något avstånd tar sig en dylik bostad ganska kuriös ut. Ur en sandstenskulle sticker en skorsten upp, ur vilken det ryker, och först då man kommit närmare, upptäcker man en dörr i bergväggen, ibland därjämte en fönsterglugg. Men därinne bor folket ej såsom grottmänniskor. Jag tittade in i några av dessa hålor. Rummen — två eller tre — voro ganska rymliga och fingo sitt ljus genom den öppna dörren. Husgerådet var enkelt, men renligt: en prydligt bäddad säng med rena lakan, en skinande köksattiralj och på väggarna oljetryck av den spanske konungen och något helgon. Luften, som fritt fick spela in, var i varje fall bättre än i en svensk statarstuga med dess ständigt tillbommade fönster. Och en bit från hålan såg jag planteringar av vin, oliver och vete. Av särskild fattigdom gjorde dessa grottboningar således ej intryck, utan snarast av ett klokt utnyttjande av traktens byggnadsmaterial. På några ställen utvidgade sig dessa hus till större komplexer. En bergvägg genombröts av dörröppningar i tre våningar över varandra — alldeles som ett trevåningshus hos oss.

Ju mera vi närmade oss Murcia, dess mera civiliserad blev emellertid trakten. Vi susade genom en mängd små, snygga och vackra städer, som måhända förtjänat ett studium, och jag nästan skämdes över min geografiska okunighet att ej förut hava hört ens deras namn. En av dem, Lorca, har enligt uppgift 70 000 invånare och en mycket stor ruin av en medeltida morisk borg, men icke dess

Spanska klippbostäder.

Ur »Das unbekannte Spaniens».

mindre var Lorca för mig en alldeles ny bekantskap, som jag tyvärr ej hann att vidare odla.

Murcia självt — en gammal arabisk stad — är ännu folkrikare, men har inga särskilda sevärdheter, som fästa sig i ens minne — utom en. Jag avser en egendomlig samling av fristående, färgade träskulpturer, som förvaras i en liten kyrka, Eremita de Jesu, och som två gånger om året, vid påsk och vid Corpus Christi, i procession föras kring i staden. Figurerna äro i kroppsstorlek och framställa nattvarden, hudflängningen, natten på Oljoberget, gången till Golgata och andra scener ur passionshistorien. De äro förfärdigade av en konstnär vid namn Francisco Zarcillo, som levde i början av 1700-talet, och de har något obeskrivligt spanskt över sig. De göra tydligen intet an-

språk på konstvärde, men icke dess mindre torde de hava det — genom föreningen av spansk religiositet och en ursprunglig, naiv naturalism, som återger livet sådant ögat ser det, utan att reflektera, om detta passar ihop med den religiösa stilen. Några figurer verka såsom påklädda jättedockor, men andra återgiva förträffligt människokroppens rörelser, och i det hela står nog Zarcillo över mången vida mera bekant barockkonstnär.

Parti av palmskogen i Elche.

Ur »Das unbekannte Spanien».

På kvällen är det naturligtvis corso i Murcia liksom i andra spanska städer, men blott av gående. Egendomligt nog var denna promenadcorso elegantare än den jag sett i andra, mera kultiverade spanska städer, där de förmögare åka och de gående blott tillhöra medel- eller underklass. Men Paseo del Malecon, dit corson är förlagd, har också i sin natur och sitt härliga läge en dragningskraft som få andra städer. Paseon ligger vid stranden av floden Segura och kantas av en fullt nordafrikansk växtvärld, särskilt av jättelika dadelpalmer, som mot den klarblå himlen höja sig över de låga, vitmenade husen med deras platta

tak, vilka erinra om en arabby. I aftonsvalkan är denna promenad något enastående.

Provinsen Murcia är en bland Spaniens bördigaste, särskilt berömd för sina palmskogar. På vägen från Murcia till Alicante passerar man en dylik, vid Elche, som med sina tusentals stammar verkar såsom en stor, afrikansk oas, även därför att den kringliggande trakten, ju mera man närmar sig kusten, får karaktären av en sandöken.

V.

DEN SPANSKA ÖSTKUSTEN.

Frågan var, vilken väg man skulle taga från Alicante till Valencia. Vägen är icke synnerligen lång — icke 200 kilometer — men med de spanska järnvägarnas långsamhet kräves för de bägge möjligheter, på vilka man har att välja, icke mindre än tio timmar, ehuru Alicante och Valencia äro Sydspaniens mest betydande östra kuststäder. Den ena vägen, inåt landet, förklarades vara den bekvämaste, den andra, över Denia vid kusten, den vackraste. Vi valde den senare och anträdde färden på en smalspårig järnväg i en kupé, som för tunnlarnas skull var försedd med en oljelampa, vilken visserligen inte lyste, men i ersättning osade dess mera; mat fingo vi taga med oss, ty dylik bestods ej under vägen. Men dessa små obehag motvägdes rikligen av den natur, på vilken denna väg hade att bjuda.

Snart hade vi lämnat sandrevlarna vid Alicante med deras tunnsådda palmer och oliver samt kommit upp i en klipptrakt vid själva havsranden. Med sina väldiga raviner och fantastiska bergsformationer erinrade den om vägen mellan Salerno och Amalfi, men avlöstes efter några timmar av den underbart bördiga slätten mellan Denia och Valencia, en ren trädgård, som föreföll att vara exem-

plariskt väl skött. Återigen, såsom i Murcia, såg man lunder av dadelpalmer, skogar av oliver, citroner och apelsiner, fikon och mandelträd, aprikoser och nespoli, vinplanteringar och risfält. Citronerna lyste ännu bland de mörka bladen, men apelsinskörden var avslutad och träden länssade på frukt. Vid järnvägsstationerna sågo vi likväl, huru de nyplockade frukterna staplades upp i höga pyramider för att vidare fraktas ut i världen. Marken kring Neapel kallas som bekant Campagna felice, men i sydländsk bördighet når den icke upp till Campagnan mellan Denia och Valencia, som på nordbon gör intryck av ett jordiskt paradiset.

Valencia, som blev vår nästa uppehållsort, är i folkrikedom den tredje av Spaniens städer och räknar över 250 000 invånare. Staden är vacker och välbyggd samt gör ett mera modernt intryck än spanska städer i allmänhet. Dock finnas flera gamla byggnader, även en präktig gammal stadsport, och livet på en av huvudgatorna, Bajada de San Francisco, erinrar något om livet på Sevillas Sierpes.

Vi kommo till Valencia i en lycklig stund, ty för tillfället var där mycket festligt. Tronföljaren, prinsen av Asturien, hade kommit till staden, denna var med anledning härav rikt flaggprydd, på kvällen var illumination och rörelsen på gator och torg troligen livligare än vanligt. Men dagen därpå blev den stora festdagen, ty då var Corpus Christi. Jämte påsken är denna dag den stora religiösa högtiden i de katolska länderna, och som det tycktes firas den överallt med stora processioner. För flera år sedan såg jag en dylik i München, och i denna deltago icke blott de religiösa korporationerna utan ock regeringen med prinsen-regenten

Luitpold i spetsen, universitetet, regementen o. s. v. Och på samma sätt går det till i Spanien. Egendomligt nog synes man däremot alldeles ignorera pingsten, som för protestanterna har så stor betydelse. Pingstdagen var jag i Sevilla. Bodarna voro, såsom på vanliga söndagar, öppna under förra delen av dagen, man arbetade som på vardagarna, och kyrkobesöken voro ej särdeles talrika. Efter vad det förefaller sammanhänger denna skillnad med spanjorens uppfattning av kristendomen. Den, som läst Calderons autos, får givet det intrycket, att för honom var kristendomen framför allt en mystisk sakramentalreligion. Dess kärnpunkt låg däri, att Kristi lekamen på ett övernaturligt sätt ingått i hostian. De förnämsta högtiderna måste därför bliva — icke julen och pingsten — utan påsken, då nattvarden instiftades, och Corpus Christi, åminnelse dagen av undret i Bolsena, då prästen där såg, huru hostian blödde.

Märkvärdigt nog hade man i Valencia inte dragit sig för att i den stora åminnelseprocessionen blanda in ett rent sydländskt karnevalsskämt, som likväl nog har uråldriga anor och väl ock förekommer i andra spanska städer. Kring katedralen voro trupper till häst och till fots uppställda, och inne i kyrkan ordnades processionen. I spetsen för denna redo några dragoner, men efter dem följde ett ytterst egendomligt sällskap, en procession av jättedockor av ungefär tre- eller fyrdubbel mänsklig storlek och förda av osynliga bärare inne i kropparna. Först kom en herre i röd frack — en engelsman? — åtföljd av en jättedam, som var klädd som damerna för ungefär tjugu år sedan, så en oriental och en orientalska, därpå en spanjor och en span-

jorska och sist en neger och en negress. Efter dem följde en mängd löjliga figurer med mycket små kroppar, men gigantiska, grinande huvuden, och först efter denna karnevalinsats fick det religiösa elementet göra sig gällande. Olika religiösa korporationer och olika lekmannasammanslutningar kommo nu tågande, de flesta företrädde av en orkester och alla bärande långa, tända ljus. Särskilt lade jag märke till de många grupperna av barn och halvvuxna ynglingar. Framför varje grupp bars en bild av madonnan, av Kristus, av något helgon o. s. v., de flesta kolorerade träbilder, men några av silver. Dessa bilder voro oerhört många — väl omkring hundra — och jag misstänker, att stadens alla kyrkor fått släppa till sitt förråd. Bilderna voro ganska stora, somliga i kroppsstorlek, andra mindre, men inga grupper voro så betydande som Zarcillos i Murcia. Flera av dem buro naturliga kläder och naturligt hår — ett utslag av den spanska naturalismen. Utom dessa madonna- och helgonbilder fick man också se andra märkvärdigheter, såsom judarnas ark, förd av män, som voro kostymerade som israelitiska präster, vidare folk, utklädda till romerska soldater, de fyra evangelisterna (oxen, örnen o. s. v.), några fabeldjur av guldpapp m. m. Slutligen kommo några väldiga flakvagnar, på vilka män och kvinnor tagit plats och som pryttas av några allegoriska figurer i övernaturlig storlek. Det hela var ett ytterst groteskt skådespel, och mot detta svarade omgivningen. Alla fönster och balkonger, förbi vilka processionen tågade fram, voro fyllda av folk, damer i mantillor och ständigt viftande solfjädrar samt uppvaktade av sina kavaljerer. Från balkongerna hängde flaggor och brokiga mattor, och på Bajada de San Francisco voro

flerdubbla rader av stolar uppställda, fyllda av åskådare. Men någon religiös stämning kunde jag, egendomligt nog, ej iakttaga, och det föreföll mig, som om man i det hela snarast sett ett karnevalsupptåg. Då en madonnabild fördes förbi, blottade väl en och annan sitt huvud, men i regel fingo hattarna sitta på, och man skämtade och skrattade alldeles som vid en karneval. Själva processionen var för övrigt ganska illa ordnad, och det skulle ej hava skadat, om kapitulares i Valencia haft några vana Uppsalamar-skalkar till sitt förfogande. Men som alltid i södern gick det ändå ihop, tack vare befolkningens egen takt.

Corpus-Christiprocessionen försiggick på eftermiddagen. Förmiddagen användes till en bilfärd till den några mil från Valencia belägna fornstaden Sagunto. Under det andra puniska kriget var denna iberiska stad i förbund med Rom och blev i följd därav 219 belägrad av Hannibal. Ibererna försvarade sig med samma hårdnackade, rasande tapperhet, som man sedan så ofta kunnat iakttaga hos deras spanska ättlingar, och då motståndet till sist blev omöjligt, tände de ett gigantiskt bål, kastade dit alla sina dyrbarheter och störtade sig så med hustrur och barn i lågorna — Hannibal erövrade blott en grushög. Kort därefter uppstod staden på nytt, nu såsom romersk, och om denna tid vittna ännu ruinerna av en romersk teater vid borgens fot. Det ofta förekommande påståendet, att denna teater skulle vara den bäst bevarade romerska, är emellertid alldeles felaktigt. Att icke tala om teatrarna i Pompeji och Herculaneum, är den i Orange ej blott vida större utan ock bättre bevarad, och andra finnas på flera ställen. Ingresset i Sagunto anknyter sig i stället till dess »Castillo»

eller borg. Området är tämligen stort, av ögonmått att döma ungefär lika stort som Palatinen, men å den andra sidan betydligt mindre än i de latinska fornstäder, som jag föregående sommar besökte. Sannolikt har här blott varit själva akropolen, icke en stad. Som jag såg var man här i färd med att göra en arkeologisk utgrävning, och denna lovar att bliva ganska givande. Åtskilliga husgrunder hava blottats, som möjligen tillhört tempel eller palats, och det förefaller, som om man i den undre delen av muren och framför denna återfunnit rester av det iberiska och romerska befästningsverket. De nuvarande murarna tyckas däremot till större delen vara från arabisk tid.

Själva läget är storartat. Sagunto ligger en mil eller halvmil från havet på en av de första i pianuran utskjutande kullarna från en sierra. Pianuran har samma yppiga, sydländska bördighet som hela Valenciatrakten, ur denna reser sig Castillos brant uppstigande klippvägg, och från toppen har man utsikt över havet, Campagnan och det bakom liggande sierralandskapet. Man kan förstå, att ibererna till sista blodsdroppen ville försvara en dylik stad.

Ett stycke norr om Barcelona ligger en annan minnesvärd plats, klostret Monserrate. Den nuvarande byggnaden härrör väl först från 1800-talet, men av det gamla klostret finnas några intressanta rester, en port, som ledde in i den forna, nu nästan helt förstörda kyrkan, vilken av portalen att döma tyckes hava varit från 1100-talet; vidare en del av en senare gotisk chiostro. I medeltidens legendlitteratur intog Monserrate en betydande plats, och det är detta heliga berg, som under namnet Montsalwasch spelar in i dikten om Parsifal samt därifrån övergått till Wagners opera.

Man kan förstå legendbildningen kring Monserrate, ty något mera fantastiskt än detta berg kan man knappt se. Orten ligger i ett berglandskap, men ur detta skjuter Monserrate upp såsom något alldeles särskilt. På avstånd förefaller berget såsom en samling jättestora käglor, ställda bredvid varandra, kägla vid kägla. Formationen lär bero på en vulkanisk eruption, och stenarten utgöres av ett konglomerat, som sedan genom vattnets inverkan urholkats till denna kägelform. Till klostret far man på en s. k. crémailler eller en kuggbana, som i kraftiga stigningar slingrar sig upp till den platå, där klostret befinner sig. Denna platå ligger dock icke på höjden av formationen utan mellan några bergskäglor, och till dessas topp färdas man på en ny bana, en funikulär.

Av läget att döma var Monserrate från början ett typiskt eremitsamhälle, dit 600- och 700-talens världströtta enslingar kunde draga sig tillbaka och i vars naturliga bergshålor de funno de enkla bostäder, de behövde. Några rester av dylika eremitbostäder finnas ock kvar. Men mot 900-talets slut ombildades detta eremitsamhälle till ett benediktinerkloster, som ännu äger bestånd och som enligt uppgift lär räkna 200 munkar. Monserrate är Spaniens mest populära pilgrimsort, jämförlig med Frankrikes Lourdes. Årligen lära 60 000 à 80 000 pilgrimer vallfärda dit, och det tror jag, ty blott den dag, då jag var där, voro de nog flera hundra. Särskilt besökes Monserrate av nygifta, och det är mycket vanligt, att man far dit för att i dess kyrka låta viga sig. Madonnan, som här dyrkas — en påklädd bronsbild, troligen från 1100-talet — anses nämligen välsigna äktenskapen, och att döma av den oerhört talrika barnskara, som

krälar i alla spanska städer, tyckes hennes hjälp vara mycket effektiv.

Den alltjämt ökade massan av pilgrimer har framtvingat anordningar, som något erinra om Nordiska Kompaniets verksamhet. Förut härbärgerades pilgrimerna gratis i ett litet kloster tillhörigt hospits. Men den oerhörda tillströmningen gjorde detta omöjligt. Hospitset var för litet och omkostnaderna för stora. Man har därför uppfört ett kolossalt nytt hospits, ett jättehottell, som lär rymma ungefär 1 200 personer, vilka där få rum för en peseta och uppåt. Maten får pilgrimen laga själv, men från ett särskilt magasin får han eller hon dels hyra kokkärl, dels köpa födoämnen. Och för de mera kräsna finnes ett särskilt, av kloster till en entreprenör uthyrt hotell, där man spisar lika bra som på en vanlig restaurang. Med denna restaurang och med järnbanan behöver man således ej underkasta sig några försakelser för att komma i åtnjutande av Monserrates välsignelser.

Monserrate ligger några mil från Barcelona, Spaniens livligaste och mest folkrika stad, vars invånarantal f. n. lär överstiga en million och som således är större än Madrid. När man kommer till Barcelona, är det, som om man redan lämnat Spanien och vänt tillbaka till Frankrike, ty av alla de städer, jag sett, är det knappt någon, som så mycket som Barcelona påminner om Paris. De spanska städerna hava över sig en slöja av stillastående och dröm. I Barcelona är allt liv och rörelse, idel aktivitet, och på dess huvudpulsåder, Ramblan, råder ett lika rörligt liv som t. ex. på Boulevard des Italiens.

Barcelona är både en ny och en gammal stad. Kring

katedralen har man den gamla staden med dess trånga gränder, men utanför dessa kvarter börjar den nya med breda avenyer och trädplanterade boulevarder. Utom trottoarerna, som äro relativt smala och mest avsedda för bodbesökande, har en dylik boulevard tre körbanor och två i gatans mitt liggande breda gångbanor. Ramblan däremot har blott en dylik i mitten liggande gångbana, som emellertid är mycket bred. Men trots sin bredd är Ramblan hela dagen alldeles svart av folk. Husen vid sidan äro välbyggda, ehuru de ej hava någon särskild arkitektonisk stil. Bodarna äro de bäst försedda och elegantaste i Spanien, och även madridbon medger, att om man vill köpa något, bör man helst göra det i Barcelona. Kaféer finnas i massor, såsom i alla spanska städer, men i olikhet mot bruket i dessa besökas dessa kaféer här även av välklädda herrar och damer. Deras publik är mycket elegant, och det intryck, jag fick av Barcelona, var alldeles motsatt det jag förut, på grund av åtskilliga tidningsnotiser haft. Jag föreställde mig Barcelona såsom en sluskig anarkiststad med en bråkig, illa klädd befolkning. Jag har visserligen all anledning att tro, att anarkisterna här hava ett huvudkvarter — för några dagar sedan förberedde man här ett mordförsök mot konungen — men de hava den välviljan att uppträda på ett sätt, som icke generar turisten, och det Barcelona, som möter en resandes blick, är en stad, där man arbetar, gör stora affärer och samtidigt förstår att göra livet angenämt för sig. Läget är överlägset. I bakgrunden ser man en sierras väldiga höjder, och utanför blånar Medelhavet. Men egendomligt nog har man ingen strandpromenad, väl med hänsyn till handelns och skeppsfartens behov. Och klima-

tet är härligt, lika blitt som Nizzas. Himlen är nästan alltid klar, och en författare har följande uppgift, för vars sanning han själv må stå inne. I England lyser solen 1 400 timmar om året, i Tyskland 1 700, i Italien 1 800. Men i Barcelona lyser den 3 000.

Från Barcelona kan man redan se Pyrenéerna. Efter några timmars färd är man vid den franska gränsen — och så är det färgrika Spanien blott ett minne, men ett mycket angenämt minne, till vilket man gärna vänder tillbaka.

INSTITUTO IBERO-AMERICANO
de Gotemburgo, Suecia

ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING.

	Sid.
Gravkammare i Cerveteri	9
Bolsena	15
Norba	17
Segni. Stadsmur och stadsport	18
Segni	19
Rest av den kyklopiska stadsmuren i Cori	20
Hercules-templet i Cori	21
Porta S. Cesareo i Palestrina	22
Palazzo Barberini i Palestrina	23
Rester av Fortuna-templet i Palestrina	24
Palestrina. Rest av stadsmuren	25
Gata i Palestrina	26
Castiglione (Gabii)	27
Isola Farnese	28
Apollo från Veji	29
Apollo från Veji	30
En stadsport i Veji	31
Huvud från Civita Castellana	33
Huvud från Civita Castellana	34
Madonna del Parto	36
Antik dränering av Campagnan	40
Grotta Marozza	52
Kyrkan och borgen vid Cecilia Metella	53
Bracciano-slottet	57
Ninfa	61
Decumanus i Ostia	76
Rest av Ostias Castrum-mur	77
Sal i Thermerna	78
Via dei Vigili	80
Latrina i Casa dei Vigili	81
Golvmosaik i Skeppargilletts Schola i Ostia	83
Capitolium	86

	Sid.
Epagathus och Epaphroditus' magasin	87
Antik osteria i Ostia	88
Casa dei balconi	91
Albanosjön (till vänster Castel Gandolfo)	97
Albanosjön (från Galleria di Sopra).....	99
Vicolo dei Melangoli	117
Sacro Uffizio	119
Palazzo Capranica	123
San Sebastian	158
Stadsmuren i Avila	167
Alcazar i Segovia	168
Akvedukten i Segovia.....	169
Vera Cruz i Segovia	171
Puente Alcantara i Toledo.....	173
Parti av domen i Cordova.....	181
Patio i Sevilla	187
Parti av trädgården i Sevillas Alcazar.....	190
Patio de las Muncas i Sevillas Alcazar.....	191
Fästningsmurar i Alhambra	195
Myrtengården i Alhambra	197
Sala de la Justicia i Alhambra.....	200
Spanska klippbostäder.....	202
Parti av palmskogen i Elche.....	203

INSTITUTO IBERO-AMERICANO
de Gotemburgo, Suescia

6000139591

Göteborgs universitetsbibliotek

Ett kulturhistoriskt praktverk

ROM. EN VANDRING GENOM SEKLERNA

Av HENRIK SCHÜCK

Ny reviderad upplaga. Två delar. Med 291 illustrationer i texten, 15 extraplanscher och 9 kartor. Pris kompl.: häft. kr. 29:—, inb. i ett klotband kr. 44:—, inb. i ett halvfranskt band kr. 50:—.

»Den kommer att hälsas med stor tillfredsställelse av alla kulturhistoriskt intresserade Romfarare. En bättre ciceron kan man icke hitta ens bland infödingar. Schück känner varje gata, varje hus, varje sten. En italienare och romare skulle vara stolt över att ha gjort en kulturhistorisk studie av sådan lärdom och levande kännedom. Den svensk som varit i Roma æterna för att verkligen uppleva historia och inte bara lornjettera några allmänt kända minnesmärken vet bäst vad han har Schücks Rom att tacka för.»

(Torsten Fogelqvist i D. N.)

»Detta är ett arbete, som alla svenska Romfarare böra skaffa sig. Men ej blott för dem, utan för envar, som sätter värde på en verkligt framstående kulturhistorisk skildring, erbjuder professor Schücks bok en den mest underhållande och bildande läsning.»

(Georg Nordensvan i Sthlms Dagbl.)

»— det är en insats i vår kultur, som länge varit av nöden. Och det är ett arbete, som lika väl har sin plats bland praktverken på divansbordet som på den studerandes arbetsbord, lika väl bland den mognare ungdomens julgåvor som bland den italiäresande turistens utrustning. Alla behöva de boken, och alla behöva de tillägna sig dess rika innehåll.»

(Vilh. Lundström i Svenska Dagbl.)

»En vandring genom seklerna är ett enastående verk inom den svenska litteraturen.»

(Anton Lindström i Ord och Bild.)

»Här är det världshistorien själv, som talar genom en myndig mun och i allvarliga ord, vilka måste fångsla envar, som har sinne för tradition, kultur och historia. — En ära för hans land och en glädje för alla, som läsa den.»

(Lorentz Dietrichson i Morgenbladet, Oslo.)

»Et ypperlig verk for den som gør sin første reise till Rom; men endnu mere verdifuld bok for den som alt har en smule kjendeskab til denne vor kulturs merkeligeste by, og som kan se den igjen med denne bok som fører.»

(Kristian Elster i Nationen.)

Pris Kr. 8:50